

1936

Т. XIV

1936

Кн. 2-3

БОГОСЛОВІА ВОЇНОСЛОВІА

ТРИМІСЯЧНИК

ВИДАЄ

БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

ЛЬВІВ — LEOPOLI

Зміст (Index)

Стор.
(Pag.)

о. Др. Степан Сампара — Прачоловік і праоб'явлення	Dr. St. Sampara — Primus homo et revelatio primitiva	90—120
Др. Іван Шпитковський — Рід і герб Шептицьких (Продовження)	Dr. I. Špytkovskýj — Famille et armoiries des Szeptycki (A suivre)	121—142
Я. Гординський — Петро Паславський (Конець)	J. Hordynskýj — Petrus Paslavskýj (Finis)	143—164

2. Вибрані питання (Analecta)

Перші археологічні розкопи з рамени гр. кат. Богословської Академії у Львові	185—179
--	---------

3. Огляди й оцінки (Conspectus et recensione)

Die Heilige Schrift für das Leben erklärt: 1. Dr. Edmund Kalt, Die Psalmen, 2. Willibald Lauck, Das Evangelium des hl. Matthäus und des hl. Markus (о. Др. І. Чорняк); 1. Ks. Dr. Remigjusz Dąbrowski, Katolicka Nauka Moralności w przedstawieniu prawosławnych teologów rosyjskich, 2. Benoit Lavaud O. P., Le Monde moderne et le Mariage chrétien (о. Др. Б. Липський); 1. Mgr. François Kozman, Textes législatifs touchant le Cénobitisme Égyptien, 2. Ks. Dr. Piotr Kałwa, Skutki adopcji cywilnej w kościelnym prawie małżeńskim, 2. Ks. Dr. Stefan Grelewski, Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej (о. Др. Лев Глинка); Bagrow Leo, Die ersten Karten der Ukraine (Др. І. Крипякевич); 1. Giuseppe Ricciotti, Roma Cattolica e Oriente Cristiano, 2. Ks. Dr. Henryk Zasadowski, Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo (о. Др. Лев Глинка)	180—190
--	---------

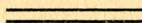
4. Всячина — хроніка (Varia — chronica)

Смерть кард. О. Г. М. Лепісіє; Іменовання нових кардиналів; Найстарший рукописний фрагмент Євангелія св. Йоана	191—192
--	---------

5. Богословське Наук. Т-во (Societas Theologica)

† о. Др. Василь Масцюх	193
------------------------	-----

6. Книжки й часописи (Libri et ephemerides) 194—200

о. Др. Степан Сампара

Прачоловік і праоб'явлення.

(*Dr. St. Sampara — Primus homo et revelatio primitiva*).

Revelationis primitivae ex parte primi hominis possibilitas S. Scriptura ostenditur et disciplinis positivis comprobatur.

Primorum trium Geneseos capitum de elevatione primi hominis ad statum supernaturalem et de facto revelationis Adamo non ambiguum sed certum inconcussumque existit testimonium. Praescindendo etiam a quaestionibus de elevationis et primae revelationis tempore positive solvendis, Adamus tam clare in S. Scriptura viribus physicis et psychicis donatus exhibetur, quod sine dubio, eum revelationem divinam primitivam, paucas tantum et faciles veritates comprehendentem, atque modo etiam primitivissimo intellectui accomodato propositam et accipere et intelligere valere concludi potest.

Positivae disciplinae hominis originem, constitutionem physicam facultatemque causaliter ratiocinandi investigantes, notitiis ex S. Scriptura sumptis non contrariantur, sed potius eas confirmant. Origo enim hominis belluina non probatur. Homo historicus, praehistoricus fossilis et homo primitivissimus hodiernus, plenam structuram physicam habere invenitur, instrumenta autem et instituta reperta, eum ratiocinandi facultate praeditum et rationabiliter media ad finem applicantem ostendunt. Similiter nova schola ethnologica (culturalis-historica) hominem primitivissimum logice causaliterque cogitantem demonstrat. Sententiae evolutionismo faventes, primo homini praeratione tantum associationem sensitivam secundum similitudinem aut sentimenta et affectiones sensitivas, primitivam stultitiam et magicam cogitationem, offuscatum ratiocinandi modum et instinctivam operationem vel tandem praelogicam et mysticam cogitationem concedentes, ex quibus solum decursu temporis logice cogitandi facultas orta sit, criticam non sustinent. Disciplinae profanae etiam acatholicorum de die in diem magis admittere inclinantur totum genus humanum ex una stirpe evolutum esse (monogenetismus humanus), primam familiam fuisse monogamem, hominem antiquis-

simum fuisse physice bene constitutum et facultate intelligendi praeditum ideoque logice ratiocinandi et media ad finem applicandi habilem. Talis homo revelationem divinam primitivam accipere et intelligere potuit.

I.

ПОХОДЖЕННЯ ЧОЛОВІКА, ЙОГО ПЕРВІСНИЙ СТАН І ПРАОБ'ЯВЛЕННЯ В НАУЦІ СВ. ПИСЬМА Й ЦЕРКВИ.

§ 1. Походження й первісний стан чоловіка.

1. Походження першої людини.

У першій та другій главі книги Биття оповідається, що перший представник людського роду походить безпосередно від Бога. Бог сотворив першого чоловіка на свій образ і подобу, „мужчину й жінку сотворив їх“¹⁾. Тіло першої людини зробив Бог з глини, вдихнув у нього душу — „дыханіє життя“, а з ребра цього першого розумного ества сотворив жінчину²⁾.

Наука св. Письма про сотворення біблійних прародичів є теж наукою цілої Церкви³⁾.

2. Первісний стан первородної справедливости.

Перший сотворений чоловік мав стисло оповідану природу матеріально-духового розумного ества. Він був повною людиною не тільки з огляду на фізичне буття, але теж з огляду на мораль і остаточну ціль. Його фізичне, духове й етичне життя мало питомі закони й сили, а відношення до Бога, як до остаточної ціли, було унормоване тревалим способом і сталим наставленням, що в богословській літературі називається станом.

Богослови розрізняють чотири головніші можливі стани у відношенні прародичів до Бога: стан чистої природи (*status naturae purae*), стан ненарушеної природи (*st. nat. integrae*), стан вищеної природи до надприродної ціли (*st. nat. elevatae*) і стан первородної справедливости та святости (*st. iustitiae originalis et sanctitatis*).

¹⁾ Бит. 1, 27.

²⁾ Бит. 2, 7; 21—24.

³⁾ Concil. Vatic., sess. III, cap. 1 „Hic solus verus Deus... liberrimo consilio simul ab initio temporis utramque ex nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporealem... ac deinde humanam quasi communem ex spiritu et corpore constitutam“ (Denz. 1783).

а) Стан чистої природи полягає у тому, що людина мала б повну людську природу, отже все те й тільки те, що належить до суті чоловіка в порядку метафізичнім, фізичнім, моральнім і відносно остаточної ціли. Чоловік у стані чистої природи мав би всі сили та спромоги, потрібні йому на те, щоб міг відповідно жити фізичним і моральним життям і дійти до остаточної природної ціли. Він мав би достаточні пізнаневі снаги, здібність пізнати етичні закони та правдиво достатні орудники, щоб дійти до остаточної природної щасливості. Всього того, що вважається додатком до природи, не було б у цьому стані. Отже не було б надприродних і позаприродних дарів, а саме: освячуючої ласки, безсмертності тіла, а також і первородного гріху.

б) Стан повної й ненарушеної природи це такий стан, у якому людська природа була б цілком здорова й не мала б жадних недостач. Всі нижчі сили душі слухали б розуму. Пожадливість була б упорядкована. Не було б злучених з природою терпінь, хоріб ні смерти. Чоловік мав би чисте, ясне й найвище природне пізнання релігійних і моральних правд. Пізнавав би добре свою остаточною ціль та всі середники, що до неї ведуть. Мав би теж усі природні сили й понуки, щоб до тієї ціли дійти. Остаточна ціль у цьому стані не була б надприродною, тільки чисто природною ціллю.

Цей стан повної й ненарушеної природи міг бути більше або менше досконалим і мати різні ступені відповідно до того, чи природа була цілком звершена, без жадних недостач, чи були якісь більші або менші недомагання.

в) Стан вивищеної природи є надприродним станом. Чоловік у цьому стані був би призначений до надприродної ціли, то значить до ціли, яка людській природі цілком не належиться й не може бути заслужена. Вона дана людині даром, тільки з особливішої Божої любови. Своєю суттю є вона понад і поза всіма силами й вимогами природи. Тією остаточною ціллю чоловіка було б звершене блаженство, то значить сам Бог. Чоловік пізнавав би Бога, як свою остаточною ціль, надприродним способом, через об'явлення, мав би відповідні надприродні середники до тієї ціли й позитивну змогу дійти до неї. Людська природа в цьому надприродному стані була б цілою, мала б надприродну ціль і середники, але не мала б дарів повної й ненарушеної природи.

г) Надприродний стан первородної справедливості та святості є в тому, що чоловік не тільки є призначений до над-

природної ціли й має різні надприродні дари Божої благодати, але в цьому стані є ще багато позаприродних дарів, як: вільність від пожадливості, безсмертність тіла й особливо високе знання. Всі ці дари мали перейти на потомків через звичайне природне родження, якщо б тільки перший чоловік не був згрішив.

Згідно з наукою св. Письма й Церкви, первісний стан біблійних прародичів не був станом чистої природи, ані станом повної і ненарушеної природи. Не був теж надприродним станом тільки вивисненої природи, але станом первородної справедливості та святости ¹⁾.

Перший чоловік мав повну людську природу і був піднесений до надприродного стану ²⁾. Він мав освячуючу ласку ³⁾, через яку чоловік стається Божим другом ⁴⁾, сином Бога ⁵⁾, Його наслідником ⁶⁾ й учасником Божої природи ⁷⁾.

Крім цих надприродних дарів були ще у першого чоловіка

¹⁾ Conc. Trid., sess. V, can. 1: „Si quis non confiteatur, primum hominem Adam, cum mandatum Dei in paradiso fuisset transgressus, statim sanctitatem et iustitiam, in qua constitutus fuerat, amisisse, incurrisseque per offensam praevaricationis huiusmodi iram et indignationem Dei, atque ideo mortem... A. S.“ (Denz. 788).

²⁾ Denz. 1671. В комісії Ватиканського Синоду були вже готові такі канони: 1. „Si quis non confiteatur, humanum genus in primo parente ad statum supernaturalem elevatum fuisse A. S.“ 3. „Si quis dixerit, sanctitatem et iustitiam, in qua homo ante lapsum constitutus erat non fuisse supernaturalem... A. S.“ (Канони виписані з Гуртєра, Theologiae Dogmaticae Compendium, Том II, ст. 294, нота 1).

³⁾ Св. Іван Дамаскин, Про православну віру: „Τούτου τοίνυν τὸν ἀνθρώπον ὁ δημιουργὸς ἀρρενα κατεσκεπασε, μεταδοὺς αὐτῷ τῆς ἑαυτοῦ Θείας χάριτος, καὶ ἐν κοινωνίᾳ ἑαυτοῦ διὰ ταύτης αὐτὸν ποιησάμενος“ (Enchr. Patr. 2360).

⁴⁾ Йоан, 15, 15.

⁵⁾ Йоан, 1, 12; 1, 3, 1; Св. Атанасій, Промови проти аріянів, 2, 59: „Αὐτῇ δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία ἐστίν, ὅτι ὧν ἐστι ποιητῆς, τούτων καὶ πατὴρ κατὰ χάριν ὑστερον γίνεται“ (Ench. Patr. 766); Св. Кирило Єрусалимський, Катихизи, 3, 14: „Ἐπ’ ἐκείνου γὰρ μόνου τὸ „ἐστίν“, ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος“ (Йоан 1, 1): „ἐπ’ ἐκείνου τὸ „ἐστίν“, ἐπειδὴ πάντοτε ἐστὶν Υἱὸς Θεοῦ. ἐπὶ δὲ σοῦ τὸ, νῦν γέγονεν“, ἐπειδὴ οὐ κατὰ φθᾶιν ἔχεις, ἀλλὰ κατὰ θέσιν τὴν υἰοθεσίαν λαμβάνεις“ (Ench. Patr. 813); S. Augustinus, Enarrationes in Psalmos, 49, 2: „Manifestum est ergo, quia homines dixit eos, ex gratia sua deificatos, non de substantia sua natos... Qui autem iustificat, ipse deificat, quia iustificando filios Dei facit. Dedit enim eis potestatem filios Dei fieri [Io. 1,12]. Si filii Dei facti sumus, et dii facti sumus; sed hoc gratiae est adoptantis, non naturae generantis“ (Ench. Patr. 1468).

⁶⁾ Рим. 8, 17.

⁷⁾ II. Петр. 1, 4.

позаприродні дари: вільність від неупорядкованої пожадливість¹⁾, безсмертність тіла²⁾ й особливо високе знання³⁾.

Всі ці надприродні, позаприродні та природні дари робили чоловіка добрим і милим Богу. Нижчі снаги душі були гармонійно підпорядковані вищим, а ці знов, при допомозі освячуючої ласки, були звернені до Бога⁴⁾. Чоловік у первісному стані первородної справедливості та святості жив щасливо⁵⁾.

3. Час вивищення першого чоловіка до надприродного стану.

Могло б видаватися, що питання про стан першого чоловіка вповні вирішене. Св. Письмо, Отці Церкви й богослови учать однозгідно, що перший родич цілого людства був у надприродному стані первородної справедливості та святості. Тридентійський собор проголосив цю правду догмою віри, а навчаючи Церква проповідувала її весь час свого існування. Отже не може бути в Церкві жадних сумнівів щодо самої правди про надприродний стан першого чоловіка. Одначе можливий сумнів щодо подробиць. І він дійсно є й залишається непорішеним до сьогодні. Тією невирішеною подробицею в догмі про первісний стан є якраз питання про час вивищення.

Чи перший чоловік був піднесений до надприродного стану зараз у самому акті сотворення, чи може жив передше якийсь час природним життям, або мав тільки актуальні ласки, а щойно пізніше дістав освячуючу благодать, це до сьогодні ще отверте питання. Церква не дала ще позитивного й остаточного осуду в цій справі, а через те різні богословські думки, що відносяться до цього питання, не порушують в нічому самої догми про первісний стан первородної праведності.

а) Коли дивитися з історичної перспективи на питання про час вивищення людської природи до надприродного стану, то треба ствердити, що богослови не завсіди вчили однозгідно. Деякі старші схоластики так говорять про досконалості першого чоловіка, які він дістав зараз у сотворенні, що ці досконалості виходять тільки чисто-природними дарами. У тому ви-

¹⁾ Бит. 2, 25; 3, 7, 11; S. Thom. I, q. 95—99.

²⁾ Бит. 2, 17; 3, 17 і сл.; Прем. Сол. 2, 23 і сл.; Рим. 5, 12; Denz. 175; 788; 789.

³⁾ Бит. 2, 19; Eccli. 17, 1—5.

⁴⁾ S. Thom. I, q. 95, a. 1.

⁵⁾ S. Augustinus, De civitate Dei I. 14, c. 26 (Ench. Patr. 1762).

падкові треба розумно й послідовно допустити, що ці богослови перед надприродним станом приймають якийсь природний стан.

Петро Льюмбард говорить у своїх „Сентенціях“, що поміч, дана чоловікові рівночасно з сотворенням (*illud adiutorium homini datum in creatione*), була: *libertas arbitrii ab omni labe et corruptela immunis, atque voluntatis rectitudo et omnium naturalium potentiarum animae sinceritas*¹⁾.

Олександр з Гелс говорить виразніше. Він відрізняє стан первородної справедливості (*iustitia originalis*) від освячуючої ласки (*gratia gratum faciens*). Первородна справедливість, на його думку, є у повній гармонії всіх природних сил, в доброму уладженні й вивінуванні людської природи. Перший чоловік мав освячуючу ласку і був піднесений до надприродного стану передше заки згрішив, але був сотворений тільки у природному стані (*Alii ponunt, ipsum (Adam) fuisse conditum solummodo in naturalibus, non in gratuitis gratumfacientibus et hoc magis sustinendum est et magis est rationi consonum*²⁾).

Ще далше пішов Дунс Скот. Він говорить: між станом упавшої природи та станом ласки є ще стан чистої природи, у якому був сотворений Адам без гріху й без освячуючої ласки³⁾.

Подібно вчили теж св. Бонавентура⁴⁾ й Альберт Великий⁵⁾.

З цих кількох свідоцтв старших схолястиків наглядно видно, що момент вивіщення людської природи до надприродного стану вже тоді був трудністю, і що богослови не завсіди однаково її розв'язували.

Майже всі богослови аж до св. Томи склонювалися до тієї думки, що перший чоловік був сотворений тільки з природними дарами, або, щоб оминати питання про час вивіщення, говорять про первісний стан тільки загально.

б) Св. Тома переломив вагання й поставив позитивне твердження, що Бог дав першому чоловікові освячуючу ласку рівночасно з сотворенням. Знаючи добре сучасні собі й попередні думки богословів про первісний стан чоловіка, св. Тома

¹⁾ Petrus Lombardus, Libri quatuor Sententiarum, l. 2, dist. 24, n. 4 (Текст наведений у J. Schwane, Dogmengeschichte der mittleren Zeit. Freiburg i. Br. 1882, ст. 378).

²⁾ Summa Theologica, 2, q. 96; membr. 1; q. 97, membr. 1 (Текст у Schwane, op. cit., ст. 372).

³⁾ Reportata Parisiensia, 3, dist. 13, q. 2, n.

⁴⁾ In Sent., 2, dist. 29, a. 2, q. 2.

⁵⁾ Summa Theologiae, fr. 14, q. 90, membr. 1.

поставив собі питання про джерело всіх позаприродних дарів, щоб таким способом легше розв'язати проблему. Спираючись на тому, що освячуюча ласка є джерелом надприродних і позаприродних дарів, доказав, що перший чоловік, дістаючи від Бога людську природу з дарами повноти й ненарушності (*cum donis integritatis*), дістав також в акті сотворення й освячуючу ласку¹⁾. Своє твердження назвав св. Тома тільки правдоподібним, але пізніші й сучасні богослови, майже всі, прийняли його як певне.

в) Хоча св. Тома своєю думкою й авторитетом зробив перелім і теза про сотворення Адама в стані освячуючої ласки стала загально-богословською думкою, то всетаки вона не побідила вповні. Багато прихильників св. Томи обороняють тезу, що перший чоловік приготувався до прийняття освячуючої ласки через різні попередні актуальні ласки²⁾.

г) Різниця між томістами та скотістами відносно часу вивіщення людської природи не вирішив теж тридентійський собор. На цьому вселенському соборі определено багато правд, що відносяться до природи чоловіка. З огляду на нові протестантські єреси висвітлено докладно питання про первісний стан первородної справедливості, видвигнуто багато дрібничок про поодинокі ласки й позаприродні дари для тіла й душі, які лучаться з цим станом, але не вирішено, чи перший чоловік був піднесений до цього стану рівночасно зо своїм сотворенням, чи пізніше.

Те, що тридентійський синод не вирішив питання про час вивіщення, не є вправді доказом проти св. Томи або за якоюсь другою теорією, але є бодай авторитетною вказівкою, що справа трудна, непевна й недокладно ще просліджена. Вселенський собор займався урядово цим питанням. На нарадах синодальної комісії вже було поставлено навіть твердження: „Перший чоловік Адам через упадок у гріх стратив святість та справедливість, *in qua creatus fuerat*“. Це слово „*creatus*“ заступлено опісля словом „*constitutus*“ і воно перейшло в урядовий текст³⁾. Слово „*constitutus*“ не має точно з'ясованого значіння, тимсамим не го-

¹⁾ S. Thom., In Sent. 2, dist. 20, q. 2, a. 3; dist. 29, q. 1, a. 2; dist. 30, q. 1, a. 1.

²⁾ Порівн. H. Hurter, S. J., *Theologiae dogmaticae compendium*. Oeniponte 1891. Том II, стр. 284. J. Scheeben, *Handbuch der katholischen Dogmatik* § 183.

³⁾ Порівн. Dr. J. Schwane, *Dogmengeschichte der neueren Zeit*. Freiburg. n. Br. 1890, стр. 146.

ворить нічого ані за, ані проти якоїсь думки про час вивищення людської природи до надприродного стану. Синод нарочно дібрав таке слово, щоб зазначити неясність справи й полишити богословам свободу. Одначе богослови у цьому питанні стоять сьогодні на тому самому місці, де стояли в часі тридентійського собору.

§ 2. Праоб'явлення й перший чоловік.

1. Надприродний стан і праоб'явлення.

З догмою віри про первісний надприродний стан первородної справедливості дуже тісно лучиться правда про початкове Боже об'явлення або праоб'явлення.

Перший родич у надприродному стані мав не тільки освячуючу ласку, чесноти й дари, що управильнювали відносини між нижчими й вищими силами душі, але він мав теж надприродну ціль і надприродні середники. Як розумне єство мусів знати цей свій стан, ціль, а також і середники, щоб свідомо й добровільно використовувати їх і практично життям іти до остаточної мети. Одначе само-собою зрозуміле, що він не міг до цього дійти самими тільки природними пізнаневими снагами. Це могло статися виключно в надприродний спосіб — через Боже об'явлення.

Надприродний порядок із усіми своїми правдами й середниками, що ведуть до надприродної ціли, перевищує всі здібности, вимоги та спромоги чоловіка. Він залежить тільки від свободної Божої волі, і тому навіть найбільші природні людські пізнаневі сили не можуть його викрити. Щоби чоловік пізнав надприродний порядок і Божі пляни щодо себе у цьому порядку, то Бог мусів це йому об'явити. Тільки з об'явлення міг перший чоловік довідатися про вивищення людської природи та про правди й закони, що відносяться до надприродного стану.

Вивищення людської природи до надприродного стану не мало б для чоловіка жадного практичного значіння, якщо б не було об'явлення й осібного просвічення розуму, через яке чоловік впевнився б, що то дійсно Бог говорить, і що Йому треба вірити. Без об'явлення чоловік не міг би пізнати надприродних правд, а без певности, що то Бог об'являє і що Йому треба вірити, не міг би розумно прийняти Божого об'явлення й погодитися на нього. Тому з правдою про вивищення Адама до надприродного стану лучиться якнайтісніше правда про Боже об'явлення.

2. Давнина праоб'явлення.

Св. Письмо у перших главах Битія оповідає про історичний початок об'явлення. Бог почав об'являти деякі правди першому чоловікові вже в раю, отже не в якійсь давній епосі людського розвою, але в самому первочині людства.

а) Кожне надприродне об'явлення є даром окремої Божої любови. Ця любов не зродилася у Бога щойно в акті сотворення, або в якомусь моменті по сотворенні. Вона була у нього завсіди. Тим самим Бог любив чоловіка тією особливою любов'ю завсіди, любив не теоретично, але дійсно, і тому зараз в заранні його існування дарив чоловіка надприродними дарами, між якими було й об'явлення. Навіть упадок у гріх не відвернув тієї Божої любови від чоловіка, не змінив Божих плянів і не знищив об'явлення. Воно започатковане ще в раю, зростало впродовж цілої історії людства, а завершилося в особі Христа. Божа особливіша любов до чоловіка, якої Бог не виб'ювся ніколи, є досить глибокою рацією і переконливим доказом, що перше об'явлення почалося в заранні людства.

б) Не менш виразним і позитивним свідоцтвом на давнину праоб'явлення є простота форми та приступність самих правд об'явлення. Бог подає всі правди першого примітивного праоб'явлення в такий простий і легкий спосіб, що видається немов би об'являв найпримітивнішому чоловікови.

Знаю є в богословії правда, що надприрода супонує природу. Надприродний порядок не нищить людської природи й не є для неї чимсь цілком постороннім і чужим, але навпаки він так вплетений у природу, що по зовнішних виявах не можна його відрізнити.

Боже об'явлення, як надприродний спосіб пізнання для чоловіка, є теж злучене з людським духом і то так ніжно та кріпко, що історія людства, його культури й поступу, й історія об'явлення творять одну гармонійну й нерозривну цілість. Впродовж віків розвою людства Бог майже невидимо й незначно відкриває людям у надприродний спосіб деякі правди, вливає свої творчі дари благодати й веде їх до надприродної цілі, не перериваючи при тому природного причинового ходу життя й буття. Надприродний характер післанництва пророків і всіх Божих післанників майже закритий. Вони являються на релігійній області подібно як генії на полі культури. Своїм діянням і життям направляють вони зіпсуте, піддають та вщиплюють нові ідеї, посувають люд-

ство вперед, але не перепинюють звичайного ходу історії, ані не нищать внутрішніх законів розвою. Природний фізичний і духовий розвій людства є конечною умовиною й підложжам, на якому Бог ділає безпосередно сам або через своїх післанців.

В історії обявлення видно дуже виразно, що Бог примінюється до природного стану розвою, здібностей, духового рівня вбогих культурою народів і придержується навіть їхнього способу думання й розуміння. Постепенно й лагідно, не насилуючи людського розуму, ані природних уздібнень, а до цього знаючи, що в перших початках людський дух не був ще спекулятивно вироблений, Бог подавав найприступнішим способом тільки те, що могли „змістити“.

Всі перші обявлені правди найглибші змістом, але вони прості й легкі. Вони становлять основу умового, релігійного, етичного й суспільного життя цілого людства, нормують родинні й суспільні взаємовідносини й обовязки, упорядковують відносини чоловіка до Бога й усіх сотворінь, і врешті відслонюють надприродний порядок і ведуть людину до надприродної ціли. Одначе всі вони мусіли цікавити вже найпримітивнішого чоловіка, бо це правди не теоретичні, висновки мозольної спекуляції, але правди практичні й життєві. Перший чоловік мусів цікавитися своїм положенням, ростинами, звірятами та світом взагалі, шукаючи якоїсь розвязки.

Височінь й далекосяглість цих правд безсумнівна. Безсумнівне теж, що це правди легкі, практичні й життєві, і що Бог відкрив їх найприступнішим способом, зрозумілим навіть для найпримітивнішої людини.

Праобявлення має майже тільки змісловий характер. Бог появляється дуже часто сам. Він учить Адама як дитину, починаючи від зміслових річей. Говорить про світ, приводить до Адама звірята, щоб він пізнавав їх і називав, поучує, що Адам має панувати над сотворінням, вказує йому на причину світу, а навіть свій перший надприродний закон вкладає Бог у звичайну, буденну річ: „З усякого райського дерева їдж; та з дерева розуміння добра й зла не їдж, бо якого дня будеш їсти з нього, смертю помреш“¹⁾.

Ця легкість та змісловий спосіб Божого обявлення найважливіших і перших життєвих правд свідчить недвозначно, що праобявлення почалося у дитинстві людського роду.

1) Бит. 2, 16, 17; Укр. переклад о. Др. Я. Левицького. Львів 1933.

3. Час праоб'явлення.

Давнина обявлення певна історично й філософічно. Перший чоловік Адам був вивишений до надприродного стану і мав Боже обявлення. Питання тільки, чи Адам дістав обявлення рівночасно з сотворенням, чи може передше пізнавав деякі правди природним розумом, а перше обявлення одержав щойно якийсь час по сотворенні.

а) Богослови загально твердять, що Адам вперше пізнав Бога з обявлення, а обсервація світу тільки скріпила в ньому це пізнання¹⁾. Це богословське твердження позитивне, але воно не виключає можливості природного пізнання у першого чоловіка перед обявленням.

Адам від першої хвилі сотворення пізнавав Бога й не був ніколи безбожником. Він в акті сотворення дістав від Бога повну людську природу з ясним і незатемненим розумом, а тим самим міг пізнавати речі світу, деякі природні етичні й релігійні правди, а головню існування Бога. Це пізнання існування Бога, набуте природним розумом із зовнішнього світу, удосконалювалося та зростало з часом. Адам поступав. Він пізнавав чимраз краще Бога, свої обов'язки супроти Нього, а також деякі природні етичні правди. На основі цього природного знання Адам упорядковував свої відносини до Бога, а тим самим якийсь час зараз по сотворенні мав тільки природну релігію. Коли ж це природне пізнання дійшло до відповідної натуги, Бог згідно з плянами свого провидіння дав перше обявлення.

Богослови не перечать можливості такого стану в Адама²⁾.

б) Що Адам ще перед обявленням користувався своїм природним розумом бодай в якийсь спосіб — це не тільки можливе, але воно навіть досить правдоподібне.

Церква виразно вчить, не виключаючи й першого чоловіка, що людина своїм природним розумом може пізнати існування Бога з зовнішнього світу³⁾. Вона теж осудила противні думки традиціоналізму, агностицизму й модернізму⁴⁾. Що більше, в науці про віру Церква стверджує, що навіть до акту віри потрібний здоровий розумний суд⁵⁾.

¹⁾ Dr. S. Schanz, *Apologie des Christentums. Gott und die Natur.* Freiburg i. Br. 1910, стр. 161 і сл.

²⁾ P. W. Schmidt, S. V. D., *Der Ursprung der Gottesidee.* Münster i. W. 1926, стр. 185 і сл.

³⁾ Denz. 1785, 1806.

⁴⁾ Denz. 1622; 1625; 1650; 2072 і сл.

⁵⁾ Denz. 1637; 1651.

Щоби чоловік прийняв якусь правду з Божого об'явлення, і щоби підпорядкував свій розум Божому авторитетови, то він перед тим мусить бути певний, що Бог існує, що Бог говорить, і що Він правдомовний. Розумове пізнання до розумного акту віри є внутрішньо конечне, бо інакше віра розумного єства не була б розумною. „Хто ж не бачить, — каже св. Августин — що перше є думати як вірити? Бо ніхто не повірить у щось, якщо передше не подумав, що треба вірити“¹⁾.

Розум, головна снага душі, мусить проходити всі людські діяння, якщо вони дійсно мають бути людські, бо розумова душа мусить покласти свою печать на всіх своїх чинностях. Без розумових рацій так само як і без розумової душі не може бути у чоловіка людської віри. Розумове пізнання є конечною передумовою до віри. Якщо дійсно так є, і якщо візьметься ще під увагу, що людська природа не змінилася, то висновок ясний: розумове пізнання є не тільки сьогодні передумовою до віри, але воно було теж передумовою у вірі першого чоловіка-Адама. Адам, щоб міг був розумно повірити Божому об'явленню, мусів передше розумно впевнитися та признати, що Бог існує, що Він якраз говорить, і що Йому можна та треба вірити. Це пізнання могло бути чисто природне або з особливішого Божого просвічення, одначе воно мусіло бути бодай теоретично — в понятті перед Божим об'явленням, бо інакше віра Адама не була б розумною.

Теоретичне першенство (*prioritas naturae*) розумового пізнання перед об'явленням означає в дійсності рівночасність обоїх, але воно вистарчаюче до цього, щоб віра була розумною, і тому в Адама могло бути тільки таке першенство розуму. Одначе могло бути й так, що розумове пізнання було часово скоріше від об'явлення (*prioritas temporis*). Як воно дійсно було в Адама, цього не можна вирішити богословським філософічним міркуванням, бо це питання належить до історії, а як таке, мусить мати позитивні свідоцтва. Якщо таких позитивних свідоцтв нема, і якщо докази на те, що розумове пізнання в Адама було тільки в понятті перед об'явленням, не є вповні переконливими й незахитними, тоді цілком сміло можна вважати правдоподібним твердження, що розумове пізнання було часово скоріше ніж перше об'явлення. Таке припущення не є бодай недорічністю ні єресю.

в) Церква до сьогодні не вирішила ще, чи Адам дістав об'явлення зараз в акті сотворення чи щойно пізніше. Не вирішила теж, чи він був сотворений в освячуючій ласці, чи розрізняв між

¹⁾ S. Augustinus, De praedest. sanct., c. 2. (Ench. Patr. 1980).

природним і надприродним порядком, чи пізнавав Бога як основника надприродного порядку, і чи розумів взагалі надприродність порядку. Без вирішення цих питань можна свобідно говорити про першенство розумового пізнання в Адама.

Св. Письмо називає нерозумним того чоловіка, який говорив би, що немає Бога, а також і того, що з зовнішнього світу не пізнав би Його¹⁾. Адам не був нерозумним єством, але найрозумнішим, що видне хочби з цього, що він називав усі сотворіння згідно з їхньою природою, і тому міг пізнати Бога природним розумом ще перед об'явленням. Дуже правдоподібно, що Бог ще перед об'явленням дав Адамові спромогу випробувати свої природні розумові сили.

Св. Павло вважає справедливими всі кари, що їх зіслав Бог на поган, а то тому, що вони „пізнавши Бога, не як Бога прославляли, або дякували, але знікчемніли в своїх думках і затьмилося їх нерозумне серце... І заміняли славу нетлінного Бога на подобу образу тлінного чоловіка і птиць і четвероногих повзунів. Для того передав їх Бог похотям їх серця“²⁾. Те пізнання Бога по думці св. Павла було у поган природне з зовнішнього світу, а не з об'явлення. Їх не можна оправдати не тому, що відкинули об'явлення, але тому, що обезобразили Бога, якого пізнали передше з сотвореного світу³⁾. Бог полишив у сотвореному світі виразні свої сліди, а в людську душу влив тугу за Собою й дав природний гін і здібности, щоб ці сліди пізнати й ними дійти аж до Нього. У серці кожної людини Він виписав свій закон, так що чоловік і без об'явлення може пізнати головніші етичні правди, „бо, говорить св. Павло, коли погане, які не мають закону, природно сповняють те, що належить до закону, вони не маючи закону, самі собі є законом; вони показують, що діло закону є написане в їх серцях, коли їх совість дає їм свідоцтво, а думки взаїмно обжаловують себе або оправдують“⁴⁾.

Ці думки св. Павла не відносяться просто до першого чоловіка, але до людей по упадку в гріх, і тому не можуть бути доказом на первісний спосіб пізнання Адама. Одначе не є вони цілком без значіння, бо вони відносяться до людей взагалі і бодай не виключають першого чоловіка.

¹⁾ Пслм. 13, 1; 52, 1; Кн. Прем. 13, 1; 14, 21 і сл.

²⁾ Рим. 1, 21—32 (перевід о. Др. Левицького).

³⁾ Рим. 1, 20: „Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθοράται, ἣ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολόγητους“.

⁴⁾ Рим. 2, 14—15.

г) На можливість та правдоподібність природної релігії у першої людини, а тим самим першого природного пізнання ще перед об'явленням, можна вносити з подібності.

У деяких поганських релігіях сучасних примітивних племен не можна віднайти ніяких слідів об'явлення. Його в них не було або воно у них цілком зникло. В інших племен є тільки слабкі позначки об'явлення, а в ще інших воно змінене та вплетене у мітольогію. Релігія тих племен, де нема ніяких слідів об'явлення, не могла повстати з об'явлення, але мусіла зродитися в природний спосіб з розумового пізнання. Тим самим і перше пізнання Бога у тих племен було природне.

Чи первісне об'явлення мусіло мати вплив, і який вплив мало воно, на розвій всіх поганських релігій, це довільна тема у католицькій богословії. Скрайні догматизуючі твердження, що в усіх поганських релігіях є сліди та вплив Божого об'явлення, і що рештки праоб'явлення захоронили природний розум примітивних від цілковитого здичіння та спомагають його в пізнанні Бога,¹⁾ це радше теоретичні міркування, не раз непевні, а то й пересадні. Бо легко це все твердити, але дуже трудно виказати, що на дану поганську релігію мало вплив об'явлення, який саме вплив і чи дійсно воно спомагало розум у пізнанні Бога²⁾. Сьогодні, у розквіті етнольоґічних наук, можна вже майже певно твердити, що первісне об'явлення у деяких племен затратилося, і хоча може якісь давні предки пізнавали Бога ще з об'явлення через передання, то їх молодші покоління пізнавали Його тільки природним розумом.

Сам факт, що релігії мають своє джерело в об'явленні, бо перший чоловік був піднесений до надприродного стану, не доказує ще, що перша релігія мусіла бути тільки з об'явлення, і що всі поганські релігії в історії мусять мати звязок з об'явленням. Людська природа піднесена до надприродного стану лишається даліше людською природою з усіма своїми снагами. Чоловік у стані освячуючої ласки може пізнавати Бога своїм природним розумом із зовнішнього світу або з об'явлення, але неконечно тільки з об'явлення, або бодай вперед з об'явлення, а щойно опісля розумом. Бо бути в стані освячуючої ласки не рівнозначне з пізнанням з об'явлення. Навіть сьогодні можливий

¹⁾ P. Schanz, Apologie des Christentums. Gott und Natur, стр. 162 і сл. Там теж є подана література.

²⁾ P. W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee. Münster i W. 1926, том I, стр. 188 і сл.

випадок, що охрещений чоловік, який ще не згрішив тяжко, може вперше довідатися про існування Бога не з об'явлення, але своїм природним розумом.

Об'явлення є особним даром від освячуючої ласки. Бог не мусить давати їх разом, але може давати особно, і тому коли б навіть Адам був піднесений до надприродного стану у хвилі сотворення, то ще з цього не слідує, що у хвилі сотворення дістав теж надприродне об'явлення.

Необхідність об'явлення на самому порозі людства, а також конечність його впливу на всі релігії, не впливає ані з надприродного стану, ані з природи чоловіка. Не є вона теж предметом віри, бо Церква до сьогодні ще цього не рішила, а в св. Письмі, здається, нема на це виразних текстів.

Коли прийняти, що перше пізнання Бога й релігійних і моральних правд було природне з зовнішнього світу й совісти, то необхідно треба прийняти 'логічний висновок, що це пізнання не було досконале та всесторонне. Таке незвершене пізнання, як могло б на перший погляд видаватися, припинувало б геніальність Адама, яка у св. Письмі виступає дуже ядерно. Однак так не є. Якщо б Адам був мав тільки природне пізнання Бога й релігійних та моральних правд, то це пізнання було б правильне та правдиве, бо ці правди зроджуються легко й майже самотетно, тим більше, що Адам мав ще цілком праву природу. Незвершеність цього пізнання була б тільки в тому, що ті правди не були б критично та всесторонно обдумані, перевірені й науково обосновані. А це в нічому не припинує Адама.

Майже очевидним є те, що перше пізнання Бога не мусило бути досконалим. Церква знає об'єктивний, суб'єктивний і органічний догматичний прогрес. Від Адама до смерті останнього апостола зростало число об'явлених правд, а від самого початку до сьогодні збільшується їх пізнання й розуміння, а також стисліше висловлювання.

Первісне поняття Бога творця, власника всесвіту й судді, розвинулося через пізніші об'явлення на поняття Бога в Трійці, Бога милосердного й люблячого без границь. Ідея Месії теж розвивалася, кріпшала, ставала чим раз яснішою, доки остаточно не завершилася у Воплоченні другої Божої Особи. Те саме треба сказати про етичні закони й релігійний культ, що завершилися у Христовій високій аскезі й безкровній Жертві. Отже ціла історія об'явлення від першого чоловіка аж до

Христа є одним нерозривним пасмом розумного, з гори обдуманого розвою¹⁾.

Перше пізнання Бога й релігійних і моральних правд не мусіло було досконалим і тоді, коли воно було засвоєне з обявлення. „Я кормив вас молоком, а не стравою“, каже св. Павло, отже наукою легкою та простою, бо початковий дитинний вік не може прийняти того, що зрілий й розвинений організм²⁾). Початкові релігійні погляди, хоча б вони були з обявлення, не могли бути зараз всесторонньо передумані, вповні вироблені й упорядковані в систему, бо чоловік не може охопити всього одним актом і в одному моменті. На це з природи потрібні йому час і більшість актів. Це правдоподібно можна віднести теж і до Адама.

Не тільки обявлення, але навіть стан освячуючої ласки й вивищення до надприродної цілі не дають людині звершеного пізнання Бога. Освячуюча ласка не насилує людської природи, не нищить природного ходу розвоєвих і пізнанєвих сил, а тільки скріплює їх і спрямовує до найвищої, одиноко-правдивої мети. Надприродне вивищення робить людську природу безконечно вартіснішою, але вона всетаки лишається звичайною людською природою, що живе й пізнає у просторі й часі.

§ 3. Природа й обсяг праобявлення.

1. Правди, які входять у круг первісного праобявлення.

Перші правди, що ними починається Боже обявлення містяться у трьох перших главах Битія³⁾). Чисельно їх не багато, але зате своїм змістом досягають вони останніх глибин людського розуму, розв'язують найважливіші життєві питання та стають основою всякого пізнішого людського поступу, унормовуючи в загальних принципах відносини людини до Бога, до всіх сотворінь і до других людей.

Правди примітивного обявлення, які нормують відносини

¹⁾ G. Geiger, Gott und Welt. Natur und Übernatur. Donauwörth 1907; A. Rademacher, Gnade und Natur, ihre innere Harmonie im Weltlauf und Menschheitsleben. M. — Gladbach 1908; A. Palmieri, Il progresso dommatico nel concetto cattolico. Firenze 1910; Dr. J. Pohle, Natur und Übernatur (Religion, Christentum, Kirche, herausgegeben von G. Esser u. J. Mausbach. Kempten, 5. Aufl., 1923, том I, стр. 375).

²⁾ I. Коринт., 3, 12.

³⁾ P. Dr. W. Schmidt, Die Uroffenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes (Religion, Christentum, Kirche, 5 видання Мавсбах. Том I).

людини до Бога ось такі: Бог існує, Він вищий понад усі сотворіння й могутий пан усіх сотворінь, бо Він сотворив їх; Він є наймудріший, бо знає добро та зло, а вкінці Він законодавець, суддя й милосерний месник. Ці правди, як пізніше учив св. Павло, є основою релігії¹⁾.

Другі правди праоб'явлення, що в засаді управлінню відносини людей до людей і до всіх прочих сотворінь, такі: світ і перший чоловік сотворені. Бог сотворив першу пару людей, чоловіка й жінку. Вони мають цю саму природу й є собі рівними. Одначе вони вищі від усіх сотворінь, бо сотворені на образ і подобу Божу, і між сотворіннями нема рівного Адамові. З Божого доручення вони мають володіти над сотворіннями, управляти землею й заселювати її, злучені нерозривним подружжям. Адам теж знає мову й називає звірята відповідно до їх природи.

Оце всі правди праоб'явлення. Чи належать сюди теж правди про Пресв. Тройцю й Воплочення Бога-Слова, того не можна виснувати з певністю з тексту Битія. Вправді по упадкові у гріх є нове Боже обявлення, протоевангеліє, де міститься обітниця Спасителя. Але чи Адам розумів і добачав це, то лишається непевним. Певним є тільки те, що Адам по цій мові Бога мав бодай загальну надію на Боже провидіння, де вплетено (*implicite*) міститься вже надія й вижидання Спасителя. Отже, якщо Адам не мав прямої надії й не вижидав определеного Месії, то його вижидання й надія були бодай такі, якою є віра в Месію у цих, що спасаються без обявлення²⁾.

У праоб'явленні є природні й надприродні правди, отже такі, що їх Адам пізнавав природним розумом і такі, що довідався про них тільки з обявлення. Ці два роди правд первісного обявлення є дуже тісно з собою пов'язані й перемішані, так що доволі тяжко їх розмежувати. Що більше, про деякі правди годі з певністю сказати, чи Адам пізнав їх передше природним розумом чи передше з обявлення. Не легко сказати про кожную правду праоб'явлення, що вона була обявленою Адамові, або що він був свідомий її Божого походження. Годі теж упорядкувати їх хронологічно, то значить ствердити, котра правда перша, а котра наступна.

¹⁾ Євр. 11, 6: „Бо мусить вірити той, хто приступає до Бога, що Він є, і що нагороджує тих, котрі Його шукають“.

²⁾ S. Thom. II. II. q. 2, a. 7, ad 3: „Si qui tamen salvi fuerunt, quibus revelatio tamen non fuit facta, non fuerunt salvati absque fide Mediatoris; quia etsi non habuerunt fidem explicitam, habuerunt tamen fidem implicitam in divina providentia, credentes Deum esse liberatorem hominum secundum modos sibi placitos“.

2. Природні правди праоб'явлення.

Багато більша частина правд первісного об'явлення це природні правди. Хоча вони найглибші своїм змістом і розв'язують найважливіші й життєві питання не тільки для першого чоловіка, але для цілого людства, то вже тим самим, що вони є природними правдами, Адам не мусів дізнатися про них тільки з об'явлення, але міг пізнати їх своїм природним розумом, а то тим більше, що тих правд не багато, а геніяльний ум Адама зо свіжою і сильною природною інтуїцією не був ще перетяжений спекулятивними філософськими теоріями.

а) Сотворення світу є одною з природних правд праоб'явлення. Вона є об'явленою правдою й міститься у першому стислі книжки Битія. Одначе як спитати, чи була вона об'явленою вже Адамови, в якій спосіб і чи це сталося зараз в акті сотворення ще перед тим, заки він пізнав її природним розумом, то на це нема ясної відповіді ані в тексті, ані в контексті книжки Битія.

Апольогети зокрема не займалися цим питанням. Коли ж говорять про сотворення, то вдоволяються загальниками. Їх твердження менш-більш такі: заки чоловік навчився читати книжку природи й вичитав історію неба й землі, то вже передше Бог був об'явив правду про сотворення Мойсеєві — ізраїльському народові — передшому чоловікові (*homini priori*¹). Отже не доказують просто, що Бог об'явив цю правду Адамові.

Католицькі ексегети теж до сьогодні не вирішили ще остаточно, чи правду сотворення Бог об'явив був уже Адамові. Думки їх поділені. Одні доказують, що Бог об'явив Адамові цілу схему сотворення образним представленням, другі, що це сталося через внутрішнє розумове поучення, інші, що таке об'явлення дістав щойно Мойсей, ще інші, що загальне об'явлення про сотворення мав Адам, але в такому порядку, як є у св. Письмі, мав щойно Мойсей²). Про час об'явлення Адамові правди про сотворення світу або цілком не говорять, або говорять тільки згодом.

б) Те саме можна, здається, сказати про сотворення перших родичів — Адама й Еви.

Свідомість, що вони безпосередно сотворені, могла зродитися у них або природно, або з об'явлення. Що ця свідомість

¹) P. Schanz, н. т., стор. 670; Ign. Ottiger S. J., *Theologia Fundamentalis*. Friburgi Br. 1897, том I, стр. 342.

²) P. Th. ab Orbiso, O. M. Cap., *Narratio biblica creationis (Verbum Domini)*, 11, 1931, fasc. 5, стр. 141—155.

була в Адама передше тільки з об'явлення, на це нема безсумнівних познач у книзі Битія. Навіть сотворення Еви з ребра в часі сну Адама не доказує ще, що ця правда мусіла бути об'явленою. У св. Письмі говориться, що Адам спав, але не говориться, що це був твердий сон. Коли був це тільки легкий півсон, то в ньому Адам міг бачити природними очима цілу сцену сотворення Еви. Також цей вислів: „Бог привів її (Еву) до Адама“ не означає, що Бог фізично вів Еву, ані не доказує, що ця правда і правда сотворення Еви є об'явленими. Подібно як про Еву, говориться теж і про звірята: „Бог приводив до Адама звірята“. Одначе певним є, що того тексту не можна брати в буквальному змислі. Сам Бог не приводив звірят до Адама й не приводив у такий спосіб, щоб вони безпереривно переходили попри нього. Зо звірятами стрічався Адам принагідно. Годі добачити у св. Письмі свідомість Адама, що сам Бог безпосередно приводив до нього звірята.

Зустріч Адама зо звіринним світом виявляє високий і геніяльний Адамів розум, його природну здібність бистрого й логічного думання й роблення висновків. Як Адам бачив звірята, його ясний і бистрий природний розум схоплював головніші їхні прикмети й він їх називав відповідно до цих прикмет. Це називання звірят було майже певно природне, тим більше, що природним було саме витворення мсви.

З перегляду сотворінь Адам довідався, що між ними нема йому рівного. Цю природну правду виснував Адам з досвіду й досвідом перевірів її. Звірята проходили попри нього як глухі й німі. Вони не розуміли того, що він їх називав і не відповідали йому на оклики радості й подиву. Зо здобутої досвідом правди, що між усіма сотворіннями нема жадного йому рівного, зродилася в Адама свідомість і ясний суд, що він вищий від усіх сотворінь. З цього природного й логічного висновку міг він уже дуже легко пізнати сотворення Еви. Бо як по перегляді сотворінь побачив Еву й відчув, що вона розуміє його, то знаючи, що між сотворіннями нема такого, що було б йому рівне й розуміло його, мусів собі сказати, що це дар не від цього світу, але з-поза світу — від Бога творця. Тим способом Адам міг природно пізнати, що Ева дана йому безпосередно від Бога, що Бог нарочно сотворив її для нього, а тим самим мав ще й потвердження, що він сам і світ теж сотворені.

Здається, що з самого тексту книги Битія правильніше висновується те, що Адам мав високу здібність природного розу-

мування, а Бог дав йому особливішу нагоду, щоби вправляв і користувався тією здібністю, ніж те, що Бог передше обявив Адамови природні правди праоб'явлення, а він пізнавав їх природнощойно пізніше.

в) Витворення мови: При нагоді перегляду сотворінь Адам переконався, що між ними нема йому рівного, що він вищий від них, і що вони не розуміють ані його одушевлення ані окликів. Ці природні правди, добуті власним досвідом, збагатили знання Адама та стали важним набутком для практичного життя. Одначе це не був одинокий природний здобуток. При перегляді звірят Адам витворив ще найголовніший орудник до розвою людської культури, а саме мову, яка визовнішнює й зафіксує імманентну думку. Бог не вілляв чоловікові мови, ані не вчив його як мати вчить дитину, але дав йому тільки здібність та пригідні обставини, щоб він сам витворив собі мову¹⁾. „Бог дав природу й силу розумування, а слова винайшов сам чоловік“²⁾. Як Адам бачив звірята та схоплював головніші їхні прикмети, то здивований, наче заскочений, видавав з себе звук, слово, що відповідало якійсь прикметі звіряти, це слово запам'ятував і так став творцем мови. Коли пізніше побачив Еву, яка його розуміла, передавав їй звуками свої вражіння й удосконалював те, що вже здобув. Таке природне витворювання мови видається найправдоподібніше.

г) Зв'язок першого суспільства: Здобуте знання, можливість його поширення, а також одушевлення красою світу і різнородністю сотворінь не заспокоювали бажань Адамової душі. Він відчував потребу такого сотворіння, що розуміло б його, що з ним він міг би поділитися своїми внутрішніми, духовими переживаннями, звіритися й поділитися здобутками. Він шукав такого єства між звірятами, але там його не було. Тому як Бог привів до Адама Еву, що розуміла вислови його радості, його думки й нутро, то він утішений назвав її „іша“ (чоловічка), бо зрозумів, що вона не є нижча походженням і природою, але вона є тілом з його тіла й кістю з його кости. Вона з того самого роду, що й він. Вона розуміє його й є йому подібною. З нею може він порозуміватися. Вони разом можуть плекати внутрішнє, духове життя, тішитися ним і розвивати його.

Цей внутрішній зв'язок Адама й Еви, ділитися думками й розвивати духове життя, є вимогою природи. Впливом при-

¹⁾ P. Schanz, н. т., стр. 392.

²⁾ Св. Григорій Нісський, Проти Евномія 1, 12 (Ench. Patr. 1051).

роди є теж це, що той духовий зв'язок послужив опісля зовнішнім ціллям, поширенні людського роду через родження й лекшому здобуванню середників прожитку. Адам і Ева лучаться в одне, стає й нерозривне супружжя, якому благословить Бог, щоби росли, множилися, наповнювали землю, правили нею й панували над рибами, птицями й усіми звірятами.

Таким способом у праоб'явленні є вже перший зародок або клітина людського суспільства, що не є механічним агломератом одиниць, але повстає вперше з природних нахилів і духових, внутрішніх потреб. Адам мав би ці природні нахили й потреби навіть тоді, якщо б не мав був об'явлення зараз в акті сотворення, і був би здійснював їх, пізнаючи при тому природно-конечні правди.

г) Існування Бога й Його прикмети: З правдою сотворення світу й перших родичів дуже тісно лучиться правда про існування Бога й Його прикмети¹⁾. Щоб Адам міг був пізнати, що Бог сотворив світ, мусів в якийсь спосіб знати, що цей Бог існує. Дуже доброю, природною нагодою до цього була стріча Адама з різnorodністю у звіринному світі. Краса й різnorodність єств світу збуджували подив і змушували питати за творцем, звертатись думками до позасвітового Єства — Бога й величати Його мудрість, доброту, красу й силу. Як Адам переконався, що між сотворіннями світу нема йому рівного, і що він вищий від них, то побачивши Еву скріпилося у ньому природне переконання, що існує добрий і могучий Бог, який піклується ним, дає помічника, безпосередний твір своєї могучости, бо такого єства, помічника у світі не було.

Чи таким природним розумовим пізнанням дійшов Адам вперше до поняття існування Бога й Його прикмет, чи довідався про те з об'явлення, годі з певністю ствердити. Певним є, що св. Письмо не вчить виразно, що перше пізнання Бога в Адама було надприродне.

Всі ці правди примітивного праоб'явлення: — сотворення світу, осібне сотворення чоловіка й жінки, пізнання Бога й обов'язків і відносин до Нього як творця, пізнання відносин до всіх сотворінь світу, які походженням і природою нижчі від чоловіка, пізнання відносин до жінки, а засадничо до всіх людей, творення мови, родини й відносин у родині, — це природні правди. Вони не мають спекулятивного характеру, і щоб їх пізнати, не потрібно довгого й мозольного розумування. Це правди практичні,

¹⁾ S. Schanz. н. т., стр. 654.

життєві, тісно злучені з вимогами людської природи. Їх може засвоїти собі кожний пересічний чоловік без Божого обявлення, користуючися тільки природним розумом. Отже й Адам не конечно пізнавав їх передше з надприродного обявлення, а щойно опісля вглиблювався в них своїм природним розумом. Це могло діятися й навпаки. Навіть досить правдоподібним є те, що ці правди, або бодай деякі з них, Адам пізнавав передше природним розумом. Одначе певности в тому нема й характер цих правд наразі ще докладно не определений, бо Церква не прихилилася ще до сьогодні ані до одної ані до другої розв'язки, а то тому, що богослови не висвітлили ще достаточо цих покищо довільних питань.

3. Надприродні правди примітивного обявлення.

Друга група правд у праобявленні це надприродні правди. Вони виходять поза природні вимоги та спромоги людини й тому чоловік не міг їх ніяк пізнати без допомоги Божого обявлення. До надприродних правд праобявлення належать такі правди: крім природного порядку є ще надприродний порядок, Бог вивищив людину до надприродного стану та призначив до надприродної ціли, Він є законодавцем, праведним суддею й люблячим батьком, що по упадкові людини обіцює їй Відкупителя. Всі правди, це свобідні зарядження Божого розуму й недосяжні для чоловіка тайни Божої любови й Адам міг пізнати їх тільки з обявлення.

Обявляючи ці високі й недосяжні тайни, Бог покористувався таким простим способом, що здається годі допустити, щоб Адам міг був не розуміти Божих намірів і рішень.

У другій главі книги Битія Бог дає Адамові позитивний закон, заборону їсти овочі з дерева знання добра та зла, а санкцією того закону назначує смерть¹⁾. Бог хотів цим законом випробувати людську гідність в уживанні свободи, удосконалити та скріпити відносини чоловіка до Творця й виказати практично абсолютну свою власть над всіми сотворіннями.

Крім цих і подібних цілей Бог мав ще інші, вищі ціли. Він хотів простим, приступним і легким способом узмисловити Адамові його вивищення до надприродного стану та призначення до надприродної ціли. Дерево життя й дерево пізнання добра та зла надавалися до того якнайкраще. Адам знав, що

¹⁾ Б и т. 2, 16—17.

їдження піддержує життя та скріплює сили. Правдоподібно він знав теж, що не можна всього їсти. Тому як почув від Бога заборону їсти з дерева пізнання добра та зла, бо умре, то міг дуже легко зрозуміти, що як він послухає Божого приказу й не буде їсти овочу з заказаного дерева, житиме вічно, значить матиме безсмертність тіла. Він міг розуміти теж, що ця безсмертність тіла є особним даром Божої любови, бо Бог давав її під умовою сповнення закону, чого не робив, даючи інші дари. Дальше Адам міг розуміти, що Бог хоче уподібнити його до Себе в треванні, так як уже передше уподібнив у пануванні над світом і сотворіннями. Це мусіло дуже радувати Адама й він, роздумуючи над тим треванням, міг зрозуміти, що з цим зовнішнім треванням Бог хоче дати йому неперемінаючу, вічну, надприродну щасливість, уподібнення з Богом у пізнанні й любові найвищої правди й добра — самого Бога. Бін буде подібний Богові у треванні, пізнаванні й любові, а дорога до цього одна: треба узгіднити свою волю з волею Бога; практично, треба виповнити Його закон, не їсти овочу з заказаного дерева ¹⁾.

Що Адам знав про своє вивищення до надприродного стану, це можна майже певно висновувати зо св. Письма. Діявол кусить Еву якраз цим уподібненням до Бога: „будете яко бози“. Можна вносити, що Ева розуміла слова діявола у змислі дійсної подібности до Бога, бо можна догадуватися, що вона дуже легко та скоро піддалася спокусі може якраз тільки тому, щоб скоріше осягнути цей вічно щасливий стан пізнання абсолютного добра.

Також тяжкість упадку, величина кари й безпосередна Божа інтервенція у вигнанні з раю та проголошенні засуду свідчать, що це був не звичайний упадок, але упадок з надприродного стану, про який Адам знав. Якщоб Адам не знав був цілком свого вивищення до надприродного стану, Бог не був би покарав його так тяжко. Те, що Бог з'являється сам, видає караючий засуд на цілу природу, землю, всіх людей та змія, вказує на безмежну образу Божої любови, чого б бодай без якоїсь свідомости не було.

У проголошенні засуду й кари на перших родичів Бог виявляє себе суддею людських діл, але суддею, що зо строгою справедливістю лучить найбільше милосердя. Він карає перших родичів за проступок, але не змінює своїх плянів, не пере-

¹⁾ P. W. Schmidt, Die Uroffenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes (Religion, Christentum, Kirche, том. 1, ст. 559 і сл.).

черкує вивищення чоловіка до надприродного стану, навпаки скріплює їх, перечеркуючи наміри діавола й обіцяючи Відкупителя. Нашадок цього самого роду, що його тепер діавол звів так хитро, колись остаточно побідить його, знищить і зотре йому голову.

Ці правди, що Бог є основником, законодавцем, милосерним суддею та сторожем надприродного порядку, хоч вони надприродні, то все таки не є вони цілком недоступними для розуму першого чоловіка. Навпаки, вони легкі та зрозумілі. Адам міг їх пізнати та прийняти, а то тим більше, що спосіб і обставини їх об'явлення були прості, приступні й найвідповідніші для початкуючого чоловіка, а розум Адама не був ще перетяжений довгим думанням і томлячою спекуляцією. По упадку в гріх розум першого чоловіка притемнівся, але не забулися цілком вже пізнані правди. Адам запам'ятав собі бодай схематично головніші правди й передав їх своїм нащадкам.

Висновок.

Перший чоловік Адам міг прийняти Боже надприродне об'явлення, бо мав від початку повну людську природу, то значить, фізично добре розвинене тіло й духову душу з її пізнаневими силами.

Щоб можна було позитивно говорити про історичну можливість Божого об'явлення для першої людини, то вистарчить доказати історичну вартість книги „Битія“, а тоді можливість праоб'явлення буде вже доказана беззастережно та критично.

Перші глави „Битія“ представляють нам першого чоловіка з повною людською природою. Адам був не лише фізично добре збудований і мав розумну душу, але мав єще геніяльний ум. Для нього Боже надприродне об'явлення було не тільки можливе, але дійсне, бо він його прийняв.

Те саме стверджують різні традиційні філософічні рації. Праоб'явлення, так само як об'явлення взагалі, є універсальним чинником у житті людства, а не привілеєм деяких тільки одиниць для їх приватної користи, особистого вдоволення, або щастя. Воно дане для загалу людства, а тим самим мусіло бути націховане такими прикметами, щоб ціле людство, від самого свого почину, в усіх стадіях розвою, інтелектуального рівня та зросту наук, могло було його пізнати.

II.

МОЖЛИВІСТЬ ПРАОБ'ЯВЛЕННЯ Й ДОСВІДНІ НАУКИ.

Значіння досвідних наук у питанні про можливість праоб'явлення.

Свідोцтво св. Письма й філософічні докази стверджують цілком певно, що перший чоловік міг прийняти Боже обявлення. Ці докази об'єктивні й переконливі, але вони не самотні.

Основне метафізичне вияснення суті обявлення і критичне ствердження, що воно найкраще відповідає природі людського розуму, серця, соціальної структурі та вдоволяє суб'єктивні й об'єктивні упосіблення й нахили людини, не є ще всестороннім виясненням обявлення. Це критично-філософічне доведення не впевнило наукового світу про дійсну, об'єктивну, історичну можливість праоб'явлення, що більше, воно навіть стратило своє всевладне значіння в сучасних, ширших наукових кругах.

Праоб'явлення є історичною подією, що раз дійсно почалася тут на землі та стала початком і порогом цілого історичного, культурного й релігійного ходу людства. Не є воно психологічним обявом, суб'єктивним переживанням, експлозією й визовнішенням підсвідомого, не є теж теоретичною правдою, поезією чи мітом.

Як кожна історична й об'єктивна дійсність, так теж і праоб'явлення не є виключно предметом св. Письма й філософічних і психологічних студій, але воно може бути предметом історії, праісторії, історичної та праісторичної археології й інших позитивних й досвідних наук. Праоб'явлення прийняв чоловік, а чоловіком цікавляться не тільки філософія та психологія, але теж антропологія, палеонтологія, етнологія й інші. Всі ці науки можуть внести чимало світла та скріпити позитивно тезу про можливість праоб'явлення для першого чоловіка. І дійсно, ці науки, що займаються передісторичною та найпримітивнішою сучасною людиною, а також і ці, що шукають появи чоловіка на землі й початку його культури й суспільних завязків, не тільки не навели до сьогодні жадного достаточного доказу, що перечив би можливість первісного обявлення для першої людини, але навпаки. Досвідні науки позитивно стверджують, що найпримітивніший і найстарший знаний чоловік, що живе на землі вже кілька десятків тисяч літ, мав повну людську природу, був добре вивінуваний фізично й інтелектуально, уживав орудників до ціли, а тим самим доводять посередно, що він міг прийняти Боже обявлення.

А.

ПОХОДЖЕННЯ Й ВІК ЛЮДИНИ.

§ 1. Висновки досвідних наук про тілесне походження чоловіка.

1. Труднощі й небезпеки для природничих наук у відшукуванні початку й походження людини.

Беззастережно певним є, що чоловік не завсіди існував на нашій планеті, але почав на ній жити в означеному моменті, бо є геологічні формації, що не мають жадного сліду людського життя. Віднайти цей початок людського життя та при допомозі знахідок і досвіду ввійти у ці покищо недосягнені часи, щоб означити момент і спосіб появи чоловіка на землі, це одне з дуже трудних завдань для природничих наук. Його не можна вирішити в короткому часі. Поспіх і похопність у висновках, поверховність, легкодушність і безкритичність в оцінках будуть тут завсіди спокусою і дуже великою небезпекою для дослідників.

Навіть відтворення історії й культури історичних, культурних народів не вдається вповні, хоча мається до розпорядимости величезну кількість історичних документів. Кожне питання, що відноситься до життя й побуту цих народів, ще до сьогодні не роз'яснене.

Куди трудніше відтворити життя й культуру передісторичного чоловіка. Чим далше входить у давнину століть існування людського роду, тим менше певности, а більше здогадів і проблем. Передісторичні часи вкриті замряченим минулим. Там знаходять позитивні природничі науки дуже мало матеріалів для своїх дослідів, а те, що знаходять, не завсіди вдається їм певно та критично використати. Суцільного життя й культури передісторичного чоловіка не має¹⁾.

Ще без порівняння труднішим завданням для науки є вирішення появи людини на землі. Доказати експериментально походження чоловіка й поставити на це позитивну, тверду тезу, а не здогад, значить, відтворити частину історії людського життя від самого зачатку. Щоб це довершити, мусять природничі науки мати дуже багато певного та критичного матеріалу, що сягав би аж до тих перших часів.

¹⁾ Нині студії культури передісторичного чоловіка поступили значно вперед завдяки новій науці етнольогії, що досліджує найпримітивніші племена, які зберегли передісторичну культуру в різних її стадіях аж до нинішніх часів.

Збирання матеріялу — решток людських костей, що відносилися б до найдавніших часів і свідчили про походження чоловіка, має дуже багато труднощів, бо в'яжеться тісно з другими проблемами, нелегкими для позитивних, досвідних наук. Таке просте питання, де шукати свідоцтв людського походження, в'яжеться з трудною для досвідних наук проблемою, де саме, в якому місці появилася перший чоловік. Коли ж береться свідоцтва з цілого континенту, то відразу насувається питання, чи вони не пізніші, занесені з першого, іншого місця розвою. Дальше висувається тяжка для природників проблема про полігенію й моногенію людського роду. Без розв'язання цих проблем, або через однібічне їх вирішення, знахідки не будуть мати позитивного значіння, а то й неправильно їх використається.

Справедлива й об'єктивна оцінка призбираного матеріялу та критичний осуд про його приналежність і вік не менше трудні. Рештки людських костей з так давних часів, це загально тільки дрібні фрагменти, нераз струпішілі або скамянілі. Оцінка їх приналежності віку й вартости вимагає довгих, основних і критичних студій. Незначна навіть помилка в застосуванні досвідної методи, хоча вона була б випробована та критично певна, мале тільки нахилення, або невмісне вставлення кісточки, може здеформувати й обезцінити знахідку й повести досліди на блудні дороги¹⁾.

Дуже великий вплив на оцінку призбираного матеріялу мають теж філософічні напрямки, пересуди й вироблені вперід гіпотези. Вони творять може найбільшу небезпеку в оцінюванні вартости знахідок, бо найлекший самообман якраз у цих дослідників, що наперед ставлять теорію, а опісля шукають доказів. Тоді можливе таке, що багато з такого, що не входить у рямці теорії, просто пропускається, або недобачується, а звертається увагу й вишукується тільки те, що згоджується з теорією. Через це досліди перестають бути дослідями й перетворюються в оруддя шукання доказів на потвердження й утравалення теорії. Коли природничі науки, що шукають походження чоловіка, задалегідь поставлять собі якусь теорію, то можна з певністю сказати, що в такому випадку на широкій землі й у далекій давнині докази завсіди найдуться бодай для приклонників теорії та бодай на якийсь час і непотрібно їх аж дуже натягати й переформувувати. Навіть саме тільки можливе, правдоподібне й неспросліджене при слабкому хочби насвітленні легко зміниться на дійсне, певне й ясне.

¹⁾ Порівн. Поль Ріве, Вивчення людини („Первісне громадянство“ вип. 1, 1928, від ст. 8).

Одначе природничі науки не страхаються тих труднощів і небезпек, але своєю досвідною — емпіричною методою намагалися й намагаються відкрити заслону, що закриває тайну походження людського роду. Вони за допомогою позитивних знахідок хотять увійти в ці найдавніші часи й незалежно від св. Письма та схолястичної філософії відкрити й вияснити початок і походження першого чоловіка.

2. Теорія еволюції та її творці.

Здавалося б, що таку важливу та трудну проблему, як походження людини, вирішуватимуть природничі науки осторожно, довго, критично й тільки на основі позитивних даних, збираючи матеріяли й досліджуючи їх у найменших подробицях. Та воно не є так. Справу походження першого чоловіка порішено у XIX ст. дуже скоро, і то не позитивними доказами, але теоретичною гіпотезою еволюції, яку природничі науки видвинули на самому почині своїх дослідів.

Гіпотези в досвідних науках це звичайна річ, тож не диво, що в такому трудному питанні теж покористувалися теорією. Деяких проблем не можна вирішити з певністю в короткому часі. Щоб цьому зарадити, природничі науки, на основі неперевіраних ще доказів і дослідів, видвгають найбільше підхожу гіпотезу. В нормальному поступі науки така теорія ніяк не вяже дальших дослідів, а її існування або упадок залежать якраз від посліду-ючих критичних студій і основного перевірених доказів. Противне поступування досвідних наук це провина проти емпіричної методи, бо коли замість основних дослідів ставиться теорію й опісля працюється виключно над цим, щоб її оборонити й доказати, то досвідні науки перестають бути досвідними.

Ці науки, що поставили собі за завдання вислідити походження чоловіка, вже на самому вступі своїх студій, змінили ціль своїх дослідів. Вправді теоретично змагали ще до цього, щоб позитивно доказати походження людини, але вдійсності вся праця ішла тільки в тому напрямі, щоб якиминебудь засобами вдержати та скріпити передше вже видвигнену теорію еволюції. Туди спрямовано всі критичні й некритичні студії й досліді. Кожну найдрібнішу знахідку оцінювали зо становища теорії еволюції. Якщо якийсь факт, або знахідка, були хоча крихітку сумнівні, то доти їх студіювали, доки вони не ввійшли в рамки вперід обдуманой схеми. Теорія еволюції стала основою, критерієм і ціллю дослідів.

Вправді робили пошукування й досліди, але такі горячкові та пристрасні, що видавалося, немов би це був конкурс на вишукування найбільших сензацій. Наукова осторожність, основність, об'єктивність та критичність, головні ціхи досвідної методи, заникли майже цілком. Теорія еволюції заступила все. Чоловік розвинувся із звірят, вищі звірята в першу чергу розвинулися з нижчих, а ці ще з нижчих, остаточно з найнижчих. По думці Лямарка цей розвій відбувся динамічно, а по думці Дарвіна механічно ¹⁾. Одну гіпотезу пояснили другою гіпотезою, а з цього на диво вийшла позитивна „правда“, що чоловік розвинувся зо звірят.

Причиною такого скорого вирішення найтруднішого питання походження чоловіка був до деякої міри слабкий розвій природничих наук, а в першу чергу духова криза тодішнього часу, грубий матеріалізм. Бог, творець, обявлення, релігія, душа, безсмертність — це були ненависні слова для тогочасних атеїстів як Біхнера, Карла Фогта, Молешота, Гекслея, Гекеля та других. Всяка теорія, що бодай позірно-науково перечила б ці правди, мусіла прийнятися в умах цих людей. Дарвіністичний еволюціонізм, що пояснював розвій чоловіка самими механічними-зовнішніми чинниками (природним добором і борбою за життя), не звертаючи уваги на душу ані на Бога, підходив найкраще під принцип матеріалізму. Тому й не диво, що тогочасні матеріалісти, атеїсти, а також і масони горячково поширювали його, популяризували й оборонювали всіми можливими способами, бо легко визбувалися душі й неvigідного їм Бога ²⁾.

Вже в XVIII столітті досить виразно вчив теорії еволюціонізму Бенуа де Має (Benoit de Maillet, † 1738). Гите, Окен, Біфон (Buffon), Кант і багато других приймали також певного роду трансформізм ³⁾, але теорію еволюції науково обробив перший Лямарк ⁴⁾ вже на самому порозі XIX ст.

Це століття зачалось під знаменем еволюції. Французький учений Voucher de Perthes найшов у долині Соми у глибоких геологічних верствах дуже багато людських знарядів з передісторичних часів ⁵⁾. В цьому самому часі англійський геолог Charles

¹⁾ V. Reimer, S. J., Psychologia. Roma² 1925, ст. 54.

²⁾ A. Breitung, De Darwinismo et evolutione („Gregorianum“, 1926/III, ст. 360).

³⁾ Порівн. P. Schanz, Apologie d. Christentums, ст. 252 і сл.

⁴⁾ Lamarck, Philosophie zoologique, 1809; Histoire naturelle des animaux sans vertèbres 1815—1822. Порівн. P. A. Packard, Lamarck the founder of evolution, 1902.

⁵⁾ Порівн. Prof. Dr. Johannes Ranke, Der Mensch. Leipzig—Wien² 1894. т. II, ст. 427 і сл.

Lyell доказав, що геологічні верстви повстали природно й поступово, а з ними й природно й поступово розвивалися рослини та звірята. Все вказувало на еволюцію й тому ці вчені, а з ними Geoffroy St. Hilaire й інші тогочасні дослідники поширили теорію еволюції гіпотетично й на чоловіка. Але тодішня наука висміяла передісторичні людські вироби¹⁾, а авторитет Linné i Cuvier'a придусив теорію еволюції²⁾. Вона віджила щойно спочатком другої половини XIX ст., коли Карло Дарвін надав їй матеріялістичного вигляду, а матеріялісти й атеїсти зробили собі з неї забороло проти католицької релігії³⁾.

3. Еволюціоністичні родоводи чоловіка.

В другій половині XIX ст. гіпотеза, що чоловік розвинувся із звірячого стану, не була гіпотезою, але позитивною й безсумнівною правдою. Теоретикам і прихильникам еволюціонізму ходило головно про те, щоб вишукати родовід і усталити розвоєві ступені людини. Повставали різні гіпотези, яким їх творці надавали знамя певности й очевидно кожний на свій лад⁴⁾.

Найпростіший й найлекший родовід чоловіка подають перші еволюціоністи: Гекслі, Відерсгайм і Гекель. Вони лише систематично уложили сотворіння від найнижчих до найвищих, і сказали, що одні від других походять, і ось так зробили родовід чоловіка „готовим“⁵⁾.

Цього однак родоводу не приймає нині ані не оборонює ні один з поважніших дослідників, тому саме, що між чоловіком

¹⁾ J. Ranke, н. т., т. II, ст. 427-28: Endlich fanden sich die gesuchten Beweise. Im Jahre 1839 reiste Boucher mit diesen nach Paris, aber die ausschlaggebenden Geologen lachten über die „Aexte und Messer“ aus dem Diluvium, obwohl bereits Rigollot rohe Feuersteingeräte unter denselben Verhältnissen wie Boucher bei Abbeville in den Kiesbetten von Amiens gefunden habe.

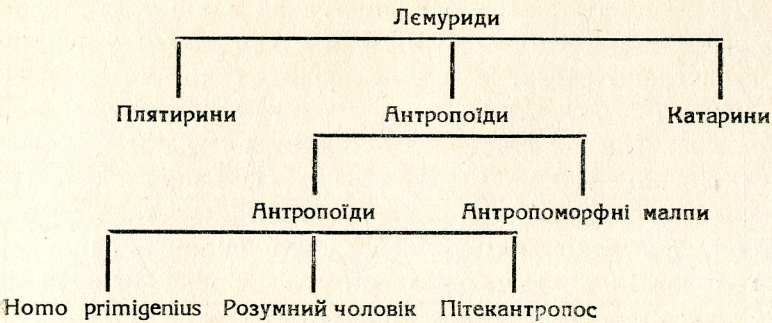
²⁾ P. Schanz, н. т., ст. 253: Der unübertreffliche Systematiker Linné hat die Konstanz der Arten zur Grundlage aller Systematik gemacht und die Gesamtheit der Arten durch einen Schöpfungsplan erklärt. Decandolle und Agassiz haben den Gedanken weitergeführt... Jussieu hat in der Botanik, Cuvier in der Zoologie gegen Geoffroy Saint-Hilaire die Konstanz der Arten so siegreich verteidigt, dass diese Theorie in Frankreich bis auf die neueste Zeit als unangreifbar galt.

³⁾ Charles Darwin, The Origin of Species by means of Natural Selection, 1859; The Descent of Man, 1871.

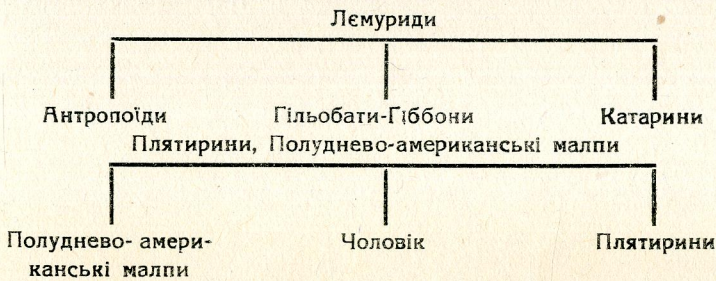
⁴⁾ Деякі родоводи, що їх тут наводиться, взяті з твору о. Шмідта, Die Offenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes (Esser u. Mausbach, Religion Christentum Kirche т. I, 1923⁵⁾. Порівн. L. H. E. Kohlbrugge, Die morphologische Abstammung des Menschen, Stuttgart 1908; Abbé Breuil, Les plus anciennes races humaines connues. Kain 1910.

⁵⁾ P. W. Schmidt, н. т., ст. (583), 43.

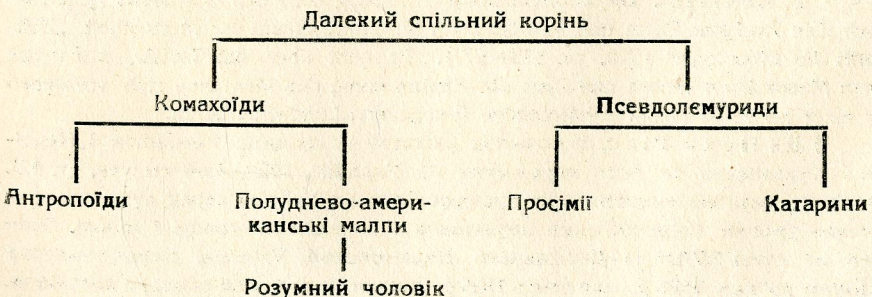
і його заподаваними предками, бодай деякими, заходять основні різниці. Швальбе виключає з предків чоловіка плятирини й катарини, і робить з них лише бічну лінію — свояків чоловіка. Також чоловікоподібні малпи, що живуть у наших часах, не є предками чоловіка, вони лише походять з цього самого пня, що чоловік, з вимерлих — гіпотетичних антропоїдів. Родовід чоловіка, що його подає Швальбе, представляється так:

Kohlbrugge ставить „гіпотетично“ ще інший родовід. З людського пня виключає він цілковито антропоїдів, а ближчими свояками чоловіка вважає плятирини й деякі полуднево-американські малпи. Родовід чоловіка виглядав би так:

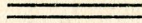
Всі попередні родоводи опрокинув Губрект, виключив лемуридів із предків людини й сам поставив таку родову гіпотезу:

Ще іншу теорію поставив Кляч¹⁾, Кольман (Kollmann) і інші дослідники. Але нині перечеркнено всі гіпотетичні родоводи чоловіка, і лишився тільки цей самий теоретичний постулат, що був уже на першому вступі, перед почином основних дослідів. Цей постулат звучить: „Чоловік розвинувся з нижчих сотворінь“. Але як він розвинувся, і чи в дійсності розвинувся, цього дотепер не розв'язано. „Сі два пні: люде і мавпи — каже Др. Поль Ріве, — сполучилися в один пень, який вийшов від спільного предка, — в сьому нема сумнівів“ — але то було ще за „старшої геологічної епохи, а її при наших сучасних знаннях не можна ще точно означити“. „Але можна вже й нині твердити, що коли се діло буде докінчене, в останнім результаті людина і мавпа стануть перед нами як дві конечні форми двох таких довгих низок, що розвивалися незалежно на протязі так довгого часу, що їх трудно навіть назвати справжніми родичами. Колись Карло Фогт сказав, що краще бажає бути удосконаленою мавпою ніж павшим янголом. Тепер ся альтернатива вже не ставиться. Ми знаємо, що людина ні одно ні друге“²⁾.

Такими небажаними вислідами закінчилися покищо теорії родоводів людини. Те, що Геклеві, Гекслі й їх товаришам матеріялістам і атеїстам видавалося безсумнівно певним і легким, це нині нестійне.

(Продовження слідує).

¹⁾ W. Schmidt, Die Uroffenbarung, ст. (585), 45: Noch viel weiter geht Klatsch (Die Aurignac-Rasse und ihre Stellung im Stammbaum der Menschheit, „Zeitschrift für Ethnologie“ 1910, ст. 513—577)... Er geht über das Tertiär, selbst das ganze Mesozoicum hinaus und lässt die Abstammung des Menschen sich vollziehen aus einer im Paläozoicum existierenden Gruppe von Landwirbeltieren.

²⁾ Др. Поль Ріве, З початків людства — людина з розкопів („Первісне Громадянство та його пережитки на Україні“, 1929, 2-ий випуск, ст. 12). Це цінне, наукове видавництво зроджувалося на Україні серед дуже несприятливих умовин. Співробітники працювали з запалом в голоді і холоді. Було воно на етаті ВУАН і Державного Видавництва України. Перші випуски вийшли друком 1926 р., але вже в 1929 р. закрило його большевицьке правління.

Рід і герб Шептицьких.

(Dr. I. Špytkovský — Famille et armoiries des Szeptycki).
(Продовження).

V. Примітки.

1 §. Краска поля щиту в українських гербах.

Зміст: Краска гербового щиту українських володарів, бояр, земель, міст, козацьких гербів, ноша уманських козаків.

В українській геральдичній системі стрічається різну краску поля гербового щиту, одначе найчастіше є вона синя або голуба. Звільдисте поле, на якому виступає монарх на престолі з одного боку, а зоружений лицар на коні з другого боку на „маєстатичній“ печаті короля Юрія Львовича, — можна вважати за свого роду геральдичне „тінювання“ (heraldische Schraffierung) синього поля гербу¹⁾. Цей зоружений їздець стає опісля гербом міста Володимира²⁾. На подібному, зоряному полі з місяцем (отже синьому) видніє опанцирений лицар, у стоячій поставі із щитом і мечем на печаті, здається, Льва Даниловича³⁾.

Найстарші польські геральдичні джерела нотують у гербі Галицької Русі теж подібне поле. В т. зв. „Маршалківській ролі“ (1461 р.) є золотий лев на синьому полі⁴⁾. У хроніці Райхенталя про констанцький собор виступає пів-лев на синьому полі⁵⁾. По думці Ст. Томашівського лев на синьому полі сягає традиціями ще самостійности Галицької Держави та є гербом не лише Галицької Волости, але й дальших земель, що належали до Галицько-Володимирської Держави⁶⁾. Одначе про ф. Шараневич, йдучи за Длугошем,

¹⁾ М. Грушевський, Ілюстр. Історія, стр. 128—9, ритов. 113 і 114 та В. Дзиковський, Герб України, Ч. 5, стр. 131 і сл.

²⁾ Idem, Історія, III, вид. 2, стр. 111.

³⁾ Грушевський, op. cit., стр. 123, ритов. 110.

⁴⁾ Др. Полячківна, Najstarsze źródła, т. II, зош. III, ст. 15 і сл.

⁵⁾ Дзиковський, op. cit., ст. 133.

⁶⁾ „Неділя“, 1912, ч. 35, ст. 1—2 у статті „Український національний Герб“.

є думки, що вже ок. 1410 р. галицьким гербовим знаком є галка в короні на білому полі¹⁾.

Рівнож нотовані випадково герби українських, галицьких бояр мають теж синє поле гербу. Напр. руський воєвода з початку XIV ст. Петро Галько (по думці інших Галка) та його нащадки носили герб Салава (три золоті хрести на блакитньому полі²⁾). Король Людовик Угорський надає 1377 р., підчас облоги города Белза, українській родині Кердеїв герб із правою половиною щитового поля синьою (наче шануючи українську традицію Кердеїв), а з лівою половиною червоною (по французькому, лицарському звичаю³⁾). По утраті самостійности Галицької Держави герби земель та міст мають переважно блакитне поле. Перемиська земля має орла з короною на синьому полі, Жидачівська дістає підчас коронування Яна III (1676 р.) три жовті левики теж на синьому полі⁴⁾. Одноголовий орел на синьому полі є на чернігівському гербі⁵⁾. Навіть київський герб (срібний Архистратиг, що від 1569 р. був на червоному полі) Росія за Катерини II положила теж на синьому полі⁶⁾. Також новоутворені землі на українській території, у російській державі, мали такеж поле: Бессарабія — золоту голову буйвола на лазурному полі; Катеринослав (1878 р.) узлову монограму Катерини II на синьому полі; Поділля (1856 р.) — золоте сонце на лазуровому полі; Самара (1878 р.) — срібний козел на синьому полі⁷⁾. Саратів — три срібні риби зложені в формі Y на синьому полі; Таврищина — на византійському орлі — синій щит з трираменним хрестом та Херсонщина т. зв. „русський“ срібний, шестикінцевий хрест на синьому полі⁸⁾.

Подібну краску поля носять герби українських міст: герб Перемишля — це медвідь з хрестом (згл. із зізвздою, — про це йде спір) на синьому полі. Також підчас інновації гербу цього города, за Йосифа II, синє поле гербу остало⁹⁾. На карті

1) „Зоря Галицкая яко альбумъ на 1860 годъ“, стаття: „Стародавний Галичъ“, стр. 299.

2) Грушевський, Історія III, вид. 2, ст. 112, нот. 1.

3) Пекосінський, О dynastycznym pochodzeniu, ст. 160 (подає за Длугошем).

4) Дзіковський, *op. cit.*, стр. 133—5.

5) Брокгавс, *Енциклопедія*, т. 32, стр. 170—2.

6) Брокгавс, *Ibidem*, т. 32, стр. 170—2; Томашівський, *op. cit.*, ст. 1—2; Дзіковський, *op. cit.*, ст. 133—4.

7) Брокгавс, *opus cit.*, т. VIII, ст. 463.

8) *Idem*, *Енциклопедія*, т. VIII, ст. 465.

9) Я. Смолка, *Herb Przemyśla*, ст. 15; йогож, *Katalog Przemyskiego Archiwum*, ст. 34.

„Herby miast Galicyjskich“ (вид. Salon malarzy polskich. Краків 1907, № 6; з літографії К. Краніковського) — синє поле гербів мають: Львів, Перемишль, Ярослав, Теробовля, Бережани, Бучач; напів синє Стрий, а навіть Тарнів. Це останнє місто має герб Лєліву (місяць із звїздою на синьому полі — подібний до теробовельського гербу) завдяки Спиткам та їх звязкам з Поділлям, яке держали на „княжому праві“, та завдяки кн. Острожським. Цікаве, що в одному місци Олекс. Яблоновський виводить слово „Тарнів“ від українського „Тернів“. Герб Дрогобича, змінений Йосифом II, представляє 9 бочок соли з царською короною на синій основі¹⁾.

Хоч українські козаки „до гербарів не дужето заглядали“ — як каже Ол. Лазаревський, — а геральдика в них тішилася великою свободою та довільністю, то подібну краску щитового поля й тут часто стрічаємо. І так між військовими інсигніями, що їх видали козаки Полякам по битві під Берестечком, є блакитна хоругва з біло-червоним орлом (дарована козакам Володиславом IV); а полковник Руського воєвідства видає тодіж велику китайчану, блакитну хоругво-прапор²⁾. Між запоріжськими клейнотами, що є у зброївні петроградського Ермітажу, знаходяться також деякі прапори блакитної краски або з гербами на півсиньому та на півжовтому тлі³⁾. Подібне знамя з Лохвицького повіту, на Полтавщині, передано в Київську Академію (за Широцьким). Полтавський полковник Іван Черняк (1717) ладить на полкову хоругву блакитний „лудан“ (рід парчі), з жовтими „крижами“ (хрестами) на ньому. У переписці лубенського полковника Кулябки з гетьманом Розумовським („каковимъ способомъ дѣлать сотенныя знамена“... з р. 1758) проєктовано національний герб (козак з мушкетом) на ясно-голубому полі⁴⁾. Козакам, що піддалися султанові Ахметові III, мали Турки вручити „un étendart bleu“, на якому блистів „la croix del'Église d'orient en or“⁵⁾.

Козацтво радо носило блакитні контуші, штани та інші частини вбрання. По словам пісні козацькі галєри, що були оббиті синьо-жовтими „киндяками“, мусіли мати й такіж бандери, а на

¹⁾ K. w. hist. 1908, ст. 111; рец. дра Гойського на Гонткевича: „Archiwum m. Drohobycza“ і ін.

²⁾ М. Грушевський, Історія, т. IX, ч. 1, ст. 299 і 284, нот. 2.

³⁾ Пор. № X, ст. 33 у Мик. Макаренка: „Запоріжські клейноти...“ „Україна“. Київ 1924, кн. 3.

⁴⁾ „Кієв. Старина“ з 1890, ст. 153–7.

⁵⁾ І. Застирець, Україна (Київ) 1914, кн. II, ст. 70, за Садик-Пашою.

надгробних козачих хрестах маяли часто блакитні „хустинки“ (за Широцьким).

Широцький (Національний кольор) наводить спомин Кребс о вої, що уманські козаки Гонти носили сині контуші. На нашу думку, це радше „барва“, накинена уманським „паном“ Фр. Сал. Потоцьким, гербу Пилява (півтретя хреста на синьому полі —, пор. герб м. Бучача).

У дискусії над національною краскою усі наші важніші історики, що хоч трохи думали геральдичними категоріями, заявили за синьою основою українського національного та державного Знаку¹).

Хоч які різноманітні були за „Національної Ради“ помисли встановлення державного гербового Знаку, то проєкти синьої краски гербового поля переважали²).

Вельми цікава з цього погляду є стаття Широцького про „Український Національний Кольор“ у „Неділі“ (львівській) з 1911 р., ч. 33, подана за київською „Радою“, про що була вже у нас мова.

Також і в іншій ділянці, напр. книжкового мистецтва та української палеографії, бачимо, що між красками в орнаментах західньо-руських (українських) рукописів переважає синя краска (також і червона), а інші приходять вже рідше³).

2 §. Заокруглювання гранчастих букв.

Зміст: Техніка писання а зміна форм письма. Твердота писального матеріалу. Нахил до заокруглення у старших формах письма, від прасемітського до словянських почерків. Грецьке письмо й від него похідні (несловянські) почерки та глаголицьке й кириличне письмо. Деякі відхили від загальної норми заокруглення. Взаємообмін кирилиці з глаголицею на Руси.

Вже згори знавці й історики письма та автори палеографії зазначають, що історичні, часові, зміни письма взагалі є зависимі не від случаю або самовільности, але що вони радше є у тісній звязі з внутрішнім його розвитком. Ці зміни форм та типів письма відбуваються по тісно означених правах та деяких напрямних (nach leitenden Trieben), дорогою дуже евідентних етапів еволюції, від форм старших до новіших, від прямолінійних, гранчастих до заокруглених видів письма⁴).

¹) Порів. Томашівський, *op. cit.*, ст. 1—2; І. Крип'якевич, *Герб України*. Вид. Тов. „Просвіти“, ст. 13, хоч ранше був за червоною (малиною) краскою; Дзюковський, *op. cit.*, та ін.

²) Леонід, В справі гербу України. „Шляхи“. Київ, № 2, ст. 33—40.

³) Карскій, Кирил. *Палеогр.*, ст. 157.

⁴) Гардгавзен, *Gr. Palaeographie*, ст. II, ст. 83; Семкович, *Скрипта*, ст. 63.

У розвою кожного письма борються із собою два чинники: консервативний і новий - перетворюючий. Вигідність і стремління писаря уникати труднощів у писанні перехиляють тереску побіди на сторону цього другого елемента¹⁾.

У першу чергу — як згідно зазначають палеографи — вид письма і його істотна зміна переважно є зависимі від ступіня твердості писального матеріялу та від техніки письма.

І так приміром найдавніше китайське письмо було квадратне, прямолінійне (бо зразу писальним матеріалом був — камінь), а поволи заокруглюється, коли почали вживати до писання інших середників, до шовкової тканини включно²⁾.

Єнзен зазначає, що грецьке монументальне, інакше ляпідарне, письмо з цією прямолінійною почерку було добре пристосоване до риття долотом у твердому камені. В міру уживання м'якшого матеріялу, на якому писалося писальцем, тростиною, чи квачиком можна вже було надавати писарським знакам більше заокруглені, пливкі форми³⁾.

Коли Єнзен доторкнувся лише техніки писання, то ближче про писальний матеріял каже добрий знавець у цій ділянці Гардтгавзен. Він стверджує, що коли букви перенесено з одного твердшого матеріялу (камінь, мідь) на м'якший (папірус, пергамін, бомбаціну⁴⁾, східній та звичайний папір), письмо прибрало новий характер, у якому вдобавок пробивається ще індивідуальність автора⁵⁾. Докладніше оповідає цей автор про зміну письма при заміні папіруса на пергамін⁶⁾.

Зміну уставу глаголицького письма на півустав та курсив пояснює Ягіч заміною пергаміну на інший писальний матеріял⁷⁾.

¹⁾ Гардтгавзен, Gr. Palaeographie, *ibid.*

²⁾ Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 36.

³⁾ Це видно на грецьких папірусах у Єгипті й Геркуланум та на олов'яних таблицях і глиняних черепках тощо. Єнзен, *op. cit.*, ст. 164.

⁴⁾ На Сході зроблений з бавовни папір є товстий, не добре полірований, без водних знаків. Карській, Кирил. палеографія, ст. 97.

⁵⁾ Гардтгавзен, Gr. Palaeographie, т. II, ст. 84; його ж, *Греческое письмо*, ст. 44.

⁶⁾ *Idem*, Gr. Palaeographie, т. II, ст. 119.

⁷⁾ Ягіч, *Глаг. письмо*, ст. 120 і 219/II. Каже за Brandi: „Der Pergamentcodex ist Nährboden u. Boden jener breiten, fetten Schrift geworden, deren erste Vertreterin... die runde Unciale ist“. Ізза невеликого формату папірусу не могли букви рукопису розвинути, а з причини напряду волокон рослин краще виходили простолінійні, кінчасті букви, як округлі.

Про зміну й залежність письма від писарських обставин цього роду кажуть й інші вчені, як проф. Семкович¹⁾.

Тому й норманські руни²⁾ мають вид зовсім прямолінійний, бо вони зразу писані виключно на твердому матеріалі, металі³⁾, а лише дуже рідко на пергаміні. Але й це письмо (молодше руничне) змінюється залежно від зміни писарського матеріалу (металь-дерево⁴⁾).

Інтересне ще письмо рунично-кельтійське, або інакше ірійське, яке є писане на камінному бльоку, здовж грани, яка й становить рівночасно головну вісь чи лінію різаних букв⁵⁾.

Дотепер застановлялися ми над справою зміни й залежності письма від степеня твердоти писальних середників та писарської техніки, як одної з причин переходу старшої форми письма на новішу. Та для нас важніше це питання, чи писарські знаки переходили від кантуватости до округлости, згл. округлавости, спеціально ж ці, що стояли в якійбудь близькості до наших кантуватих букв кириличної азбуки.

Вже арамейське письмо, що повстало з кантуватого, прямолінійного прасемітського⁶⁾, стає поволи вигинатися і прибирати лукові форми, особливо в єгипетських надписах, де це письмо має характер курсиву⁷⁾. З північно-семітської кантуватої форми письма витворився за посередництва іншої відміни гарний округлавий, сирійський дуктус (громадний почерк), як письмо Estrangelo⁸⁾.

Найінтересніше з південно-семітських письм є сабейське (sabäisch) або ін. гімярійське письмо (himjarischer Alphabet); воно, розвиваючися на каліграфічних і архітектонічних мотивах, стало зразково тугим монументальним письмом,

¹⁾ Семкович, Скрипта, ст. 63.

²⁾ Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 178—91.

³⁾ Найстаршим, досі знаним, пам'ятником є напис на вістрю списа, що його найдено на українській території, в Ковлі на Волині, над Рокітнянськими болотами (гл. Єнзен, *ibid.*, ст. 178, подоб. 250). Про цей гл. Ягіч, *О слов. рунахъ*, ст. 23.

⁴⁾ Єнзен, *op. cit.*, ст. 181—2.

⁵⁾ *Idem*, *Gesch. d. Schrift*, ст. 185.

⁶⁾ Прасемітське письмо, що повстало із єгипетського дорогою синаїтського, ділиться на північно-семітське (інакше пунійське) і на південне, яке знову розпадається на три діли: 1) властиве фенікійське; 2) староеврейське та 3) арамейське письмо (Єнзен, *op. cit.*, ст. 113—14 і 116—17).

⁷⁾ Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 121 та відбитка, ст. 121, відбит. ч. 166.

⁸⁾ Єнзен, *ibid.*, ст. 128, відбит. ч. 179.

з характеристичною цікою філярів. Звідси й назване з арабська „musnad“, т. є „підпірковим“ письмом¹⁾. Відміною, чи дальшим розвоєм цього письма („eine Zusammenrückung der Buchstaben“, *ibidem*, ст. 138) є ті опська азбука, якої букви прибирають вже округлавий характер²⁾. Ми навели кілька відмін азбук, що витворилися з відомого найстаршого „буквового“ письма (Buchstabenschrift) взагалі, для зазначення, що вже у найстарших азбуках, з яких посередно походить і наша азбука, стрічається нахил до луковатости чи заокруглення букв.

Перейдімо даліше на Захід, ближче нашої території:

З набатейського письма³⁾ вийшло арабське письмо, яке, поширене сильно в різних сусідніх краях,⁴⁾ прибирало різні, переважно одначе округлаві почерки.

І так до цих інтересних, найбільше заокруглених арабських почерків, що вийшли із штивного письма належать: відміна Neshi⁵⁾, розвинена під впливом Єгипту; даліше елегантне по формі письмо Tacliq (чит. Таглік⁶⁾), дуже аж до нечиткості повикручуване письмо Sülüs⁷⁾ та Igazet⁸⁾.

Довільне чи мимовільне наслідування цього есоватого арабського письма бачимо (як нижче буде мова) в византійських моноконділіях⁹⁾ [табл. IV, ч. 25], а в кирилиці в деяких почерках¹⁰⁾, [табл. VIII, 20] та підписах православних владик¹¹⁾.

Інші історики письма та палеографи признають, що деякі східні письма є ведені в так орнаментноу стилі і є так заокруглені, що виглядають радше на стилевий орнамент чим на букви¹²⁾.

¹⁾ *Idem*, *Gesch. d. Schrift*, ст. 137—9 та відносні ритовини, ч. 192—4.

²⁾ „Die Formen der ursprünglich meisteckigen Zeichen werden gerundeter“ (*ibid.*, ст. 138; пор. *ib.* надто відб. ч. 192 на ст. 135 та відб. 198 на ст. 139).

³⁾ Азбучні знаки семітських номадських племен, на північ від Синайського півострова, в напрямі до північної Арабії, гол. місто Петра. Єнзен, *op. cit.*, порівнююча таблиця на ст. 129 та *ibid.*, фіг. ч. 182.

⁴⁾ Це письмо прийняли мови: берберійська в Африці, перська афганська, індостанська, маляйська та турецька в Азії, (Єнзен, *op. cit.*, ст. 132).

⁵⁾ Єнзен, ст. 130—32 та подоб. 185 на ст. 132.

⁶⁾ *Ibid.*, відб. 186.

⁷⁾ *Ibid.*, ст. 133, відб. 189.

⁸⁾ *Ibid.*, відб. 191, ст. 133.

⁹⁾ Гардтгавзен, *Gr. Palaeographie*, т. II, ст. 50 та відб. ч. 43 на ст. 51

¹⁰⁾ Карскій, *Кирил. Палеографія*, ст. 249.

¹¹⁾ Гардтгавзен, *Gr. Palaeographie*, т. II, ст. 50.

¹²⁾ *Idem*, *ibid.*, т. II, ст. 6.

Тут ще хочемо згадати про два-три письма, що посередньо мають деяку стичність на українському палеографічно-геральдичному полі. Отже в першу чергу єврейське,¹⁾ з причини теорії походження деяких кириличних букв з єврейського та з причини безпосередньої стичности з ним; турецьке письмо, що як вище було сказане, є арабським почерком, та георгійське (ін. грузинське або іверійське²⁾). Це письмо цікаве тим, що має деякі графічні мотиви рисунку, які находимо в українській кириличній геральдиці. Це останнє має два почерки: старший (для церковних книг *hutsuri*) та молодший (лицарський чи світський почерк *hedguli*). Цей другий представляє в своєму розвою лише округлавий почерк першого, старшого письма³⁾.

Найбільше для нас інтересною річчю є, як заховуються у цім питанні письма, що мали безпосередній вплив на повстаннє та розвій кириличного письма, яке опісля дало мотив для української геральдики, отже в першій мірі клясичне грецьке (византійське⁴⁾).

Найстаршим почерком грецького письма, що витворилося із семітського, є унціяльне письмо, яке вийшло з надписного монументального, ін. капітального або ляпідарного, воно (це унціяльне письмо) й затримало вповні всі ціхи та традиції цього другого, а з ним і його імя.

З цього унціяльного почерку розвинулися опісля курсиви, мінускули та модний скоропис, йдучи в своїому

¹⁾ Пор. Єнзен, ст. 157, нот. 1 та у нас табл. IX, ч. 8—9.

²⁾ Кавказьке письмо, запозичене, як много інших, з грецького. Єнзен, *op. cit.*, від ст. 195 про кавказькі письма, про георгійське письмо ст. 197-8 і сл. Гардгавзен, *Греч. письмо*, ст. 38, зове інакше „іверійським“. Гардгавзем, *Греч. письмо*, ст. 38.

³⁾ Єнзен, *op. cit.*, ст. 197—198. Для порівняння цих двох почерків грузинського письма гл. *ibid.*, ритов. ч. 285, ст. 200.

⁴⁾ Семітське письмо, що є спільною матрію усіх звукових азбук на землі, а тимсамим і найбільшого числа азбук взагалі, є теж через фенікійську віву праматірю й грецького клясичного письма.

Фенікійські письма дадуться поділити на три групи з огляду на запозичені звідси азбуки, що розвинулися на: а) лібійські та іберійські на Заході; б) індійські письма на південному Сході та в) ці, що розвинулися на півночі, т. є греко-латинські письма (Єнзен, *op. cit.*, ст. 139—140). Про докази, що грецьке походить із фенікійського (Єнзен, ст. 156) гл. порівнюючу табл. фенікійського письма з грецькими знаками. Ч. 219, ст. 158. По думці Гардтгавзена із семітської праазбуки повстало властиве семітське, індійське та грецьке письмо. Гардтгавзен, *gr. Palaeographie*, I. II, ст. 47, діяграма).

розвою щораз більше від гранчастих до лукових, округлавих форм¹⁾.

Причин розвою грецького письма в цьому напрямі було дві: зміна графічної техніки (перехід з твердшого матеріалу до м'якшого) та писарська конкуренція.

Старинний унціял був пригожий до писання книг для монархів, визначних осіб, багатих колективів (напр. монастирів). Колиж почитність книги а з цим і попит на неї більшає на базарі, тоді сама конечність вимагає скорішого писання, а за цим ішло упрощування кантів та стремління до більш округлавих форм.

Тут слід зазначити, що коли вище згадані грецькі почерки розвивалися одні по других, то вживались вони часто в тому самому часі побіч себе з цим, що старший почерк був все вживаний до поважніших потреб (напр. до девоційних цілей), а молодший до більш буденних. Тому що на грецькому письмі базують наші словянські, а головно кириличне письмо, хочемо дещо ширше над ним застановитися, підчеркуючи нахил новіших почерків до чимраз більшої округлості форм.

Ціхою найстаршого почерку, отже унціялу, є квадратура (для кількох букв коловатість) письма, величність, святочність, неповязаність і рівність букв (дволінійна система²⁾).

У порівнанні з надписовим вже деякі букви прибирають округлаву форму³⁾. З часом пізніший унціял тратить прямовісність та похилюється на право, але опісля знова вертає до давнішого пряму. В молодшому унціялі квадрат переходить у прямокутник а коло в стоячий оваль (Гардт., *ibid.*, II, ст. 120). У цьому часі наступає деякий відворот від округлості, верх букв ще більше загострюється, а їх боки випуклюються. Є це т. зв. „ὀρθότροχος χαρακτήρ“, що його назвав Копітар⁴⁾ „грецьким готиком“. У цьому трохи зміненому виді дає молодший унціял початок кирилиці.

¹⁾ Ензен, *op. cit.*, ст. 164—5, до цього відб. 225, ст. 161; Гардтгавзен, *Gr. Palaeographie*, гл. діяграму в т. II, ст. 87. Гардтгавзен, II, ст. 85 каже „Es tritt entschieden das Streben zutage das ursprünglich lapidare Alphabet immer flüchtiger und immer verbindungs-fähiger zu gestalten“ (отже і напрям до округлості). Теж його *Греч. письмо*, ст. 40.

²⁾ Гардтгавзен, *op. cit.*, т. II, ст. 88.

³⁾ Напр. Σ (велике σ) через [стає прибирати півмісячну форму С, знану вже ок. 300 р. до Хр. (гл. *idem*, *op. cit.*, т. II, ст. 98—99 та т. II, ст. 106, Подібно з Ε повстає Є, пор. *ibid.*, 99 (II).

⁴⁾ Гардтгавзен, *Griech. Palaeogr.*, т. II, ст. 113.

Окремою інтересною відміною є т. зв. літургічний унціял де побіч підчеркнення тонких і грубих ліній наступає знова поворот до краси та уміру¹⁾, прями черти букв дістають вид двогнутих до середини ліній²⁾. Словом виступає знова поворот до повних округлих форм, або як каже Гардтгавзен, до „ренесансу унціяльного письма“³⁾.

Дальшим ступенем розвою є курсив, письмо, що ділиться на маюскульний та мінускульний курсив⁴⁾.

Цей поділ приймають одні з огляду на історичні доби, інші на річеві графічні ціхи. Різниця між попереднім почерком а курсивом є вже значна⁵⁾, а приблизна ціха курсивів це єще пряме положення букв, тонкий почерк, зник простолінійности букв, що вже з собою вяжуться як в скорописі⁶⁾. Виступає однак чотиролінійна система букв, які з тої причини розрізняються на—долішні, горішні тощо⁷⁾. Значить, є це букви, що вистають в долину й гору, причім уможливають певніше читання. Колиж у дальшоау розвою мінускульний курсив став нечитким, зайшла потреба повороту до гарного, каліграфічного, округлавого маюскульного, згл. мінускульного, курсиву у відповідному каліграфічному перестилізуванні, до т. зв. мінускулу.

Одначе тому, що сфрагістично-геральдичні знаки можна вважати як унціяльні та як молодо-унціяльні букви, та по часті й як курсив, де видні ще унціяльні ціхи, — ми прослідили ці почерки докладніше. Досліди над мінускулом (кінець неповязаности) вже переходять рамці нашої праці. Відносно ж квестії округлости зазначимо лише, що старший як теж і середущий мінускул мають дуже гарний перлисто округ-

¹⁾ Гардтгавзен, II, ст. 86—87.

²⁾ Ibid., т. II, ст. 157.

³⁾ Гардтгавзен, т. II, ст. 153.

⁴⁾ Маюскул, званий так для величини букви, ділять єще на старший — птолемейський і молодший—римський; а мінускул на старший — византійський і молодший — арабський (Гардтгавзен, т. II, ст. 170).

⁵⁾ Різко підчеркують учені різницю, між унціялом а курсивом: Гардтгавзен видить у них таку різницю, як між книжковим а листовим (Buch- und Briefschreiben), — другі (Kenyon), як між письмом церковних книг а приватним писанням; ще інші (Dziatzko), як між каліграфічно писаною книгою на продаж, а такимже письмом для власної потреби (Гардтгавзен, II, 83).

⁶⁾ „Die schlanken, langen Buchstaben der Kursive lassen sich biegen wie dünner Draht“. — Гардтгавзен II, ст. 54.

⁷⁾ Гардтгавзен, op. cit., II, 163.

лий почерк¹⁾, (середущий — це трохи менше письмо²⁾). Молодший мінускул знов бридне³⁾.

Тому що пізніше письмо деформується, а новітнє грецьке є доволі бридке, виринає знова бажання палеографії відновити почерк гарного округлого мінускулу з IX—X ст.⁴⁾

Слід пригадати, що письмо в грецьких рукописах, особливо на протоколах, головню їх закінчення, датовання тощо, т. зв. моноконділії, були в своєму вузловатому заокругленні так покручені, що стали подібними радше до арабесок чи арабського письма⁵⁾ [табл. IV, ч. 25] чим до грецьких букв.

Зрештою у грецькій палеографії обов'язують головню два правила: 1) що старшим пергаміновим рукописом уважається цей, якого почерк стоїть ближче надписового, монументального, т. є квадратного письма⁶⁾, 2) що сполуки (лігатури) заокруглені вважаються за молодші, а клинуваті та кантуваті за старші⁷⁾.

Із цих двох із собою схрещених правил виходить та палеографічна правда, що й грецьке письмо (і його відміни) в часовому порядку розвивається з великого квадрату до малого, але чепурного, перлистого заокруглення писарських знаків.

Отже бачимо, що в історії грецького письма виступає наглядний розвій з квадратури до округлості. А через zdeформування і нечиткість грецького почерку настає знова поворот або бажання повороту до цієї виразної округлості почерку.

Також і лінії орнаменту грецького рукопису підлягають тимже правам, що й саме письмо. І так рамові прикраси, що хронологічно дадуться означити на X стол. по Хр., а гра-

¹⁾ Гардтгавзен, т. II, ст. 208, fig. 61.

²⁾ Ibid., ст. 217, fig. 62.

³⁾ Ibid., т. II, ст. 226, fig. 63.

⁴⁾ Гардтгавзен, т. II, ст. 87.

⁵⁾ „Protokolle... vorzüglich die griechischen (zeigen) ein sinnverwirrendes Gemengsel von geraden u. verschlungenen Linien, durch u. durch verkünstelte u. verschnörkelte Schriftzüge, welche zuweilen sogar nur wie sinnlose Schraffierungen aussehen“ (Гардтгавзен, т. II, ст. 50, порів. відб. моноконділій, т. II, ст. 43, fig. 51).

Про схожість „вычурныхъ вензелей“ моноконділій з арабським письмом гл. теж Щепкін, Учебникъ палиографіи, ст. 35, Карській, Кирил. палеографія, ст. 249.

⁶⁾ Гардтгавзен Gr. Palaeographie, т. II, ст. 119.

⁷⁾ Гардтгавзен, Gr. Palaeographie, т. II, ст. 227.

фічно дадуться вивести до квадрату, згл. прямокутника, а опісля букви П, мають теж нахил до заокруглення. З кінцем X та з поч. XI ст. має вже це П ширшу підставу, а в XII ст. її внутрішні кінці заокругляються¹⁾.

Також і кінцівки в тихже рукописах, що часто мають форму букв Т і П, також з часом прибирають заокруглений вид²⁾. Подібно й деякі водні знаки є так стилізовані, що букви входять в округлавий орнамент³⁾.

Теж різні письмові групи, що повстали під деяким, згл. переважним, грецьким впливом, ідуть цею самою дорогою до округлости.

Так заховується з одного боку письмо коптійське і група італьських почерків, з другого — готські руни (як було вище) та вкінці група словянських письм. Коптійський⁴⁾, чи як інші хочуть прекоптійський,⁵⁾ дуктус (Копт-*ος-ϥβλτιος* замість „*Αἴγυπτος*“), званий ін. „александрійським куріяльним,⁶⁾ взятий є з грецького унціялу⁷⁾ (це письмо є для новоєгипетської мови).

Письмо це є святочне, наскрізь артистичне, неповязане. Велика різниця між основними та волосковими чертками. На перший погляд є воно подібне до кириличного, а різниться тим, що є письмом прямим у грубих чертах, із скісною (майже півколовою) підставою волоскових ліній⁸⁾, кириличне натомість є прямим з раг excellence ломаною лінією, яка стає опісля верхом заокруглюватися.

Також група італьських письм є безпосереднім запозиченням та правильним і обильним розвоєм грецької азбуки⁹⁾. Між італьськими вибився латинський почерк, розвинувся та запанував над цілим світом, тому набрав він превеликого значіння.

1) Гардтгавзен, Gr. Palaeographie, т. II, ст. 224.

2) Ibid., т. II, ст. 227.

3) Ibid., т. II, ст. 6.

4) Єнзен, Gesch. d. Schrift, відб. № 268, ст. 189.

5) Гардтгавзен, Gr. Palaeographie, т. II, ст. 248—251.

6) Назва від цього, що александрійські патріярхи вживали його в великодніх пастирських листах. Гардт., *ibid.*, т. II.

7) Єнзен, Gesch. d. Schrift, *ibid.*

8) Гардтгавзен, Gr. Palaeographie, т. II, ст. 248—251.

9) Про італьські письма у Єнзена, Gesch. d. Schrift, ст. 168—177; на ст. 168, відб. 240, там же, порівн. табл. зах.-грецького етруського та латинських груп.

І тут приходиться рідке та інтересне явище, що римсько-латинська азбука, мимо своєї розтягlosti в віки, від старинности до нині, мимо свого великого поширення на розлогих просторах Старого й Нового Світу, задержує вид своїх букв майже незмінним. Навіть у Китаю не дається бачити „eine solche Starrheit der Form in der Schriftentwicklung auf der ganzen Erde“¹⁾.

Але врешті-решт і це письмо переходить поволі знані нам зміни від капітального (ляпідарного) через „рустику“ в III ст. та курсив в II ст. по Хр. аж до елегантного каролінського, мінускульного письма, стаючи чимраз округлішим²⁾. Виймковий (і то лише переважно в німецьких краях) відворот від округлости³⁾ — становить відомий готик, назв. інакше „Mönchschrift“, який повстав під впливом готицького стилю в мистецтві. Але й він після XI ст. по Хр. стає облишати острі кути. В канцелярії Фридриха II (XIII ст.) ще більш округлавим стає т.зв. „молодший курсив“, з якого опісля через легкий вплив барока і рокока приходиться модерне німецьке письмо. В не-німецьких краях натомість дальше царив тоді елегантний каролінський мінускул⁴⁾.

Одначе для нас є найважливіша справа за округлювання писарських знаків серед словянських азбук, т. є. у глаголицькій та кириличній азбуках, які, як відомо, теж розвинулися із грецького⁵⁾. Назва „глаголиця“ є, по всякій правдоподібности, насмішлива, надана латинцями від часто вживаного в церковно-словянській мові слова „глаголати“⁶⁾ [табл. V і VI]. По довголітній різниці думок щодо походження глаголиці⁷⁾ та її віку в порівнанні з кирилицею, усталено остаточно, що глаголиця повстала переважно із писарських знаків грецького мінускулу

¹⁾ Е н з е н, *Gesch. d. Schrift*, ст. 171—2.

²⁾ Е н з е н, *ibid.*, ст. 172—7.

³⁾ Його цікує уникання заокруглення та виступ волоскових, під острим кутом получених половинок, або поодиноких частин букв. Гардтгавзен, *op. cit.*, ст. 176., Е н з е н, *ibid.*, ст. 176.

⁴⁾ Е н з е н, *Gesch. d. Schrift*, ст. 177.

⁵⁾ Е н з е н, *op. cit.*, ст. 189—190.

⁶⁾ В о н д р а к, *Akslav. Grammatik*, ст. 52.

⁷⁾ Одні вчені є за походженням глаголиці із словянських рун (Е н з е н, *Gesch. d. Schrift*, ст. 189., гл. теж з відемного боку висвітлену ту справу в спеціальній на це праці Я г і ч а п. з. „Вопросъ о рунахъ у славянъ“ в *Энциклопедіі славян. филології*, вип. 3, ст. 1—36³⁾; другі ж думають, що вона є східного походження. Відносно літературу переглянув Я г і ч у своїй основній праці п. з. „Глаголическое письмо“ в розд.: „Исторія изучения глаголизма“, ст. 53—117.

IX—X ст. по Хр. ¹⁾), та що вона є на пів століття старша за кирилицю ²⁾).

У глаголиці відомі є два дуктуси: 1) округлий, т. зв. болгарський, в православних письмах [табл. V, чч.: 11 — 14] та кантуватий, інакше назв. хорватський або ілірійський, в католицьких письмах [табл. V — VI. і сл.]. Однак ці терміни вповні не покриваються з їх географічними поняттями³⁾. Тому, що глаголиця становить трохи інший тип письма, який вийшов вже з округлої форми грецького курсиву, не дається так евідентно виказати на пряму до округлості, хоч він і тут видний⁴⁾. Вправді глаголицьке письмо не є ще докладно розслідуване під оглядом його палеографічного розвою через брак достаточного зібраного матеріалу⁵⁾ з усіх територій володіння глаголиці, т. є від Чехословачії по береги Чорного Моря⁶⁾ та Адриятик, а спорадично знана вона й на Русі, аж по Новгород Великий. Всеж таки Ягіч видить у загальному розвою цього письма перехід від уставу через півустав до менш або більше старанного курсиву⁷⁾, т. є від кантуватости до округлості. А обслідуючи докладніше глаголицю по різним розвоєвим ціхам, ділить її на: 1) давнішу, з частинно округлими формами (моравсько-паннонські пам'ятники); 2) переходову з угловато-округлими формами; 3) вповні округлу глаголицю (македонську); 4) давніший незовсім округлий почерк (македонсько-

¹⁾ Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 189; Лескієн, *Akslav. Grammatik*, у вступі зібрано ядро теорії походження глаголиці, ст. XXXIII—IV.

²⁾ Що глаголиця є старша від кирилиці виказали науково славісти — Чехи. По думці одних — першим був Копітар (Ягіч, *Глагол. письмо*, ст. 57), по думці других доказав це вперше Шафаржік (гл. Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, ст. 13). Подібно ще про старший вік глаголиці взагалі гл. у Ягіча *op. cit.*, ст. 67—68, ст. 71, головнож ст. 92, 101, при перевірці Ягічем тез вчених. Теж Лескієн, *Akslav. Grammatik, Einleitung*, ст. XXXVIII—XL, та ще Щепкін, *op. cit.*, ст. 95.

³⁾ Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 189.

⁴⁾ Дехто з учених закидує глаголиці її початкову меншу округлість, чим тодішнього грецького курсиву, з якого вона вийшла. Однак Ягіч є щодо цього противної думки (гл. його *Глагол. письмо*, ст. 93). Ця позірно менша округлість глаголицького письма виходить тому, що грецький мінускул писався *in conjuncto*, зн. злучуючи грецькі букви, писар стремів до більшої округлості, а в глаголиці писав він окремо букви, тому виходили вони менш округлі та подібні до маюскулу, гл. Лескієн, *Akslav. Grammatik*, ст. XXXVII.

⁵⁾ Ягіч, *Глагол. письмо*, ст. 179.

⁶⁾ Вондрак, *Akslav. Grammatik*, ст. 18—19; гл. його поділ старо-церковно-словянських пам'ятників, з глаголицькими включно.

⁷⁾ Ягіч, *Глагол. письмо*, ст. 120, уст. 33.

болгарський) та 5) вкінці хорватські почерки¹⁾. При цьому Ягіч додає завагу, що крім даного нахилу в розвою даного письма „повна округлість почерку могла розвинути, т. є удосконалилися, в просторах панування грецького мінускульного письма, значиться в Македонії та Болгарії“²⁾. Врешті ця округлість письма була залежна від хисту і вправи писаря³⁾.

При узглядненні розвою письма самої лише кантоватої, хорватської глаголиці (з поминенням мішаних характерів почерку) бачимо, що розвій цього письма йде такими етапами: 1) рішучо угловатий почерк [відб. табл., чч. 22—57], 2) переходовий, півуставний, похилений, схильний до заокруглювання [чч. 44, 47—8, 58—60] та 3) пів і вповні розвинений хорватський курсив з ціхою округлих або округлавих букв, з більш або менше читким почерком⁴⁾ [від ч. 61 і слід]. Отже й в глаголиці, хоч може менш виразно, бачимо розвій в напрямі до чимраз більше розвиненого письма, і так у болгарському почерку з деяким поворотом до кантів⁵⁾, а в хорватському — виразний напрям до округлості. Глаголицьке та молодше від нього кириличне письмо були в певному часі на декотрих словянських територіях вживані та стояли в обопільних живих взаємообмінах⁶⁾.

В цьому взаїмному процесі глаголицю, що повстала з грецького менше читкого мінускулу, заступала й витискала (а опісля й майже зовсім витиснула) кирилиця, що повстала з кращого письма грецького маюскулу⁷⁾, аж доки глаголиця у Східніх Словян протягом XII ст. зовсім не зникла⁸⁾.

Коли походження глаголицького письма від грецького є дуже правдоподібне, — глаголиця робить вражіння більш східнього письма⁹⁾, — то квестія щодо кирилиці є вже вирішена та певна¹⁰⁾.

1) Ягіч, Глагол. письмо, ст. 121, 124, 130, 137.

2) *Idem*, *op. cit.*, ст. 118.

3) *Idem*, *op. cit.*, ст. 121.

4) Ягіч, *op. cit.*, ст. 179—180.

5) Ягіч, *op. cit.*, ст. 118; на жаль автор у своїй праці менше присвячує уваги болгарському почерку, що до нашого кириличного письма стоїть значно ближче.

6) Вондрак, *Akslav. Grammatik*, про „*enge Wechselbeziehungen beider Schriften*“, гл. ст. 26.

7) Лескієн, *Akslav. Grammatik. Einleitung*, ст. XXXVIII—XL.

8) Щепкін, *Учебникъ пал.*, ст. 92; тоді панували в Греції ці два письма.

9) Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, ст. 95.

10) Гардтгавзен, *Греч. письмо*, ст. 38, нот. 2, тут і подана література питання.

Грецьке походження кирилиці є значно ясніше, як її старшої словянської посестри¹⁾. Новіші історики письма та церковно-словянської мови згідно пояснюють, що останнім джерелом для повстання цього письма є грецький т. зв. „літургічний унциал“ з IX — X ст.,²⁾ що зразу був похилився на право, а опісля знова випрямився. Слушно завважує Гардтгавзен, що ані курсиву ані мінускулу не могли були вжити апостоли Словян для письма церковних книг, яке їм було потрібне й призначене — як каже згаданий автор — „не на шість робучих днів а на неділю“³⁾.

Докладніше розбирає Гардтгавзен питання часу повстання кирилиці, кладучи цей факт на X ст.⁴⁾

Як на зразок цього пракириличного письма, чи такого почерку, що стоїть найближче до кириличного правзору вказує Гардтгавзен на рукопис євангелія льорда Zouch'-а (з р. 980, що є заховане тепер у Бритійському Музеї), що є рівночасно правзором руської кириличної азбуки, хоч це євангеліє, писане поза Грецією (в Арменії), було призначене для кападокійського єпископа⁵⁾.

Кирилиця приходить із Византії до Болгарії за царя Симеона підчас його 20-літнього миру з Византією⁶⁾, а звідси на Русь.

В руській кирилиці відзначаються три, згл. чотири головніші почерки, а саме: устав, півустав, скоропис та гражданка. Тут треба пригадати явище з грецької палеографії, а саме, що з двох співчасно виступаючих почерків старший з них все вживається до церковних, а молодший до світських цілей⁷⁾.

Пригляньмося коротко розвоєві кирилиці та її приблизним, розвоєвим признакам.

¹⁾ Ензен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 190—1.

²⁾ Ензен, *ibid.*, Гардтгавзен, *op. cit.*, як вище; Ягіч, *Глагол. письмо* ст. 67; Карскій, *Кирил. палеографія*, ст. 160 і сл.; Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, ст. 16; Лескієн, *Akslav. Gramatik, Einleitung*, ст. XXXVII.

³⁾ Гардтгавзен, *Греч. письмо*, ст. 45—47, також йогож *Griech. Palaeographie*, т. II, ст. 149—150.

⁴⁾ Блищі докази лише на X стол, гл. *idem*, *Греч. письмо*, ст. 49.

⁵⁾ Гардтгавзен, *Греч. письмо*, ст. 50. Частину цього рукопису видав Гардтгавзен в *Griech. Palaeographie*, т. II, ст. 151, фіг. 49, а на цілу величину картки видав той же в своєму другому творі: „Греческое письмо“, табл. IV (а не, як сказано в *Palaeographie*-ї на табл. V).

⁶⁾ Цар Симеон вступив на престіл 893 р. по Хр.; а мир тривав до 913 р., тодіто приходить до розвою болгарської літератури (Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, ст. 95, нот. I, ст. 177, під *Хронологією Словян*).

⁷⁾ Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, ст. 92.

Устав, подібний до грецького унціялу¹⁾, це прямовісний почерк письма; він старанний, торжественний, з малим числом скорочень, ціль поважна. Віком сягає він від XI—XVII ст.²⁾ (старший триває до XIV ст. а опісля — молодший).

Коли ж письмо переходить поза рами літургічних книг, а сама книжка стає предметом замовлення чи купчення, повстає півустав. Він вже вирізняється менше прямими та правильними лініями букв; декуди місто ломаних знаків (букв) приходять заокруглення, які одначе ще не представляють правильної дуги. Його ціллю є читкість, вигідність, тому й приходять у ньому більше скорочень³⁾. Цей півустав уже становить перехід до скоропису. Що до віку його, то час повстання зазначають на другу половину XIV ст., а на час XV до XVI ст. припадає час його розквіту⁴⁾.

Тут треба би зазначити різницю між московським, більше прямим, а українським, більше округлавим почерком, що підлягав через Румунію⁵⁾ болгарським впливам. Давніший, південно-словянський культурний вплив на Русь змігся ще з приходом ізза турецького утиску звідтам гурту людей (митрополит Кипріян, Цамвлак, Льогофет і ін.), ознакмлених з південно-словянською графікою⁶⁾. Звідси й повстає певного роду „переворот“ в українській палеографії⁷⁾. Крім цього Литовська Русь підлягала під оглядом письма ще й західнім впливам⁸⁾.

Скоропис вже від половини XV ст. (на думку інших він у XVI й XVII ст. пануючий), коли письмо переступило церковні рямці, а стало вже вимогою практичних цілей, є неначе конкурентом друку⁹⁾.

¹⁾ Карскій ідентифікує унціяльне письмо з уставним (Кирил. палеографія, ст. 169)

²⁾ Карскій, *op. cit.*, ст. 169—170; Щепкін, *op. cit.* 93. Між ними заходить ця різниця, що Карскій займається більш палеографічними критеріями, а Щепкін ближчою ціллю поодиноких почерків.

³⁾ Карскій, Кирил. палеографія, стр. 171, та Щепкін, Учебник палеографії, стр. 94.

⁴⁾ Карскій, *op. cit.*, стр. 170.

⁵⁾ Один із кращих болгарських почерків XIII—XIV ст. звався тирновським. Один з них, поміркований, круглий почерк послужив узором для румунського письма, а цей перейшов на руські землі і є відомий головно в південно-західній Русі (Щепкін, *op. cit.*, стор. 116).

⁶⁾ Щепкін, Учебник палеографії, стр. 117—118; та Карскій, Кирил. палеографія, стр. 172—3.

⁷⁾ Щепкін, *op. cit.*, стр. 107.

⁸⁾ Карскій, Кирил. палеографія, стр. 176.

⁹⁾ Щепкін, Учебник палеографії, стр. 94.

Його ціха — це малий розмір букв, які виступають дещо в вигнутій, похиленій, півколовій формі¹⁾; у них велика ширина, крючковатість, більша свобода й розмашність; з писарських знаків (букв) розвинені скороти та вязі²⁾. Тут знова зазначається різниця між московським а українським почерком, який під впливом південно-словянських письм ще дужче розвиває „принципъ круглящихъ движеній“³⁾.

Більше свободи руху та нахилу до викрутасів, переважно декоративного характеру, має скоропис (московський) XVII ст.⁴⁾. Подібні або ще більше з цих прикмет мають виленський та київський скорописи, що з одного боку основані на округлому південно-словянському півуставі, з другого боку підлягають латино-польському, чи взагалі західному, впливові письма⁵⁾.

Деякі писарі вміють свому письму надати таку округлу форму, що воно має вигляд арабського письма⁶⁾, а підписи православних владик, як завважує Гардтгавзен⁷⁾, подібні до византійських монокондилій.

Останню форму кириличного письма становить етап до дальшого заокруглення, — гражданка, в Росії т. зв. „гражданскій шрифт“, потверджений Петром В. 1708 р.⁸⁾ — Це письмо, здається, має на думці Єнзен, кажучи про „eine elegante russische Kursivform“⁹⁾.

З останніх виводів виходить, що і словянські письма, про що нам найбільше ходить, а головно кириличне письмо, відбувають виразний перехід від уставного, через півустав, ско-

¹⁾ Карскій, Кирил. палеографія, ст. 176.

²⁾ Карскій, *op. cit.*, ст. 175 та Щепкін, Учебникъ палеографіи, стр. 122 і 125.

³⁾ Щепкін, Учебникъ палеографіи, ст. 126, 130.

⁴⁾ „Большинство вертикальныхъ линій (цего скоропису) получило извивъ, а концы розмаховъ обращены въ петли и завитки (Щепкін, *op. cit.*, стр. 131).

⁵⁾ Карскій, Кирил. палеогр., стор. 176, та Щепкін, Учебникъ палеогр., стр. 131—132.

⁶⁾ Карскій, Кирил. палеографія, на стр. 249 подає взорець з псалтири Троїцько-Сергієвської Лаври, що дуже пригадує арабсько-турецький стиль.

⁷⁾ Гардтгавзен, *G. Palaeographie*, т. II, стр. 50. Про схожість „вычурныхъ вензелей“ монокондилій до арабського письма гл. Щепкін, Учебникъ палеогр., стр. 35.

⁸⁾ Карскій, Учебникъ палеогр., стр. 181.

⁹⁾ Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, стр. 192.

ропис, згл. гражданку, до округлих форм взагалі, а не раз до таких дивно покручених форм *in specie*, що пригадують грецькі монокондилії та арабське, згл. турецьке письмо ¹⁾ [таб. IV, ч. 25 та т. VIII, ч. 20]. З повище сказаного виходить виразно, що не випадок або самовільність кермували лінією вичерку на діаграмі внутрішнього розвою письма.

На перемену письма з одного виду в другий склалися різні причини й мотиви, зовнішні й внутрішні, ідейні та реальні.

Побіч боротьби автохтонної системи письма із сусідньою системою, згл. накиненою чужими нашельцями або нанесеною релігійними обрядами, були ще дужання двох письм у формі обопільного взаємообміну з остаточним витисненням одного з них.

Крім цього процесу боротьби, скажімо зовнішньої, йшла в нутрі того самого письма різка боротьба між елементом консервативним, тяжчим, мало практичним, а еволюційним, перетворюючим, вигідним, практичним елементом. А писар майже все стає по стороні цього другого живла, кермуючися практичними цілями, т. є вигідністю та охотою уникати труднощів.

Одною з важніших причин зміни старшої форми письма на новішу, округлішу, є головню заміна твердшого чи труднішого до писання на м'якший і легший писальний матеріал (каменя на папір, листків писальних рослин з різкими напрямми волокон на шовк) та вкінці зміни писарської техніки (долота на квачик).

Крім індивідуальних цих писаря, його таланту, вправи, частого вживання писарських середників, скорости в писанні, охоти йти за модою (готик), — писарі мусіли стежити за практичними цілями. А робили це, маючи на увазі з одного боку ревалізацію та писарську конкуренцію двох родів почерків чи способів графіки, з другого боку узгляднюючи попит та замовлення писаної книжки, — мусіли йти по лінії менших труднощів, а саме від квадратного способу писання до округлавого.

Багато притоки в напрямі до заокруглення давали й писарські умовини, як ціль, обсяг, поле дане до записання тощо.

Так що вкінці повстали палеографічні правила, що вказують на старшу або молодшу добу письма, зависимо від його меншого або більшого заокруглення. Поминувши, чи в цьому напрямі впливали ці чи ще інші причини, чи виступали

¹⁾ Карській, Кирил. палеографія, стр. 249.

одиночно, чи колективно, всеж таки із цього короткого обсліду виходить виразний шлях письма. А саме видно, з деякими малими виїмками, рішучий хід писарських знаків від геометричного виду до гнутих, лукових ліній. Отже так добре відомі найстарші, східні письма, подальші, як теж ці ближчі, що з українською територією письма посередньо тангували, так саме старинні, клясичні письма (гол. грецьке), як теж похідні словянські (головно кириличне), самі письма, як теж орнаменти рукопису йшли з малими відхилами¹⁾, чи виїмками, дорогою від кантуватости, до чимраз більше заокруглених, нераз помотаних форм, що нагадували мотив фантастичного східнього орнаменту.

Але ствердження цієї графічної норми відносно нахили до округлости — це лише половина відповіді на вище поставлене питання. Треба би хоч приблизно доказати, що на українсько-руській території відомі були ці графічні зміни, або що хоч знане було в писарській практиці котресь з намічених нами письм.

Спираючися на певних даних, можна здогадуватися, що українському кириличному писареві, чи взагалі Українцеві із західньої

¹⁾ Такий відворот від молодшого почерку письма до старшого деколи естрічається. І так, поминувши відомий відворот єгипетського письма з доби єгипетського ренесансу з останніх династій, — до старших почерків (гл. Єнзен, про єгипетське письмо від стор. 40—51), — напр. жидівські гроші з часу Макавеїв, коли вживано вже питомого тепер Жидам квадратного письма (*kētab mērubbas*) — писані ще старим єврейським письмом (*kētab ibri*), на памятку жидівської, державної самостійности (Єнзен, *Gesch. d. Schrift*, ст. 120).

Про такі відвороти, переважно з каліграфічних мотивів, чули ми в грецькому письмі про *ἄεθροῦχος χαρακτήρ*, прот. зв. „ренесанс унціялу“, про зміну мінускульного курсиву на мінускул, врешті про бажання палеографів відносно поліпшення читкости теперішнього, новогрецького почерку.

В глаголиці є теж знаний такий відворот, хоч його причина ближче невідома (Ягіч, *Глаг. письмо*, ст. 118). Вкінці (як вище) з рундбогена романського почерку приходить відворот до готицького шпіцбогену (порів. ще Гардтгавзен, *Греч. письмо*, ст. 47). З причин модного стилю в мистецтві, хоч опісля знов приходить поворот до округлости. Отже з цього видно (із цих кількох лише примірів), що відворот письма до старшого почерку спрчинили: охота наслідувати старі взори, державницька амбіція, „*сгі de mode*“, раз ближче неназвана причина, а лише раз каліграфічні мотиви. Або інакше, що з виїмком одного разу, і то у відношенні 1 : 5, слідно: 1) що переважно в зміні письма важну роль в цьому напрямі грали причини далекі від графіки, 2) що це є рідкі, спорадичні випадки, але і тоді стрічаємо опісля в дальшому розвоєві письма прямування до округлости.

Цих кілька виїмків лише тим дужче потверджують виснуту графічну норму.

України, що інтересувався письмом, не рідко доводилося стрічатися з грецькою, може інколи з глаголицькою, вкінці з єврейською азбуками, а згодом, пізніше, може рідше з арабською, згл. турецькою та іншими східними азбуками.

Зачнемо від глаголицького письма, що стояло в живих зносінах з кирилицею взагалі¹⁾, та аж у XII ст. стало серед православних, отже в своїй болгарській формі, загибати. Є деякі докази, що глаголиця в цій чи іншій формі znana була в різних сторонах Руси, та що руські писарі її сяк-так вживали.

Вондрак, в поділі усіх церковно-словянських пам'яток²⁾, вважає чесько-словацькі за найважливіші, а серед них виступають на першому місці т. зв. „Київські Листки“³⁾, а вперше оголошені Срезневським на першому київському археологічному зїзді 1874 р., вкінці видані Ягічем у Відні 1890 р.⁴⁾

Це є лише семилистковий фрагмент літургікону по латинському обрядові, звідси й повно латинізмів⁵⁾. Походить він з XI—XII ст., а цікавий він не лише як слід латинської контракції на словянську мисю (дає дуже невідому і темну карту з історії словянських апостолів⁶⁾, але інтересний ще тим, що крім численних латинізмів та чехізмів є у ньому сліди форм сотацького діалекту, якого вживали Сотаци, зісловачене, українсько-угорське плем'я з північно-західньої Угорщини⁷⁾.

Із цього виходить, що писав чи переписував ці „Київські Листки“ хтось зв'язаний із цєю угорсько-українською територією, недалеко від границь перемиської землі, нами обслідуваної, та що тамже глаголиця могла теж бути відома.

Крім цього відомі є глаголицько-кириличні надписи на стіні новгородсько-софійського собору, які учені відносять до XI—XII ст.⁸⁾. Відомий теж рукопис попа Упира Лихого, в якому переписує він текст із „куроловиці“ (т. є. глаголиці) на вла-

¹⁾ Вондрак, *Akslav. Grammatik*, ст. XXVI.

²⁾ *Idem.*, *ibid.*, ст. 18—19.

³⁾ Лескієн, *Akslav. Grammatik*, ст. XLIV—XLV.

⁴⁾ *Idem.*, *Handbuch*, ст. V і Ягіч, *Глаг. письмо*, ст. 77.

⁵⁾ Лескієн А., *Grammatik der altbulgarischen (altkirchslavischen) Sprache*. Гайдельберг 1909, ст. XLIV—XLV, теж його *Handbuch der altbulgarischen (altkirchslavischen) Sprache*. Ваймар 1910, стор. V, тут про їх вид і літературу.

⁶⁾ Вондрак, *Altkirchenslavische Grammatik*. Берлін 1900, стор. 18—19.

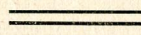
⁷⁾ *Ibid.*; тут поклик автора на Броха, *Weitere Studien von slovakisch-kleinruss. Sprachgrenze im öst. Ungarn*, 1899.

⁸⁾ Ягіч, *Глаголическое письмо*. *Энциклопедія славянської філології*, вып. 3, III, стор. 51—262 з 36 табл. та 90 ритовинами. Петроград 1911, стор. 105, Шепкін, *Учебникъ палеографіи*, стор. 15 і 133.

стиву кирилицю¹⁾. Подібно й в інших руських рукописах з XI до XIII ст. є видні сліди глаголицького письма²⁾. Вкінці в руській криптографії, опертій на византійських зразках³⁾ (через Югославію⁴⁾), находимо в дотатарській добі, в деяких типах тайнопису і глаголицьке письмо, в формі коротких записок⁵⁾ і то в „предѣлахъ Россіи“⁶⁾. Ягіч в поправці до стор. 72 на стор. 230 говорить про замітку Мікльошича, дотично двох палімпсестів, які Тішендорф вивіз із синайського монастиря. На старшому з них, вирадированому кириличному пергамені, написано молодшим кириличним почерком. Натомісць у другому палімпсесті замість глаголицького письма, може ідентичного тексту, — написано кириличне⁷⁾. Також і „Слѣпченській Апостоль“ з XII ст. (палімпсест, де на глаголицькому, витертотому рукописі є кирилиця) служить деяким приміром на вплив глаголиці на кирилицю⁸⁾.

Із цього видно, що відомости про глаголицько-кирилицькі взаємовідносини є бідні, а случаї є спорадичні, одначе не можна твердити, наче б взагалі не було нагоди для українського писаря пізнати цей глаголицький почерк.

(Продовження слідує).

¹⁾ Ягіч, *op. cit.*, стор. 110—111; Щепкін, *op. cit.*, стор. 15.

²⁾ Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, стор. 15 і 133.

³⁾ Гардтгавзен посвячує цему окремий розділ, та Ягіч, *Глаг. письмо*, стор. 258.

⁴⁾ Карській Е. Θ., *Очеркъ славянской кирилловской палеографіи. Изъ лекцій читаннхъ въ Имп. Варшав. Унив. Варшава 1901.* Стор. 258.

⁵⁾ Щепкін, *Учебникъ палеографіи*, *ibid.*

⁶⁾ Ягіч, *Глаг. письмо*, стор. 110—11.

⁷⁾ Ягіч, *Глагол. письмо*, стор. 230.

⁸⁾ Карській, *Кирил. палеографія*, стор. 400.

Петро Паславський.

(*Jaroslauis Hordynskyj* — *Petrus Paslawskyj*).

(Докінчення).

4. Українські проповіді о. Петра Паславського.

Як згадано, в церкві св. Варвари сповідалися не тільки греко-католики, але й латинники. Були це переважно Поляки. Польська колонія у Відні приймала зразу св. Тайни в церкві св. Варвари, бо тут були священники, що вміли по польськи. Але вже 1801 р. домогались віденські Поляки польського сповідника¹⁾ й справді приділено польського сповідника у францісканському монастирі у Відні²⁾. Одначе дехто з латинників сповідався й далі в церкві св. Варвари, тим більше, що вже від 1829 р. українські питомці семинарії проповідували по черзі по польськи. Також і П. Паславський виголосив для польської колонії за час свого сотрудництва 52 проповіді по польськи в костелах св. Єлисавети на Зінгерштрассе і Спасителя на Гогенмаркт³⁾. Отже це було між 1821 і 1834 рр.

На тлі цих проповідей і прийшло до гострого конфлікту між сотрудником Паславським і парохом Фогараші, що не хотів дозволити на проповіді для гр. католиків у своїй парохіяльній церкві. В листі з дня 1. VI. 1830 р. пише митроп. Михайло Левицький еп. Іванові Снігурському:

Komunikowany mi list JX. Paslawskiego odsyłam Ill-mo ac Rev-mo D-no. JX. Fogarassy chybia, jeżeli tak jest, jak tamten pisze. Miałby dziwaczyć JX. Fogarassy, to wolałby się uchylić i jak zamyśla, podać się ad statum quiescentium. Ale może jeszcze reflexie, które Ill-mus ac Rev-mus D-nus obydwom uczynić postanowiłeś, zniewolą Fogarassy, że zaniecha postępowania, na które się żali JX. Paslawski i które, jeśliby ad seria przyszło, zgorzzeniemby stały się i dla tamtego w szczególności szkodliwemiby były⁴⁾.

¹⁾ Полянській, оп. cit., ст. 34.

²⁾ Там саме, ст. 37.

³⁾ Там саме, ст. 76.

⁴⁾ Щурат, оп. cit., ст. 45.

Так митрополит признавав рацію Паславському. А що це за справа була, це видно з листу митрополита Левицького до еп. Снігурського з 10. I. 1831 р.:

Koncept ekspedycyi do JX. Fogarassy zaległ u mnie... Na tę ekspedycję zupełnie się zgadzam i JX. Fogarassy podług niey tem bardziej powinien się będzie kierować, że stosowna jest do tamecznych okoliczności Ill-mo ac Rev-mo D-no z doświadczenia dobrze wiadomych¹⁾. Z remonstracyi JXdza Fogarassy wydaje się mniemanie iego, jakoby miewanie nauk do ludu in ritu graeco niezwyczajnym i niepotrzebnym było. Dla tego w ekspedycyi ad 1. sądzę, iż dodać potrzeba, iż nauczania parafian kanony i prawa monarchiczne wymagają, aby się zreflektował, że reguła, która tam zaprowadzona być powinna, żadną nie jest nowością, i że jako po wszystkich innych parafiach, tak i w parafii S. Barbary co niedzieli i co święta nauki do ludu miewane być powinny. Sądzę też, że dodatki w ekspedycyi ad 4. i w samym zakończeniu umieścić wypada dla tego, aby klerycy pod pozorem miewania nauk i dawania pomocy w parafii S. Barbary nie uchylali się od zatrudnień naukowych i domowych w konwikcie, co by do kollizyi powodem stać się mogło, gdyby ich bez wiedzy dyrektora konwiktu do S. Barbary wzywano²⁾.

Ці проповіді — і питомців і Паславського — були польські.

Здається, як документ оцих польських проповідей Паславського лишився у львівському Національному Музеї його рукопис (№ лат. VII O) п. н.: Tłumaczenie Niedzielnych Ewangelii ku użytkowi dla Szkół, i wypracowaniu porannych nauk czyli Homilii, iako też ku prywatnemu zbudowaniu służące. — wydane przez Jana Bapt- de Winkler, katechety w C. K. Proboszczskiej Cyrkularno-wieyskiej Dziekanii, w niemieckim ięzyku. — w Gracu. drukiem u Jana Jędrzeia Kienreich. 1800, стор. 722 + 4, мал. 8°. Починає цей збірник проповідей „Przedmowa“, що її підписав: „Wydawca, i tłumacz: Piotr Paślawski“. Це певне або самі згадані польські проповіді Паславського, або один з їх взірців.

Одначе в 1835 р. архиепископ Мільде заборонив голосити у Відні проповіді польською мовою. Можливе, що це сталося в звязку з акцією австрійського уряду проти тайних польських революційних кружків. Паславський зараз використав пригожу нагоду і в серпні 1835 р. віднісся до львівського митрополита з предложенням, щоби віденські питомці з IV р. виголошували в церкві проповіді українською (руською, чи може він це назвав словянською) та румунською мовою. Митрополит згодився на це з кінцем 1835 р. оцим письмом:

Ad remonstrationem Officii parochialis sub d. 18. VIII a. c. de cantu chori Slavici et Valachici in Eccla par S. Barbarae, de sermonibus sacris ibidem in lingua slavica et valachica habendis, et de Alumnorum in C. R. Convictu reparabilium

¹⁾ Натяк на те, що Снігурський був колись парохом св. Варвари у Відні.

²⁾ Op. cit., ст. 47.

exercitio in ritualibus factam, Initis cum Illmo ac Rdssimo Dno Ordinario Premiensi consiliis sequentia officio parochiali significamus:

1) Quaerelae de restrictione chori Valachici ad quaesdam nonnisi partes sacrae Liturgiae decantandas ita, ut partes principaliores semper Choro Slavico reservatae sunt, non, prout in supracitata remonstratione dicitur, nunc primo excitari coeperunt, sed longe autem iam ibi vigeabant. Ordo cantus nunc ab Officio parochiali propositus quaerelas istas non sopire sed potius augere posset, siquidem iuxta ordinem chorus valachicus a Cantu principaliorum partium Liturgiae sacrae reipsa exclusus maneret. Idcirco dictus ordo adprobari non potest, sed potius ad tuendam aequalitatem utriusque chori et amovendam omnem occasionem illarum quaerelarum, series alternative praescribitur, ut scilicet in futurum, quae uno die Dominico aut Festo chorus slavicus decantabat, eodem sequenti die Dominico aut Festo chorus Valachicus decantet.

2) Quod diebus Dominicis et Festis ipse parochus Liturgiam sacram absoivere, Cooperator autem eo tum Diaconi functiones obire, et in casibus infirmitatis aut alius extraordinarii impedimenti vices parochi supplere debeat, hoc fluit ex Natura Officii parochialis et ex destinatione Cooperatoris. Expedi tamen, ut D. parochus in his moderabili discrimine utatur, et res ita disponat, ut Cooperator linguae valachicae gnarus hac lingua interdum totam Liturgiam in gratiam illorum qui huic linguae addicti sunt, absolvat, diaconus autem functiones exercens Collectas seu Єктенія et Evangelium etiam interdum lingua valachica proferat.

3) Cum Ecclesiam parochialem S. Barbarae praeter fideles linguae slavicae gnaros alii linguae Valachicae addicti frequentare solent, proinde conveniens et necessarium est, ut sermones sacri in utraque lingua proferantur. Cum porro constitutus ibidem nuper Cooperator linguae valachicae gnarus sit: proinde eius obligationis erit sermones sacros hac lingua dicere. Quibus autem horis sermones slavici, quibus vero valachici, aut post officium matutinum, aut intra Liturgiam sacram vel post exitum eius proferri debeant, id D. parochus ipsemet spectatis rerum adiunctis determinare tenetur ita, ut fideles ad Eccam pro divinis officiis congregati instructionis spiritualis participes evadant.

4) Optandum sane et futurae vocationi Alumnorum in C. R. Convictu reperibilium consonum esset, ut auditores 4. anni theologiae pro suo exercitio ad homilias lingua slavica elaborandas et in Eccla S. Barbarae dicendas adhibeantur.

Далі подано умови дозволу на ці проповіді¹⁾: парох має переглянути еляборати питомців та порозумітися з директором конвікту, щоби не нарушити денного порядку, і вкінці глядіти: in quantum compertum fuerit, quod theologis Archd. Viennensis licitum est idem. Як так не є, то й нашим питомцям не вільно чинити того, ne dein imputetur in hac Eccla quidquid contra mores et disciplinam ejatis Archdioesis praticari.

5) Розпорядок щодо набожної участі питомців у богослуженні і щодо ладу в церкві²⁾.

Caeteri pro uberiori C. R. Convictus in Ritu gr. cath. exercitio necessarium est, ut iidem in ipso Convictu certis temporibus de rebus Ritus concernentibus informantur. Щодо того, має парох порозумітися з директором конвікту, означити сталі години et horis istis rituales instructiones alumnis ita suppediet, ut theoriam Ritus sacrorum debite cognoscere, in Cantu ecclesiastico bene proficere, et totum ordinem publici Divini Officii rite perspicere voleant.

Leopoli, 23. XII. 835.

Michael Metropolita.

¹⁾ О. Коренець подає тут тільки зміст розпорядку.

²⁾ У відписі згадано про те тільки так загально.

Дивне вражіння викликає цей розпорядок¹⁾. Замість використати добру нагоду для введення українських (чи, як це називає декрет, словянських) проповідей — як це вчинив П. Паславський — митрополит Михайло Левицький поступає доволі нерішуче, та показує й у тому ділі цю надмірну чемність, що й у справі румунських претенсій у церкві. Хоч на те зовсім не був потрібний дозвіл від віденського архієпископа, львівська митрополія немов домагається такого дозволу, коли боїться, щоби чимось не вразити звичаї серед віденських питомців загалом. Також відразу зрівняно в тих проповідях мову українську з румунською, бо з правила мали виголошуватись дві проповіді: українська й румунська (одну повинен виголосити парох, другу сотрудник), парохіві полишено тільки означення порядку в виголошенні тих проповідей. Усе те опізнило введення українських проповідей у церкві св. Варвари. Послушний митрополичому розпорядкові, подав Паславський таку просьбу до віденської архієпархіяльної Консистоїї:

Peter Paslawski, gr. kath. Pfarrer zur hl. Barbara, bittet um die Bewilligung, dass die Zöglinge des K. K. Stadtkonviktes, gr. kath. Ritus, in Ihrer Muttersprache in der Kirche der hl. Barbara predigen dürfen.

Так Паславський не згадує тут уже якоїсь неозначеної „словянської“ мови, а говорить виразно про проповіді в „рідній“ мові питомців. На те прийшла така відповідь:

Das f. e. Konsistorium ist nicht entgegen, dass die im 4. theologischen Kurs-Jahre in dem k. k. Stadtkonvikte befindlichen Diöcesanen der gr. kath. Erzdiöcese Lemberg in der hiesigen Pfarrkirche ad S. Barbaram unter der Bedingung, dass sie bereits die in der Pastoral vorgetragene Homiletik gehört haben, und ihre Predigten und Homilien vor dem Vortrage der Einsicht des H. Pfarrers unterlegen, öffentliche Predigten halten. Nur muss bekannt werden, dass von Fall zu Fall die Direktion des k. k. Stadtkonviktes in Kenntnis gesetzt, und die Ordnung des Hauses dadurch nicht im geringsten gestört werde.

Ex Consistorio Archiepili
Wien, am 16. III. 836.

Отже Паславський усунув вкінці всякі перешкоди в голошенні українських проповідей. Але не знати, чи це тільки випадок, що віденська Консистоїя дає дозвіл на проповіді (не згадуючи про мову) лише питомцям львівської архієпархії — цей дозвіл поширено, здається, автоматично на всіх гр. кат. питомців.

Але хоч митрополичий розпорядок щодо порядку румунських

¹⁾ Його видав митрополит у порозумінні з еп. Іваном Снігурським, як це посвідчає лист митрополита з 23. IX. 1835 р. (Щ у р а т, оп. cit., ст. 99—100). Це письмо привіз Паславському о. С. Литвинович із початком січня 1836 р. (Op. cit., ст. 102).

та українських проповідей був більше ніж уступчивий, і хоч Паславський впевняв румунських питомців на спасення власної душі, що він не зважає на національні переконання в трактованні питомців обох народностей, румунські питомці тим не вдоволилися й вислали таке письмо до пароха при церкві св. Барбари:

Reverendissime Domine, Domine Colentissime!

Secundum puperrimam sero vespere humillime coram Reverendissimo Dno leviter attactam petitionem nostram respectu sacrorum sermonum in Ecce audientorum, et voluntati Rev. Dni, in scripto videlicet preces esse porrigendas, demisso cum obsequio implendae obtemperantes, rogamus alium ordinem observandum gratiose praescribere ut dedignetur; idque ex his causis: nam multum temporis duas conciones audiendo, quin alteram intelligamus, nobis ab onerosis theologicis studiis abstrahitur; dein frigus tam protenso tempore nos haud posse sustinere in aprico est: denique ratio non perspicitur, cur recte nos hoc inolestum onus tangat. His de causis Rev. Dono aequae notis, dum etiam gratiorem dispositionem, vigore culus nos tantum ad nostram, et non etiam ad ruthenicam praedictionem audiendam obstringamur, humillime oramus, manemus humillimi Clientes

Demetrius Boër, Joannes Bony, Gramma Demetrius, Ladislaus Popp, Michael Sorbon.

Viennae, 17-a Decem. 1839.

Отже ледви 5 румунських питомців вимагали для себе все нових прав. Це, здається, спонукало Паславського спротивитися таким вимогам і він предложив усю справу львівському Ординаріатові. Одначе на те дістав таке письмо:

Ex prolixa remonstratione D. parochi det-o 2. Januarii a. c. de sermonibus sacris lingua ruthena et valachica in ecclesia parochiali ad s. Barbaram habendis exhibita apparet, quod nec Ordinatio Nostra hoc in objecto die 23. Decembris 1835 No. 48. edita, nec ea quae ab Illustrissimo ac Reverendissimo Dno Episcopo Premisliensi sub die 28. Maji a. el. significata erant D. parochi, continuis Ejus ibi collisionibus obicem ponere potuerint.

Nunc itaque D. parochus alia disponenda proponit, quae tamen etiamsi rata haberemus, novis controversiis et difficultatibus certo certius occasionem praeberent, est ipsam novam dispositionem irritam redderent; objectum enim hoc ejus est naturae, ut non ab Ordinariatu certis regulis circumscribendum, sed ab ipsomen parochi pro diversis loci, temporis et personarum circumstantiis jam hac jam illa ratione gerendum sit. Quapropter omni speciali dispositione supersedemus, et generali tantummodo ubivis a quomodo parochi, adeoque etiam a Viennensi stricte observandae regulae insistimus, ut scilicet in ecclesia S. Barbarae sermones sacri diebus dominicis et festis irremissibiliter proferantur. An autem hoc ante S. Liturgiam, vel vero in tractu aut demum post exitum ejus fieri possit? item quoties, aut qualibus vicibus sermones ruthenici et valachici locum habere debeant, id ipsius D. parochi obligationis est, circumstantiis prudenter et circumspecte se accomodare. Id autem Eidem instanter hoc in puncto commendamus, ut sub propria responsione tales sacrorum sermonum dispositiones caveat, quae aliis ansam gravamina suppeditare possent. In memorata superius remonstratione sua D. parochus exposuit, sedissimus lare (?) non posse, tot et tanta in favorem Valachorum jam concessa esse

quae originetenus locum non habebant in eiate ecclesia; illos tamen semper adhuc inquietos et male contentos esse. Haec formalia ostendunt, quod D. parochus illis, quae Nostra ex parte, et dein ab Illustrissimo ac Reverendissimo Episcopo Premisliensi rescripta erant, male contentus sit, atque Valachos et linguam eorum aegre ferat. — Officii itaque Nostri ducimus D. parochum praemonere, ut haec sua sensa in meliora mutet, ne secus ob ulteriores collisiones inde exorituram inamoenam reprehensionem experiatur. — Leopoli die 4. Martii 840. —

Здається, що сказано доволі... Що закид, неначе б Паславський був ворожий Румунам, є несправедливий — це вже знаємо. Не забуваймо, що незабаром, бо з дня 23. III. 1840 р., дістав Паславський ще й друге подібне письмо з львівської Консисторії за його заходи в справі військових куратів. У Львові воліли радше здавати позицію за позицією, ніж виявити хоч дещо рішучості й твердої волі. Але Паславський переніс усе те з гідністю й спокоєм і незабаром:

Alumnis ad Caes. Reg. Convictum missus est ordo iste in scripto.

Nota.

Quod attinet remonstrationem Dnorum Alumnorum rit. gr. cath. valachicorum intuitu destinandae aliae horae pro dictionibus sacris lingua valachica, in S. Barbarae Eccla habendis, ad me mensi Decembri anni elapsi factum, necessarium duxi, hac in re expetere sibi consilium ab Excell. ac Ill. loci Ordinario, qui sub. 4. III. a. c. № 11 in gratiosissimo responso Suo his verbis significavit mihi: Objectum hoc etc. — Initis ergo cum Ad. Rdo Dno Cooperatore meo mutuis consiliis, sequentem in futurum, quod attinet dictiones sacras (excepto Quadragesimae tempore, quo Dni Pastoralistae, ordine alphabetico verbum Dei praedicabunt) observandum constituimus ordinem, finita lectione Evangelii sacri, omnibus Dominicis diebus, una tantum erit concio, et quidem: una die Dm ruthenica, altera autem valachica.

2) Diebus festivis ut: Nativitatis, Resurrectionis et Ascensionis Xti Dni, item Pentecoste, in quibus sperandum utriusque labii fideles adesse, finito matutino concionabitur lingua valachica, sub Missae sacrificium autem perlecto evangello sacro, lingua ruthena.

3) Quod attinet alia festa, quae per decursum totius anni in diem Domini cadent, tunc hac lingua concionabitur, in quam ordo № 1. expressus sequitur, si autem visum fuerit maiorem numerum auditorum esse ruthenum quam valachicum, tunc ruthenica tantum concionabitur lingua licet ordine lingua valachica concionari deberetur, et vicissim, iustum enim est, ut maioris numeri auditorum respectus habeatur. 15. III. 1840.

Шкода тільки, що не знаємо, як було з числом вірних українських і румунських.

Так закінчився, здається, спір про українські й румунські проповіді гр. кат. питомців у церкві св. Варвари у Відні. Скінчився перемогою румунською.

Але розпорядок віденського архієпископа, що заборонюючи польські проповіді у Відні, повів за собою посередньо українські

та румунські проповіді, мав ще й інший наслідок: сам П. Паславський почав також проповідувати українською мовою в 1836 р. Після його смерті полишився навіть рукопис із його проповідями, що переховувався у його брата Гавриїла у Раві Руській. Однак в часі пожежі 1863 р. згорів цей рукопис, що його бачив ще 1848 р. В. Дідицький¹⁾. І тільки у львівському Національному Музеї зберігся ще рукопис Петра Паславського з 9 його українськими проповідями. Цей рукопис, писаний латинкою прегарним, дрібним, виразним письмом, має 68 нумерованих карток доброго нелінованого паперу звичайної 8°. Оправлено його в рожеву полотняну оправу із своєрідним зеленим екслібрісом Петра Паславського в середині. Рукопис має титул:

Na uky duchownyja:

na nedělu o błudnom Syńi; na Śtritenije Hospodne; na 6 neděl S-ho welykoho postu u na Woskresenije Chrystowe, W Wieni w Cerkwi S-toy welykomuczenycy Warwary proiznesennyja, Roku Bożaho 1836.

Зміст рукопису такий: 1) Homilija na nedělu o błudnom syńi (7 kk.); 2) Słowo na Stritenije Hospoda naszego Isusa Chrysta (8 kk.); 3) Hołos Sprawedywosty Bożoy do hrisznoho, hołos Myłoserdija Bożoho do pokutujuszczaho czelowika. W szestech naukach na 6 neděl Swiataho, welykoho posta rozpolozennyh, 1836. a) W nedělu I. S-ho welykaho Posta. O Sprawedywosty Bożoy Słowo I. (4 kk.); 4) б) W nedělu II. S-ho welykaho Posta. O Sprawedywosty Bożoy Słowo II. (8 kk.); 5) в) W nedělu III... Słowo III. (7½ kk.); 6) г) W nedělu IV. S-ho welykaho Posta. O Myłoserdiju Bożom Słowo I. (6½ kk.); 7) д) W nedělu V... Słowo II. (7½ kk.); 8) е) W nedělu Cwitonosnuju iły VI. S-ho welykaho Posta. O Myłoserdiju Bożom Słowo III. (8½ kk.); 9) Słowo na deń Woskresenija Chrystowa. (6½ kk.).

Як взірєць проповідей П. Паславського подаємо в цілості цю останню проповідь:

Słowo na Deń Woskresenija Chrystowa.

„Sej deń jehoze sotwory Hospod', wozradujemśia i wozweselymśia woń!“

Ps: 117. 24.

Myty i radostny jest deń, koły po dowhoj a lutoj zymi prekrasna do nas wesna zawytajet; dolyny murawow, hory i lisy wonnym ćwitom, wozduch teplotoju a nebo czystym i myłym okom do nas uśmichajetśia. Deń nyniszny dla nas krasnyszoy wesny nadiju prynosyt; bo toy wesny ne zblidnijet zelena nadezdy murawa, ne opadut bławowonnii ćwity, ne zachmarutśia switliyszaho wozducha prostrany: a toy deń sotworyw nam Woskresszyi Hospod': wozradujmośia i wozweselimośia woń! . . . Switły i radostny jest deń, koły po dowhoj i krowawoj brany pobidonosny wojnow naczałnyk na rodymiu zemlu powertajet; luty wrahy w okowach, oswozodenny z newoli hrazdany w switłych odeždach, nepobidymych połkow sławnil wojny w wincach pojavlutśia (обор.) na oteczestwennoy zemli. Deń nyniszny dla nas sławnyszoy pobidy torzestwo prynosyt; bo po lutoj, tysiaszczolitnoy brany z sylnym wrahom dneś pod znamenijem pobidonosnaho kresta ćilyi rod czelowiczesky z pod

¹⁾ Дѣдицькій, оп. cit., ст. 80.

tiazkoy wertajet newoiy. A sej deń sotworyw nam Hospod' Woskresszyi. nad peklom i smertyju pobidonosnyi Car nasz i wojenaczalnyk, Spasytel Isus; wzoraduymošia i wozweselimšia woń!

Ale szczož ja deń nynisznyl rawnaju z dnema choťby naywyższyj radosty zemskaho žytija! Kožda taka radost' pry radosty duszy w woskreseniju Chrystowom peczal tokmo nazwatyby možna. A radost', kotoraja serdca nasza nyini okriwaje i lya prošwiszczaje, ktož ispowist' czelowiczeskymy slowamy? — Jedno tokmo slowo majem, w kotorem dusza nasza jak holubycyca wznosytšia i po wozduši bujaje: toje slowo jest nebo! J szcze jedno majem slowo, na kotoryje płaczlywoje oko czelowika jak dytia do matky ušmichajetšia: a toje slowo jest nadija! — Tii dwa słowa połączim w jedno czuwstwo: a budem maty perszy i hodnyi zwuk pisny na chwalu Woskresszaho! Nadija Neba! Nadija žytija wicznaho! Kto na toje slowo ne wzoradujetšia i wozwesyłytšia: toj ne hoden doczekaty druhaho woskresenija!

Wnyiditže, Bratije w tuju radost' Wos- (k. 2) kresenija: otworit serdca wasza slowu Bozomu: a jelyko zmohut ustna moia powim Wam nyini

o nadeždi woskresenija naszeho czerez Woskresenje Chrystowe.

Ne ma dla czelowika strasznišy myśli, jak pamiat' smerty. A ne ma znow userdnišy w duszy jeho želanija, jak želanije buduszczaho woskresenija! — Zblyzajetšia uzasnaja chwyla, a ruka czelowika ny otwerne ju ot sebe! Zblyzajetšia chwyla, hde tilo jak trawa uschnet, krow w žylach zastanowytšia, zymnyi moroz wšii czlony stysne, hruď jak pōd kamenem łedwo wōtchnuty, oschloje wnutrennym ohnem oko łedwo zaplakaty zmože! A po tōm wšēm temnyi hrōb, tiazkaja muhyła, czerw i hnylyzna! Choť jak myle nam jest žytije: odnakož toj wyd smerty na druhach i pryjatełech naszych, kotorych koždyi z nas oplakuje, tak bolesnow tuhow napolnajat serdce nasze, že łedwo szczo z terpiaszczym Jowom¹⁾ ne proklynajem hodny naszeho na sem switi žytija! — Ale w toj samoy chwylu, koły strach smerty duszy jakby uže peremahaje, prekrasna nadija jak porannoje sołnce ohriwajet ju teplotow nebesnow (обор.) a jak kwity po teplotom doszczy wesennom w łuczijach sołнца: tak dusza czelowika w łuczijach nebesnoj nadeždy radostwo pōdnošytšia: se jest nadeždy woskresenija! A tym ožywłajuszczym sołncem nadeždy dla dusz naszych jest woskresszyi nasz Spasytel! — Chrystos woskres: i my takōžde woskresnem. Jsusa wozstanie jest naszeho takōžde buduszczaho wozstania zadatkom. Mnohym i hołosnym slowom promowijet o tom do nas pismo S-toje. Try tysiaszcz lit pred Spasytela na sey swit przyszestwujem prawednyi Jow Ducho Bozoho ispołnenny w bolesnom na čilom till terpinii tak so radostyju wozywajet²⁾: Wim jako spasytel moy žywet, i jako w poslidnyi deń wostanu ot zemly; odijušia w kožu moju terpiaszczuiu syje, i wo tili moim uwyzdzu Boha mojeho: az sam, oczy moi uwydiat jeho! Hłuboko wo sercy mojem sokrowyszczje nadeždy mojej!

Uwaže proszu, Bratije! jak toj terpiaszczyi słuha Bożyi swoje buduszczje wozstanie z woskresenijem Spasytela, kotoraho duchom Božym preduwidiw, na potichu swoju połączajet; jak on welykuju swoju nadiju na skali hroba, z kotoraho wsesylny wostaw Hospod', w krlpkom upowanii utwierdajet: Wim jako Spasytel moy žywet: seho rady y az (k. 3.) wostanu wo poslidnyi deń. — Y stynno, lubymii Bratije! Jesly Spasytel nasz žywet, jesly Chrystos

¹⁾ Jow: III.

²⁾ Jow: 19. 25.

woskres: to woskresenje mertych 1) ne tokmo wozmožne jest, ale 2) wostynu na koždy z nas jak nayswitliysze obwjawytsia!

1) Mowiu wo perwo: jesly Chrystos woskres to i woskresenje mertych wozmožne jest. — Ktožby z nas pomyslyw Bratije! aby czełowik, kotoryi 0t dytynstwa strachom smerty jakby szcudnewno umyraje, ne chtiw zelatelnu pryimytu potichu woskresenija? No nechay zawstydejtsia mudrost czełowiczeskaja: bo i toje bezumije wydumaly kamennaho serdca mudrcy świta toho, newiruwały wo woskresenje mertych. Koly Aposto! Pawe! stanuw pred dumnymi mudrcamy w misti Aftenach, i woskresenija mertych nebesnuju potichu chtiw wnesty w ich ozymii serdca: ony jak na bezumnuju powistku naczały ruhatysia¹⁾. J nyny szcze znajdem podobnych slipyh i zakamenilyh serdcem mudrc0w, szczoto tak zyjut na sem switi, jak by nigdy umerty, a tak umerajut, jakby nigdy woskresnuty ne maly. No nechay okajanryky szczo choczut mowial protywu moźnosti buduszczaho woskresenija: ich mudrost' jak dym na wozdusi, ich temnoje newirstwo jak mraka pred łuczajem schodiaszczaho sohnca izczezaty, ich merzostny kryk na (o6op.) jedno toje słowo umolknuty musyt: Chrystos woskres! Bo, jak pysze S. Aposto!²⁾ aszcze Chrystos propowidujetsia jako iz mertych wosta: kako hłaholutnicii wo was, jako nist' woskresenija mertych? Szczo raz na Chrysti Jsusi dopoľnylosia: dla czehožby i na nas potomu statysia ne mohło? Ne naucazjetže nas wira S-taja že On jak prawdywym Bohom tak prawdywym czełowikom buduczcy tojez samoje tiło szczo i my pryimaw na sebe? Dla toho tak dali mowyt Aposto! Aszcze woskresenija mertych nist': to i Chrystos ne wosta! jakoby chtiw powisty: jesly wostanije mertych jest ricz weśma ne wozmožna: to i sam Chrystos ne mohly buw wostaty! — Nynize Chrystos woskres! Tyny słowamy kozdy z nas nyny jeden druhoho wytaje. Chrystos woskres: a toj szczo Jeho wyder z ruk smerty, Boh wsemohuszczyi i nas takozde 0t hroba wozdwyhnuty sylen jest. A tak wydym Chrystiany! že wostanije nasze wozmožne jest: bo syła Bozaja z hroba p0dnesty mozet toje samoje tiło, kotoryje na poczatu świta podnes z marnoho porochu dla praotca naszeho Adama. Wostanije nasze wozmožne jest: bo i Chrystos majuczcy na sobi luckoje tiło pobidyw smert i wostaw 0t hroba trydnewna.

No na t0m ne k0nczytsia poticha nasza, ze znajem, (k. 4) jako wozmožne jest nasze woskresenje na dny ostatecznom; radost' nasza stajetsia sowerszenna, bo woskresenje Chrystowe zaruczajet nam pewnost naszeho z hroba wostanija.

2) Kamenem uholnym wiry naszoy jest taja prawda, že szczo tokmo Jsus zdilaw i preterpiw: wśio dla nas, se jest na nasze spasenije zdilaw i preterpiw, aby wyderszy nas z ruk hricha i smerty wyrnuw nam łasku Boha i zytije wicznoje. On z neba stupyw i tryćiat i try lit zyw mezy namy: dla czehoz? Nam na spasenije! Bo pryjde syn czełowiczeskyy, mowyt on sam³⁾, pryjde wyskаты i spasty pohybszeje. — On wziaw na sebe luckoje tiło, aby jak mowyt Aposto!⁴⁾, aby nam, kotorych bratny nazwatytsia izwoływ, wo wśim upodobytsia: dla czehoz? Nam na spasenije! Aby z namy neszczasnymy plakaty jako dytia, z namy neduznymy terpity jako czełowik, z namy hłuboko upadszymy

¹⁾ Dijan: 17. 32.

²⁾ I. Kor: 15. 12.

³⁾ Luk: 19. 10.

⁴⁾ Ewr: 2. 17.

do Otcę predwicznaho ruku woznosyty mohł jak ystynny posrednyk Boha i czełowikow. — On hrichy i zlodijanija nasza na sebe pryjał i pred palajuszczczy prystoł sprawedywaho hniwa Bożaho stanuw jako ahnec na ofirnoje zakolenije: dla czechoz? Nam na spasenije! Aby nayhorestniyszom terpinijem i naybolesniyszom smertew pojednaw nas z Otcem nebesnym. On nakonec po tiazkom na kresti skonaniu okowy smerty (obop.) jako pobidytyl rozirwaw a z temnaho hroba switliyszoje solnce zytija proizwed: dla czechoz? O raduymośia, Bratije. Bo i toje nam na spasenije! Uže my ne jesmo newilnykamy smerty, koly jej Chrystos wyder syłu trymaty nas wo hrobi na wiky; On nas jakby nowaho Adama z zemly pidnes, abysmo z Nym w obytele nebesnoy wydily wo tili naszom predwicznuju Jeho slawu! — Y ystynno! Ktoz daw w ruku smerty straszlywuju kosu, aby neumotyomo zmitala rod czelowiczeskyi, simia Boże pryznaczenne do wicznosti? Czo stiahnulo na sej swit smert i zhnylyznu? Hrich neposlušnaho Adama praotca naszeho! Jedynym czełowikom, mowyt Apostoł¹⁾ hrich w mir wnyde a hrichom smert'. A jeslyz Jsus sprawedywosty Bożoy za hrichy naszi uczynyw zadosyt'; jesly On jak Apostoł S-tyi holosyt²⁾, rukopysanije wyny naszoy iz trebyw i na kresti pryhwozdyw: to jako izczeczajet dym: tak i pryczyna wicznoy pohybely naszoy izczeczajet! Zytije! Bezmertije! Wicznaje w nebi prebywanije stało śia ot dne woskreszenia Chrystowa dostojanijem naszym. J tak, jak pewno jest, że wśi wo Adami umeraty musym: tak neizminnow prawdom jest po słowam Apostoła:³⁾ ze wo Chrysti Jsusi w nowoje zytije wostanuty majem. Dla toho to (k. 5) Paweł S-tyi Jsusa Chrysta zowet perwencem usopszych⁴⁾: perwym, ktoraha smert' korotkomu i lehkomu snu upodobyłaśia; perwencem zowet woskresszaho Jsusa: bo po Nem my wśi takozde wo lehkuju i korotkuiu smert usnuwszy, obudymśia w swityi poranok wicznaho zytija. J tak dopolniajetsia szczo sam Spasytel o soby powydil: ⁵⁾ ze on pryszedi, abysmo my owcy Jeho zytije imily i lyższe imily: sejest zytije duszy czerez blahodat', ktoruju on nam poluczyl; no takozde zytije tila czerez buduszczeje wostanije, ktoroje On nam woskresenijem swoim preduhotaw. —

O wseradostny dnel O prewelykaja i wseczestnaja paschal Stanmo w duśi na nebesnom Syoni, abysmo wzryły switło — i torzestwenno wchodiaszczaho pobidytyla smerty! Ternowyi winec Jeho w switliysze nad solnce łuczije, słyzy jeho w ćwitni i prekrasniji wincy pereminyliśia! Uže ne na kresti, ale na zlatych kryłach Cheruymow wchodyt on w nayswiatiyszoje nowoj swiatyny nebesnoj ośinenije; rozwywajetsia temnaho oblaka zawisa: nowyi prystoł jaśnijet: na nem zaśidajet Car slawy i pobidytyl smerty: a nebesni chory rozdajutsia hromom pobidnoy pisny; a srebrannaja arfa Dawyda (obop.) nowuju piśn zwenyt: a oblaky blahowonnaho kadyła so molytwoju Swiatych Bozych napolniajut switliyszyja nebes prostrany! A toy nowyi Jerusalm — o raduymo śia ludijel — dla nas otworyw ho woskresyli Spasytel, dla nas jeho tak switło ukrasyw, i na nas tam czekaje abysmo pryszly kołyś i zaśily so nym na zlatych prystolach i weselyliśia so Nym jak dity w domu lubeznyszaho Otcę! — J czymze suť horesty zytija⁶⁾ naszeho, koły taka nas czekaje sladkost! Czymże suť terpinija korotkaho zytija naszeho, koły bezkonecznyja na nas czekajut roskoszy!

1) Rym: 5. 12.

2) Kolos: 2. 14.

3) I. Kor: 15. 22.

4) I. Kor: 15. 20.

5) Joa : 10. 10.

Małowirnyi czelowiczel! Ty pokazujesz meni hrob: ja wskazuju tobi nebo i pytaju tia jak wnyjszow Spasytel wo slawu neba, cy ny czerez temnoitu hroba? — Neterpeływy czelowiczel! Ty pokazujesz my tiło twoje słaboje? ja pokazuju tobi wesny prekrasnii kwity i pytaju tia z jakoho zerna rozwyłysia tak ćwitnii wincy? Ty pokazujesz na obnazennii nad hrobnymy muhyłamy kosty: ja pokažu tobi zyznoy nywy zolotii kołosy i pytaju tia, czy znaydesz w zemły slid toho zerna pszenycy, ktoroje wpawszy w czornuju skybu zawmerło i rozplyłosia, ale za toje w stokratnom płodi ożyło w nowyi kołos na pozytok pracowytaho rolnyka. — Nechayże tiło nasze słabnije: my znam, ze toje tiło majem z ruk Boha, ktori jest istocznykom syły. Nechay (k. 6) wydym jak i dla nas hrób otwerajetsia: nny znam, że i w zemły pod okom toho Boha, spoczywaty budem, ktori wże raz z zemli nas wozbudyd w zytija. Nechay hroby wykedajut pred oczy naszi na pól sohnjtyi kosty: my znam, jak słabe jak nedużne jest tiło nasze: ale własne seho rady kripko wirujem, że Boh tokmo dla toho toje tiło czerez smert nam otybrajet, aby nam daw inczoje syłne, switłe i netlinne; znam że tokmo dla toho Boh tak bolesnuju smert teperisznaho tiła na nas zsyłajet, abysmo pōznały jak tyche jest toje tiło nasze: abysmo ne zaluwały pokynuty tuju ulomnuju lipienku, koly słowo Boże na sudi ostatecznom nowym jak zora syjajuszczym tiłom ukrasyt nas, abysmo wnyšly wo bezkonecznaho Carstwija Jeho switlyszii prytwory, idize nist bollzny, ny pyczały, no zyzn bezkonecznaja! Wokres nasz Spasytel i zywet na wiky: i my wokresnem Bratije i toje serdce szczo nyny radujetsia, szczo raz radostju budet byty, a tohdy uze ne perestane byty wo wiky: tii oczy, ktori tu w toy światyny Bożoy nas i switłyi deń nyniszni wydym, tymy oczyma szczo raz kolyś obaczymośia, a toje wo switłosty, pred ktorow deń nasz temnotoju nazwaty by možna; tymy oczyma uwydym Jsusa, Boha naszego! Spasytela naszego wokresszaho i carstwujuščzaho w bezkonecznoy slawii!

J jakze Bratije! Cy ne udwoiła śia radost serdc (обор.) naszych, koly wydyte že deń nyniszni jest torzestwennym prazdnykom naydorozszoy nadeždy naszoy: nadeždy wokresenija? — Na toje prykrasnoje słowo nebo nam otywrajetsia, izszczezajet wsiakaja bojazń, wsiaka bolesnaja tuha! Chrystos wokres! Uže ne bojuśia ni smerty ni hroba ni zemli ni istlinija! Smert meni uže ny jest strilow strachu ale posłannikom pokoja, ktori meni konec tiazkoy dorohy na kamynystoj nyżyni zytija naszego pokazujet a dom nebesnaho mojeho Otca i Sotworytela otywrajet. Hrob ny jest meni uze obytałyszczem wicznoy temnoty: ale sołdkoho snu pokoinow postelew. Tu otypicznu znuzennyi horyczym zytija mojeho upalom; tu skynu z sebe tiazkujy tiła mojeho odezdu abym na hołos truby anheła w rożannii nowaho dnia poranok wstawszy, znawszow lehkujy nowaho światlaho l nebesnaho tiła odezdu! Jsus wokresszy wyder smerty syłu; hrobowy wyder uzasni straszyla: a tak torzestwennie mozemo pobidnuju Jeho piśń so anhełamy wospity i wo radosty światoy so Apostołom wozywaty:¹⁾ Hde twoje, smerty, zało! Hde twoja ade pobida? Bohu błaгодarenije dawszemu nam pobidu Hospodem naszym Jsusom Chrystom!

Hrobowii muhyły lubyh sorodnykow i pryjateley naszych! zazeleńtesia nyny wesnennoy nadii (k. 7) murawow! My nyny płaczem nad wamy, ale radostno kładem na was ćwitnii wincy i mowym: Chrystos wokres! Bo tii muhyły suť dwermy czerez ktoril i my ne zadowho wnyidem i tych, szczo w tom zytii lubylismo a w smerty oblywalismo slezamy, znaydem wo wicznoy ćwituszczoy mladosty: i wy-

¹⁾ I. Kor. 15. 55.

idut ony na protyw nas, i jak nyini prawowirni bratije, tak i ony nas serdeczno obymywszy skażut: Wo ystynu woskres!

Dayże Woskresszyi Spasytelu nasz! abysmo śia znaszly wśl wo świttosty Swojeho Carstwa tak jak nyini tu stoimo wo Cerkwi woskresenija Twojeho! Tam uže nas niczoho ne rozluczyl! Wśi pry Tobi, jak dity pry Otcu tisztytsia budem łycem Twoim a so anhelow i chyruwymow łyky zaśpiwajemo piśń pobidy i slawy trydnewnaho Twojeho woskresenija: Chrystos woskres! Wo ystynu woskres, i darowaw nam żywot wiczny!

Amiń!

Як бачимо, ці проповіді складені в головній основі галицькою народньою мовою. Передусім там, де Паславський говорить свобідно, не вяжучись текстом Святого Письма чи церковних книг (напр. у початку наведеної проповіді), стає його мова зовсім народня та досягає навіть своєрідної ритміки та мелодії, а це зраджує бесідника свідомого реторичних засобів та справжнього майстра слова¹⁾.

¹⁾ На кожному кроці стрічаємося з чисто народніми словами, формами й фразами: nauczyw znachodytu potichu, uczuwszy, nechay whlane, pewne, nieszczasnuy, dla toho, w poczatku, zabuwaje, nyńi, stane, jakby, znow, aby, okuwaw na newolu, pohladaty i т. д.

Ця мова поперетикана галицькими провінціоналізмами: 3-я ос. дієслів закінчена все на — т (uczyt, żelajut i под.), abysmo maly, aby ho, hde, ciłkom, a na sey konec, świdomszyi, jakbyś utikaw, jakbyś śia bojaw, kuda tia nese, zasłużywjes, utiknuty, pered sobow, meszkaniom, smutnow pustynew, abys wpawśia w ruki, mci, iż daleka ziwieło, cy i под. Сюди належать і деякі особливі звуки явища — передусім тверді приголосні: dny, do mora rozhulanoho i piniaszczoho śia wo bury, newoły, oczu i ін. Доволі часте є перемішання ненаголошених: е — и, о — и: nyizmirymoу, lytył, pōddwehnuw jeho, ny cuje hołosu nyizmirymaho, ny naperaje śia, ny pouczajet roztropnosty nyrozmyslnaho, ny rozmyszljajet na pryhody moje, wyduszczoje, ny myslyt na nyszczastie, ny pracuwawszy, naperajemśia, ołbyrajem, abys ny zatużyw, utratywsze, ny wydyt niczoho, nieszczasnaho, so nyizmirnoju, nywōlnykamy, nywynnost', newōlnykom, nywōlnykom w rozpusti i под.

Вплив церковщини слідний найбільше в лексиці — у формах та звуках видно виразну боротьбу церковного й народнього елементу (на те вказують часті подвійні фонемі морфологічні й фонетичні або українізовані церковні слова, чи українські зцерковнені. Можемо думати, що в звуках та формах здобула собі в мові Паславського перевагу таки народня мова, що виступала виразно у живій мові в виголошенні проповідей, а церковні форми й звуки стояли більше на папері, для традиції. Але зовсім зірвати з церковною мовою Паславський ще не зважився. Тому у нього стрічаємо: kozdaja, zytiya, naszeho, dobrotlywaho Otea, w szczodnewnoy, synow wozywaty ukazujet, serdca nasza, preszłii, wozklyknet žalosno, jam jest, moy, oteczechaho, lubymii bratije, wsehda, czelowik, wo hrich, bezdenuju, wmisto, horkaja, z tiażkoy, bezumija, jesly koły, prystanyszczu, pryjatije, nynisznaho, userdno, takozde, wo skruśi, razwraszczennoy, pozrily, wozowet, reki, Otcu, syje słowo, mładost, czeho, zercala,

Не зважаючи на доволі сильний вплив церковного елемента, Паславський дав у своїх проповідях твори справді цінні щодо мови. Українські проповіді виголошувано в церкві св. Варвари вже ранше в 1816 р. за Ів. Снігурського, одначе зразки тієї мови дивно чужі для українського вуха. З проповідей П. Паславського бє широкою струєю народня мова, бо автор знав її та ясным, приступним викладом приковував своїх слухачів до вірности своему народові. Як згадано, П. Паславський був знаменитим бесідником, що вмів гарно послугуватися знаменитими образами й реторичними фігурами. Тому його проповіді визначаються піднеслим патосом. Але реторичних засобів вміє він ужити з тим поміркованим тактом, що дозволив йому в мові сягнути навіть до галицьких льокалізмів і провінціоналізмів, одначе при тому задержати й усю повагу вислову та не зіпсувати його ані одним вульгаризмом. Тут стає перед нами той сам священник, що вмів своєю ревністю для свого обряду спровадити на свою особу й неприємности, але всюди виявив себе характером чистим та глибоко переконаним у святість та велич свого священничого стану, вмючи при тому всетаки знайти й місце для послуху своїй духовній владі, хоч як важко йому це деколи приходило й хоч він у сповненні свого обовязку зовсім не думав іти на компроміси, або виявляти мягкосерну покірливість.

Щодо змісту проповіді П. Паславського є наскрізь релігійні, без згадок про якінебудь політичні події, без покликів до вірности своїй народности. Хіба в одній великодній проповіді могли б ми доглянути щось немов натяки на надію майбутнього воскресення не тільки в християнському дусі — але, розуміється, виразно не сказано тут нічого. Одначе вже самою своєю народньою мовою були проповіді П. Паславського такою визначною національною маніфестацією, що можемо тільки жалувати, що вони не вийшли друком у 1836 р. Їх була би не стрінула доля „Русалки Дністрової“ й вони могли були почати добу відродження Галицької землі. До того ці проповіді були б послужили

tokmo, doczesnaho, wo nuždnoy i ziwieloy starosty, innoho, młodiz, mołodii, owoszczey, syju dobroditel, stranu, iminije — majetok, utėkł, ot seli, on, ət hładu — ət hołodu, otoczajet, blyskaho, bremia, jelyko — tolyko, uhażdaty, rozkoszey, otrwa- tysia, prytaletej, pryjał, ətpadaje ət hodnosty, użasnaja, na sem świti, welykaja czu- desa, slidow, po dołhom, kto wespółnet sobi, ny wstrymajet, ciłujet i barato in.

Значу ще такі фонemi як: smuchoju, bohact. Польський вплив у мові Паславського дуже малий: ow, tak dobryji a preciz opuszczeni ət nyw- diacznaho, o jak straszlywyi, a tuż pry nim, wo ułehlosty, snotlywych, obfitostyju i ще кілька менше важних прикладів.

взірцем для проповідників у Галичині й Угорщині та охоронили би нас перед московщиною видавців Балудянського й інших. Ці проповіді ставлять Петра Паславського між перших піонерів західньо-українського відродження.

Нема сумніву, що П. Паславський користав у своїх проповідях також і з німецьких проповідників, — це показує й згаданий польський переклад німецьких гомілій. Але власне з тими гоміліями не мають його проповіді (хоч деякі й названі також гоміліями) багато спільного. Німецькі гомілії Івана Вінклера нагадує хіба виразно подана пропозиція (чи диспозиція) також і в проповідях П. Паславського. Вкінці зазначити б, що не багато спільного знайдеться також між проповідями Петра Паславського і проповідями його брата Гаврила, виданими 1842 і 1846 р. Аналогічні проповіді містять „Науки парохіальныя“ Гаврила Паславського, „Часть вторая“ (у Перемишлі 1846). І тяжкою мовою і всім своїм характером, наскрізь моралізаторським, різняться вони зовсім від легких, поетичних проповідей Петра Паславського.

Ось для прикладу початок великодньої проповіді Гаврила Паславського п. н. „Наука на Недѣлю Великодную“. Після теми (мotta) з Євангелії Мат. 28, 6 йде сама проповідь:

Хр(ис)тось воскресє! о дню радостный намъ, дню шаслівый! — въ котрымъ И(с)у съ нашъ Спаситель власною вышшов сілою изъ гроба!... О христіане, о парохіане мой! не смутѣться ужє, алє радуйте ся и возиграйте; бо не засталъ Хр(ис)тось въ гробѣ, тѣло егo невидѣло згнилизны, онъ, котрый для нашихъ грѣховъ претерпѣлъ смѣрть найокрутнѣйшую, воскресъ для своєго и нашего усправедливленія...“

5. Смерть о. Петра Паславського.

Своє життя, повне енергійної й невсипущої праці, закінчив о. Петро Паславський дня 22 липня 1847 р. трагічною смертю. Про історію цієї смерті розповів уже Б. Дідицький¹⁾, здається, із слів Михайла Качковського, але це оповідання можемо нині доповнити й справити на основі кількох оригінальних актів. Сумним героєм тієї страшної події був Теодор Ковальчик, родом із Самбора. При тому згадується ще також Іван Медвеші і (на жаль!) сотрудник при церкві св. Варвари о. Юрій (Георг)

¹⁾ Ор. cit., ст. 81—83.

Барна — оба вони причинилися своїм поступованням до витворення тієї душної атмосфери, що повела за собою нечувану катастрофу.

Справа почалася десь околo 1840 р. Тоді зголосився до о. П. Паславського згаданий Ковальчик із просьбою допомогти йому в докінченні медичних студій. Переконавшись, що Ковальчик має достаточне підготовання в церковному співі, виєднав йому о. Паславський, що любив помогти своїм землякам, провізоричне місце українського (руського) дяка при церкві св. Варвари з річною платнею 300 злр. Одначе незабаром переконався о. Паславський, що його вибір упав на людину негідну. Ковальчик не тільки занедбував свої обовязки, але виявив себе людиною неморальною й лукавою. Але бо й другий дяк, румунський, Іван Медвеші, був не ліпший від Ковальчика. Паславський упомінав нераз своїх дяків, щоби вони спам'яталися, а в 1844 р. вислав до них такі письма (вони заховалися в бруліонах):

Напомnienie

Teodora Kowalczyka, Dłaka ruskiego.

Przed parę laty upomniałem Theodora i Medveszego, ażebyście się, jako należy sługom kościelnym, w domu bożym skromnie zachowali, surduty na guziki zawsze zapięte w czasie nabożeństwa posługi czynili, powoli, z uwagą i nabożnie w czasie nabożeństwa czytali i śpiewali, ku pomnożeniu chwały bożej, zbudowaniu wiernych X-a i waszemu własnemu zbawieniu — ale nie słuchacie; uporczywemi i złośliwemi iz każdym dniem staje się, trzepiecie w czytaniu i śpiewaniu ze zgorzzeniem w Cerkwi przytomnych ludzi, nikt was nie rozumł, ani słyszy, czyliż dla tego fundusz religi(j)ny wam płaci i żywi, ażebyście niedbale wasz obowiązek pełnili? możesz mechaniczna wasza modlitwa, wasze bez ducha czytanie i śpiewanie podobać się bogu? możecież spodziewać się w tem życiu błogostawieństwa bożego, a po śmierci niebieskiej chwały, za takową zimną jemu służbę? prawdziwie niel jaka służba, taka będzie kiedyś zapłata! być może, że dla tego nie daje wam bóg znaleźć dobrodzieja, któryby zapłaciwszy taxy, pomógł wam dopiąć nauk waszych celu? a jeżeli w złośliwym uporze i leniwym obowiązku waszego pełnieniu zostawac będziecie, tedy i to wam odbierze, co macie;

(2) Alumnus Mielnik ożalał się Niedzieli zeszej, że gdy po ukończeniu na Mszy świętej Apostoła, uważnym Theodora czynił na błąd, jako trzeci apł s. Ananiaszowi nie powinien był według typyku być czytany — Theodor zamiast przyjęcia dobrej jego uwagi (bo któż jest na świecie, króryby wiedział wszystko i nie potrzebował uczyć się więcej?) Theodor zamiast przyznania się do błędu swojego, rozgniewany wydarł mu księgę z ręki, rzucił do chóru i rzekł do niego „marsz“... czyliż to ten jest sposób obchodzenia się sługi kościelnego z Alumnami, którzy po czterech latach kapłanami zostaną? grubiańskim takim Theodora z Alumnem obejście się drudzy alumni koledzy wielu obrażeni zostali, pokazałeś im przez to pychę swoją, jako lepiej wiesz, niżeli kolega ich, a przecież w tem razie on a nie Theodor miał prawdę, pokazałeś im złośliwość swoją, w której mścisz się tylko nad nim za ową od 6. miesięcy trwającą urazę, że Alumnus Barwiński przyrzekł dwa masy wina, jeżeli

na wielkanoc śpiewać będziesz z chóru wyższego; czyli to prawda, lub nie, nie wchodzi w to, chociaż on gotów jest w oczy to powiedzieć Theodorowi; jeżeli więc prawda, tedy nie masz przyczyny gniewać się na niego — jeżeli nieprawda, to jesteś spokojny w sumieniu, twój honor dlatego jest czysty; nie mów Theodor: „gdy przyszedł dn. Mielnik z Węgier do Wiednia, teby pomagałem mu czasem pare krajczarami, darowałem mu czasem co ze starego odzienia, a on niewdzięcznym się mnie pokazał“, ale przyłóż Theodor rękę do serca i zapytaj go a takowe prawdę ci powie, że i Theodor dla niego był niewdzięcznym, gdy roku zeszłego w poście wielkim chory był, tedy on każdego dnia ochotnie z zaniebdaniem kolegium chodził do chóru, nabożnie śpiewał — zastępował długo miejsce jego, a przecież gdy ozdrowiałeś, tedy gniewem i chmurzeniem się tylko zapłaciłeś jego fatygi — tak postąpiłeś sobie i ze mną — na 14. tylko dni pożyczyleś odemnie 4. R. fr. w srebrze, a przecież już jest z pięć lat, a długu nie oddajesz — ale często się chmurzysz i gdy kwit do podpisu przyniesiesz, nawet grzecznie nie pozdrowisz Przełożonego swojego, ale jak niemy iaki wypychasz kwit jemu do ręki... więc także niewdzięczny jesteś za tak długie czekanie. I Theodor nieraz może bliźniego swojego dobrą sławę szarpnąłeś — czyli dlatego obrażony bliźni do śmieci gniewać się ma na niego i mścić się nad nim przy każdej sposobności? nie! miej się potrzeba dać gniewowi — odpuścić potrzeba bliźniemu, jeżeli chcesz, by mu od boga winy jego odpuszczone zostały. — Pamiętaj że Theodor na to, jako nie Alumn dla niego, ale on dla alumnów jest tu postawiony — oni mają prawo sami Chór trzymać w niedziele i święta, skoro tylko między niemi jeden znajdzie się, który ma głos dobry, wyprawy w śpiewaniu i rozumiejący nabożeństwa porządek, ażeby ćwicząc się w czytaniu i harmonijnym śpiewie sposobili się do stanu swojego, Theodor masz im wtedy tylko być na rękę; łagodnie i mile postępować z nimi, w księgach wynaleść, wskazać i potrzebne do czytania lub śpiewania podać — ale nie chmurzyć się na nich — tyłem do nich z pogardą obracać, wyrwać któremu z nich z gniewu książkę, by samemu przytrzepać, znieważać którego za to, że słabo, błędnie, lub powoli czyta, zaczynać pierwiej śpiewać, aż alumnus ukończy czytanie (jako to uczyniłeś zeszedłej Niedzieli alumn. Panu Baranowskiemu, który na блаженныхъ pięknie, powoli i głośno czytając, przerwany został Theodora niecierpliwością). — Ostrzegam Theodora, nie drzyć kotów z alumnami, ażeby go kiedy nie trafił taki los nieszczęśliwy, jaki trafił Sara śpiewaka wołoskiego w roku 1835. — Theodor masz wiedzieć, że już roku zeszłego skarżyli się alumni na grubiańskie Theodora z niemi obchodzenie, teraz druga zaszła skarga nie życzę sobie, ażeby trzeci raz przyszła takowa, ponieważ zmuszony byłbym napisać do rządu, a wtedy sobie jedynie Theodor złe przypiszesz skutki.

Alumna Pana Mielnika, mającego zdrowe piersi do śpiewania, głos wyprawy, i harmonijny, dobrze obrządek i język rozumiejący, postanowiłem za Tenorzystę Panom Alumnom w Chórze, nie zaprzeczaj mu Theodor tej pracy, którą on z miłości ku Bogu i dobra współbraci swoich lat 4. ponosić będzie, a za którą on od Boga, Theodor znowu od ludzi masz zapłatę. Oszczędzisz sobie także zdrowia przytem.

Upomnij Theodor Medveszego (którego zepsułeś), ażeby i on zaniechał trzepanie w czytaniu i śpiewaniu, przytomni albowiem w Cerkwi ludzie cóż sobie myśląc będą o nabożeństwie takim? nie powiedzą że do siebie, że śpiewacy owi nie wierzą w to, o co boga proszą i nie rozumieją tego, co czytają, mechanicznie tylko wargami ruszają i głos z siebie wydają głuchy, jako ów dzwon, który głos wydaje z siebie, nie wiedząc o tem, że głos i ludziom uszy razi — powiedzą: że śpiewacy owi, jako za pańszczyzną tylko swój pełnią obowiązek, interesy, tylko są płatni — nie służą bogu, ale sobie samym, modlitwa ich i śpiew zniewagą jest boga.

Друге подібне письмо звернене:

Do Jana Medweszego, Śpiewaka woloskiego.

Vor zwei oder mehreren Jahren, habe ich Sie und den Kowalczyk ersucht, dass Sie beide als Kirchendiener, andächtig u(nd) sittsam im Hause Gottes sich erhalten, ihre Röcke während des Gottesdienstes immer zugeknöpft haben, immer in anständiger und ehrerbittigen Stellung, ihre Pflichten treu u(nd) aufmerksam verrichten — dann bei allen gottesdienstlichen Functionen laut, langsam, aufmerksam, mit wahrer christlichen Andacht lesen und singen, damit Gottes heiliger Nahme verherlichtet — die versammelten Christen erbaut, und ihr eigenes Heil dadurch befördert werde (denn aller Anwesenden Christen Augen und Ohren, sind auf uns Diener der Kirche gerichtet) — aber seit einiger Zeit beobachte ich bei euch beiden groste Kälte gegen die Religion, grosse Eilfertigkeit in Lesen im Singen, beim Gottesdienste; glauben Sie vielleicht nicht, dass meine Pfarrkinder, und alle beim Gottesdienste gegenwärtige fromme Christen sich darüber ärgern und denken werden: „Diese Sänger verdienen wahrlich nicht ihr Brod von der Kirche, denn sie glauben nicht an Gottes Gegenwart und Allwissenheit; — an ihre Schuldigkeit, Gottes Nahmen Ihres Schöpfers, mit frommen, aufmerksamen, langsamen Bethen und Lobsingen zu verherrlichen — in ihrem geschwinden Lesen und Singen, können sie nicht denken und verstehen das um was sie Gott bitten? Sie sind zwar mit dem Körper in der Kirche, aber ihre Seele ist aussen derselben — mechanisch nur bewegen sie beim Lesen und Singen ihre Lippen, woran ihr Geist keinen Antheil hat; wahrhaftig: diese Sänger thun ihre Schuldigkeit darum weil sie müssen, wieweil sie bezahlt werden, sie bethen und lob-singen, aber ihr Gebet und Lobgesand ist vor Gott verwerflich, weil sie ihm nicht aus reiner Liebe und Eifer, sondern nur aus Interesse und noch nachlässig dienen“, solches Urtheil m. I. Medvessy erwartet beide von Menschen, und eurem eigenen Gewissen, darum ist es nöthig, dass Sie wieder zu solchem Lesen und Singen zurückkehren, welches Sie bei Ihrem ersten nach Wien Ankommen gelesen u(nd) gesungen hatten; Sie wurden viel vom Kowalczyk verdorben, sind gewissermassen sein Werkzeug geworden, sollen aber nicht alles thun, was Sie sehen, dass es andere thun — nicht alles glauben, was Ihnen andere sagen — nur gute Rathschläge Anderer haben Sie anzunehmen — gute Beispiele nachahmen; darum mache ich Sie jetzt aufmerksam darauf, dass Sie Gott und Ihrem Gewissen nicht so trotzen, wie es der Kowalczyk thut, (er wird einmahl seinen Trotz bitter bereuen) sondern bei allen Gottesdienstlichen Functionen, mit Ehrerbittung, laut langsam, verständlich lesen und singen, dass die Herren Alumnen im Stande seyen, Wort für Wort, mit Ihnen auszusprechen, und ihre Sing-Organe bilden — ermuthigen Sie auch solche Jegesmah! in Liebe und Geduld zum lauten, langsamen und verständlichen Lesen und Singen, und wenn Sie bemerken werden, dass einer oder der andere Alumnus, angenehme Stimme hat, überlassen Sie ihm die Tenor-Stimme, anfangs nur Ekteniam parvam zu singen, später wieder was grösseres, bis er sich ausbilde und Muth bekomme ganzen Gottesdienst zu singen, wie diess ihre Vorfahren gethan haben, und wie ich es in Wien gefunden habe, auf beiden Chören sangen die Alumnen selbst Matutinum, Lyturgiam — und Vesperas — die Sänger aber rasteten, in Choralbüchern das nothwendige ausgesucht, und ihnen vorgelegt.

Wien den 17. Oktober 1844. Paslowski Pfarrer.

Отже й з дяками мав Паславський важкі клопоти. Причиною тих клопотів була дика вдача Ковальчика, що потягнув за собою

й Медвеші. Оба письма Паславського малюють усе те незвичайно плястично. Тільки, коли до Ковальчика промовляє Паславський як до безнадійного грішника, то до Медвеші відзивається він багато лагідніше. Всеж таки дивно, що Паславський, при своїй енергії, не постарався про усунення Ковальчика вже 1844 р., або й ще ранше — бо так усе тільки розпалювалось щораз більше. Справа погіршилась ще дужче, коли до неї вмішався нетактовно о. Юрій Барна (з мукачівської єпархії), що був від 1843 р. сотрудником о. Паславського після того, як попередній сотрудник о. Андрій Мольнар (із пряшівської єпархії) відіхав на становище крилошанина¹⁾. Що там було справді, про те не знаємо докладно, бо не маємо відповідних актів, але у відписах о. Ол. Коренця знаходиться така замітка, що на папері, що служив о. Паславському здається за течку, написав він: *Gorszace pisma X. wikarego mojego Georga Barny i Diaka ruskiego Chóru Theodora Kowalczyka — dla instrukcyi Następcom moim zostawione*. Але самих листів не знайшов о. Коренець зібраних разом — вони були порозкидані між іншими актами. На жаль не знаємо ані одного такого листа, як і не знаємо листів Ковальчика (їх мабуть хтось вишкартував). Одначе о. Коренець завважує, що його вразило відношення Барни до Ковальчика, бо „як зраджують деякі нотатки, о. Барна був у добрій комітиві з дяком — дарував йому річі“. Якби там не думати про те, щось там не було в порядку з поведенням Барни.

Так приготувлялася страшна подія, що сталася 22 липня 1847 р. В травні 1847 р. прибув до Відня православний чернець із Буковини Алімпій Милорадов, що задержався у Відні кілька місяців. При тій нагоді бував він і в церкві св. Варвари й познакомився тут із Ковальчиком²⁾. І в листі: „Єго високопреподобію отцу Петру, Г-ну каноннику Паславскому“ — розказує він таке:

Ваше Высокопреподобіе!

По долгу моей обязанности симъ доношу Вашему Высокопреподобію о служителѣ, при церкви святой великомученицѣ Варвары, Феодору Ковальчику, находящемся въ подчиненіи Вашего Высокопреподобія: что онъ есть горше всякаго бусормана богохульникъ, недовлѣлобы ему и имя христіанскаго на себѣ носить. Нетолько что непочитаеть христіанской вѣры законоположенія, и никакого не имѣеть къ святой церкви и ея преданіямъ уваженія; но и самое спасительное Евангеліе мерзко ганбитъ, и даже самого Господа Бога творца всяческихъ и содѣтеля, ужасною хулою дерзаетъ хулить! чего ни одинъ

¹⁾ Полянський, *op. cit.*, ст 76.

²⁾ Дідицький подає невірно, що подія склалася 1846 р., що це був православний священик Прокіп, що він розмовляв із Ковальчиком „при стаканѣ пива“ й ін.

турокъ нидерзнетъ сказать. А наипаче всякая душа въ христіанской вѣрѣ су-
щая ужаснется, и безъ оскорбленія стерпѣть того неможетъ! И такой бого-
хульникъ пачеже безбожникъ какъ можетъ служителемъ церкви быть?...

Я много съ болѣзнію сердца ему терпѣлъ, полагалъ, что можетъ быть
онъ въ изступленіи ума, безъ памяти всѣхъ хулить и поношаетъ: ибо онъ
часто поношалъ во обще все духовенство, начиная отъ канонника Послав-
скаго, а далѣ и Митрополита Левицкаго что на прозбу его не выслалъ ему
денегъ. А потомъ къ ряду всѣхъ католическихъ и всѣхъ прочихъ священни-
ковъ и епископовъ, даже и до самого римскаго Папы, какъ песь на всѣхъ
лаетъ — очерняя всѣхъ пороками; а при томъ и святыхъ угодниковъ Божі-
ихъ и церковныхъ священнослуженіи, и даже самого Бога! что ужаситъ вся-
каго слышащаго. Я не одинъ разъ къ возбужденію въ немъ страха, говорилъ
ему о божіемъ наказаніи за дерскія его хулы, начто онъ только насмѣхался.
А служеніе его въ церкви, онъ называетъ: не спасительнымъ богослуженіемъ,
но обыкновенною службою всякаго ремесла, въ канцеляріи или театрѣ, въ
корчмѣ или иномъ какомъ мѣстѣ, почитая все заедино. И можетъ ли въ та-
комъ человѣкѣ быть, съ сердечнымъ чувствомъ какое страхопочитаніе
къ святыни? И наконецъ онъ вывелъ меня изъ терпѣнія; нетолько ничто его
отъ богохульной дерзости не остановило, но даже такую злостною ненави-
стію зараженъ — навсе почитаемое священное, что безстрашно и припосто-
роннихъ людей не однократно при Барутовичу, на Бога хульными словами,
и на святое Евангеліе гнусно говорить дерзалъ; а также на церковь и ея
священнодѣйствіи поношая, за что ему уже и Барутовичъ говорилъ: что онъ
самъ есть служитель церкви, и долженъ бы еще инымъ возбранять, понеже
онъ отъ нее пропитаніе и все житейское содержаніе имѣетъ, и какъ можетъ
онъ самъ такъ ее поносить! но онъ не внимая ни начто, и въ чувство пріити
не хочетъ, а еще гордяся своимъ богохульнымъ злонравіемъ. — Какъ тоже
случилось и въ домѣ шилдмахера Лакиера, Ковалчикъ розозлясь безъ вся-
кой причины до его касающейся, но совсѣмъ бездѣльно, только отъ того,
какъ есть въ зломъ сердцѣ его укорененное хуленіе на Бога, то онъ оборо-
тятся на стѣну, какъ бы ума изступленный поднималъ руки въ гору и дрожа
ими, страшную хулу произнесъ на небеснаго Бога, говоря: „ежели бы самъ
Богъ сошелъ съ неба и сказалъ бы что можно тутъ вмѣстить эту литеру (!)
то ябы взялъ его (самъ порывая руками показуя примѣръ) и такъ потрясъ,
и ему бы сказалъ, брешешь ты“ а ктому слову, такой испустилъ ужасный
хульный произносъ! что меня отъ ужаса, по всему тѣлу даже морозъ подер-
гнулъ. — Да и самъ Лакиерьъ застрашился но перемолчалъ. А потомъ на дру-
гой день, самъ же Ковалчикъ ходилъ къ писцу, и тую литеру (!) за которую
прошлого дня съ злостію хульными словами, и безъ всякой вины лаялъ Бога,
какъ изъяснено выше, — въ той самой линіи вмѣстить вѣлѣлъ, и такъ по
собственному его распоряженію есть вмѣщена. А небеснаго Бога какъ дер-
заетъ безбожникъ, безвинно, страшную хулою ругать! Чтоже таковой чело-
вѣкъ есть? Онъ есть горше пса, и недостойнъ жить на свѣтѣ, понеже отъ
таковыхъ безбожниковъ повстаютъ всѣ возмущеніи и самыя мятежества!

И такъ я потаковымъ обстоятельствамъ усмотря его въ таковой заразѣ
не исцелнаго, а еще на развратъ прочихъ служащаго, какъ и самому мнѣ онъ
называясь прмнестъ и прочитатъ запрещенную книгу какого то Гердера, кото-
рою похвалялся и меня въ таковоеже подобное ему безбожіе привестъ, но
мнѣ и слушать то, было противно.

Очемъ доношу Вашему Высокопреподобію воизвѣстность его богохуство, думаю что и вы безпристрастно разсудите, такового безбожника отъ церковнослуженія удалитъ. Да небудеть самъ церковнослужитель на Бога, и на все почитаемое священное хульно поносить, и тѣмъ прочимъ легковѣрныхъ заражать. Но понеже мы яко духовныя не должны таковымъ богохульникамъ терпѣть, и тѣмъ къ большому злу ихъ допускать, но паче есть обязанность наша прекращать, и къ страхопочитанію и повинсвенію Богу, и христіанскимъ узаконеніямъ, и монаршіимъ постановленіямъ наставлять.

Затѣмъ пожелавъ Вашему Высокопреподобію многолѣтнего благоденствія, пребывая вашимъ доброжелателѣмъ

иннокъ Алимпіи Милорадовъ.

юля, 4-го дня, 1847-го года.

Того було вже за багато! Паславський написав зараз до митрополита цього листа, що частинно задержався у тяжко читкому бруліоні:

Excel. Illust. ac Rndme Dne! etc. etc.

Będzie temu trzy lata w Pazdzierniku (jak to Excellentia Wasza obaczy z daty załączonego tu Pisma mego do obu Diaków przy Cerkwi S. Barbary we Wiedniu zostających: ruskiego Theodora Kowalczyka, ukończonego od lat czterech Chirurgii i wołoskiego, Jana Medweszego, ukończonego od lat tyluż Medycyny słuchacza), którym upomniałem onych, ażeby się poprawili w czytaniu i spiewie w czasie nabożeństwa a nie dawali zgorszenia ludowi i tłumom trzepiąc takowe; diak wołoski przyjął przynajmniej w milczeniu owo napomnienie moje, ale ruski rozjątrzony, obrażając i obelżywą dał mi odpowiedź, (którą tu Eccl. W. w Originale własnoreczny jego sub A. przesyłał Manuskrypt), gonilem się w początku (?) czas niejaki z myślami, co mi z nią uczynić potrzeba? czyli prosić Prześwietny Rząd o oddalenie pysznego, zuchwałego sługi Kościelnego? lub też zostawać w cierpliwości, i czekać poprawy pomnąc: że jako Xtus Pan znosił grzeszników i onym przebaczał i mnie podobnie czynić należy, dla tego złożyłem takową ad acta; w nadziei tedy ich poprawy milczałem, ale jak widzę, nic milczenie moje tylko słabością ale i bojaźliwością ku nim zostawać ze strony mojej być mniemają; trwają w zuchwałości swojej, trzepią przy każdym nabożeństwie bez najmniejszego ludu zbudowania, ba nawet w zgorszeniem dla przytomnych wiernych Kowalczyk naupor dla umartwienia mię, umyślnie przeciwnym, niższym bierze w spiewaniu głosem, mocno mię fatyguje, rozjątrza, w rostargnienie ducha mego wprawia; Medweszy krok w krok w ślad jego wstępuje, tak sobie wygodnie nisko czytają i spiewają (choć zdrowe mają organy i lat poprzednich przyjemnie spiewali), że we Mszy Świętej często dla ulżenia sobie głosem podnosić muszę; — z powodu tedy owego napomnienia mego — i odmowienia im podziału dochodu za mirowanie (?) 4. razy w roku, (które między ubogich rozdaje) zemstą pałając oba, czernią mię wszędzie i potwarzają, Medweszy skrycie Kowalczyk zaś jawnie z wszelką śmiałością, dochodziły czasem uszu moich złowrogie wiadomości owe, ale milczałem, Alumnus Mielnik, teraz roku trzeciego Theologii słuchacz, będący jeszcze Philozoffii słuchaczem, że diacy obmawiają mię i potwarzają, a nawet przeciw bogu i religii świętej śmiało bluźnierczemi popisują się słowami, że Medweszy bezbożnością przewyższa Kowalczyka, ale niechciałem mu wierzyć mniemając, że będąc od nich obrażony, łatwo zmysła na nich zbrodnie takową, ale dnia 8. Juli r. b. wszedłszy do mnie Ałympy Miloradowicz, Mnich, Raskołyk z Białogory na bukowinie, zostający w interesie klasztoru swojego do Monarchy, w następujących słowach uczynił mi wyznanie:

Księżę Parochu! wielce smutną, przerażającą przynoszę Ci wiadomość, w Diaku twoim Kowalczyku, masz Atheusza, nie tylko niewierzy w świętego boga i Stwórcy, ale śmiało, jawnie w strasznych i groźnych wyrazach bluźni boga; cerkiew świętą, Świętych pańskich, ewangelię, S. barbare, całe duchowieństwo obelżywie znieważa; słysząc straszne, miotane bluźnierstwa jego na boga przy drugich ludziach, czyniłem mu uwagi i reflektowałem, ażeby zastanowił (się) nad tem co mówi, ale w dzikim gniewie rzuciwszy nowe bluźnierstwa, pobiegł jak szalony, zakazałem mu przychodzić do mnie (?) mojego, i pogroziłem, że jako bluźniercę oskarżę go przed Rządem, ażeby go jako jawnego boga bluźniercę i niedowiarka, oddalił od służby tego Kościoła, którego zniewaszy, wysmiewa i szydzi, a który przecież od lat wielu żywi bezbożnego niewdzięcznego syna, ale on miasto żalu i odwołania bluźnierstw swoich, zagroził mi tylko, że wtedy życie mi odbierze — niebojąc się postrachu bezbożnika, chciałem istotnie do Rządu napisać, będąc do tego zmuszony sumieniem, ażeby jawnego, śmiałego bluźniercy boga, i wszystkiego, co jest świętym pogardziciela niepuścić bezkary, nie są jeszcze bowiem owe czasy Antychrysta, ażeby bluźnierskim Ateuszom wolno było jawnie znieważać boga, i wpryтомności duchownych — nauczać wiernych, że nie ma boga; ażebym tedy nie został odpow. przed bogiem przyszedłem ciężar mojego, złożyć na jego sumienie życząc wprzód zasiągnąć...

Тут лист уривається — до нього додана ще Nota — чи властиво друга редакція частини цього листу:

Dawszy na piśmie Diakom moim, w ostrych wprawdzie, ale zasłużonych wyrazach napomnienie — ruskiemu w polskim, a wołoskiemu w niemieckim języku; — wołoski przyjął napomnienie — ruski zaś: nadęty wiekiem i ukończeniem nauki chirurgicznej od lat już czterech, sądził się być upoważnionym, dać mi jeszcze w ostrzejszych wyrazach odpowiedź, którą tu Następcom moim dla Direkcyi w aktach zostawiam.

Tenże Diak Kowalczyk — bardzo grubiańskim był zawsze ku mnie, skoro mu tylko niepożyczyłem pieniędzy, zachmurzony nigdy niepozdrowił, wchórze tyłem obrócony śpiewał, — długi wszędzie robił niby na Rigorozum chirurgiczne, a tem czasem przypijał — cerkiew w kapeluszu zamiatał — pieniędzmi, jakie przy uroczystych Świętach, zgromadzeni wierni przy Mirowaniu ofiarowali Cerkwi, koniecznie się chciał dzielić z Parochem — i z tego to powodu wyraźnie nazywał go Obludnikiem i Oszukańcem.

Nota II. Są tu listy także po łacinie pisane do mnie, od kooperatora mojego, Georga Barny, (choć w drugim zaraz domie odemnie mieszkał, na które jednakże nieodbierał odpowiedzi) człowieka młodego, wielce zarozumiałego, pysznego, grobiańskiego; po nocach włóczącego się, napój i pieć piękną lubiącego.

Отакі важкі відносини мав Паславський у своїй церкві. Катастрофа зближалася скорими кроками. Паславський прочував її. Виславши листа до митрополита, він мусів все таки задержати ще Ковальчика, бо не мав покищо іншого дяка. Але зараз списав він своє завіщання (його зміст подає Дідицький), записуючи своє майно в ціні до 1000 злр. жіночому монастиреві в Яворові, а братові Гаврилові книжки, образи й одяг — між його паперами був і рукописний літопис віденської парохії.

Дальші події відомі з оповідання Дідицького. Побоювання Паславського справилися скоро. Коли він дня 22 липня після скінчення Богослуження молився за престолом, розшалілий від

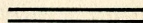
гніву й жадоби пімсти Ковальчик, після розпучливої оборони, зарубав о. Паславського його власною сокірою. Опісля замкнувши церкву, пішов ждати на бр. Алімпія, щоби й його вбити. Але бр. Алімпій якось спізнився до дому й так уратувався припадково. Тоді Ковальчик, побачивши, що за ним шукає влада, втік та отруївся арсеном — його трупа знайшли в корчах над Дунаєм аж після чотирьох тижнів. Тіло о. П. Паславського знайдено в полудне, коли слюсар отворив церкву.

Так закінчив життя о. Петро Паславський — один із найвизначніших парохів церкви св. Варвари у Відні. Його страшна смерть викликала незвичайне вражіння в українській кольонії у Відні — це посвідчає яскраво лист Івана Головацького до брата Якова з 24. VII. 1847 р., коли Ковальчик був ще тільки здогадним убивником¹⁾.

Після смерті о. П. Паславського став завідателем віденської парохії його сотрудник Юрій Барна. Пересилаючи йому номінацію з дня 23. VII. 1847 р. писала віденська Консисторія: *Laut der von der K. K. Polizei-Bezirks-Direktion des Stubenviertels unterm 23. d. M. Z. 2194 anher gemachten Anzeige wurde in der Stadt № 680 wohnhafte Ehrendomherr und Pfarrer der griechisch katholischen Kirche zu St. Barbara, Peter Paslawski, am 22. d. M. nachmittags in der eben genannten Kirche unzweifelhaft durch den flüchtigen Kirchensänger, Theodor Kowalczuk (!), ermordet aufgefunden...*

З діяльності о. Барни записано, що він упоминався в княжій віденській Консисторії за кошти чищення церкви (*Reinigungskosten der Kirche*) — певне після вбивства о. Паславського й за зворот коштів його похорону (*für die Leiche und Beerdigung*). Але віденська Консисторія відповіла дня 25. VIII. 1847 р. що за чищення церкви треба домагатися коштів із релігійного фонду, а кошти похорону можна покрити з платні о. Паславського й Ковальчика за липень.

Барна полишився на становищі завідателя до часу, коли парохом при церкві св. Варвари у Відні став о. Спирідон Литвинович, пізніший львівський митрополит.

¹⁾ Д-р Кирило Студинський. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. Львів 1909, ст. 196.

Вибрані питання

(А п а л е с т а)

Перші археологічні розкопи з рамени гр.-кат. Богословської Академії у Львові.

Виклади з ділянки української археології, розпочаті автором цих рядків осінню 1931 р. в рамках Філософічного Виділу Богословської Академії у Львові, викликали появу нового, дуже сильного чинника на полі української археології, а саме молоде покоління духовенства, яке, попри богословську високу освіту, винесе з мурів Богословської Академії ще й нове для нього знання рідної старовини, вже необхідне нині при культурно-освітній праці між народом та конечне до відповідного, наукового добування нових матеріалів для археології, як вихідної точки не лиш для історії матеріальної культури, але й історії релігійних вірувань та взагалі духового життя людини на наших землях¹⁾.

Одначе наука археології в Богословській Академії не є лише теоретична. Згідно з новочасними напрямками в науці мусить вона бути й поглядова, практична, і маючи це на увазі, відбуваються що року научні екскурсії студентів Академії для розкопів у терені. Тим набирають вони практичного знання, необхідного для кращого зрозуміння викладів та для успішної майбутньої праці в терені, коли зайде потреба негайно рятувати відкрити випадком пам'ятку. Таких екскурсій відбулося вже сім. Усі вони дали для науки цінний, часом зовсім новий (Яблонів), а часом прямо сензаційний (Побереже) матеріял.

Першу археологічну екскурсію з рамени Б. А. відбув автор цих рядків сам, ще без студентів Б. А., лиш у товаристві др. Т. Сулімірського з початком червня 1932 до Делієва, пов. Товмач, де треба було дослідити загрожений каменоломом старовинний цвинтар²⁾. На місці показалося, що це так зв. підплитові гроби, положені високо на горбі у лісі „Дзиняч“, при самих фундаментах знищеної вже зовсім мурованої башти, з окруженого валом, замочку, який згідно із фрагментарично збереженими історичними відомостями був чинний у XV ст.

¹⁾ Про це писали ми обширніше з приводу Інавгурації акад, року 1934/35 у Богос. Академії („Діло“, 30. IX. 1934).

²⁾ Про нього була кілька разів згадка у журналі „Z otchłani wieków“, 1932, VII, 49; 1933, VIII, 84; 1935, X, 25.

Над самим краєм каменолому лежала одна, вже відкрита, плита з білого пісківця, без виразного оброблення й форми, величини 230/85 см., обернена ширшим кінцем до сходу. На ній була первісно 35 см. груба верства земляного насипу. У глибині 70 см. під плитою лежав випрямлений, 180 см. довгий, кістяк жіночий, головою до заходу, з руками зжоненими долонями на мидниці та головою трохи відкоченою на бік (лежала тіям до низу), без жадного камяного обложення кругом. Біля лівого виску лежав досить великий, zdeформований натиском глини ковток, так зв. есоватого типу, з пружка бронзової бляшки, якого вужчий конець відогнений на звоні та скручений у виді латинської букви S (Музей Богосл. Академії¹).

Ліворуч цього гробу найшовся другий, 55 см. широкий, вже без плити зверху²), у якому лежав 160 см. довгий кістяк, обставлений по боках кількома куснями плити, з зеленковатого пісковика, високими 25—40 см. Обі руки мав зігнені, ліва лежала долонею на животі, права долонею на грудях. Біля лівого виска лежав півторазвоєвий ковток з грубого бронзового дроту (М. Б. А.).

На схід від цих перших двох гробів найшлися ще чотири дальші, а у них під плитами скелети, всі головами до заходу, з руками зжоненими так, як у гробі ч. 2.

Перший з них (ч. 3) ушкоджений молодшим від нього гробом ч. 4, так що небіжчикови бракує ліва нога.

Скелет у гробі ч. 4 досить добрезбережений, у нього на правій руці був півторазвоєвий перстенець з білого (срібного?) дроту (Музей Б. А.); вздовж його лівого боку лежала надпалена дошка.

У гробі ч. 5 скелет мав ноги від половини голенів знищені фундаментами оборонної вежі, значиться, вона була молодша від цього гробу, так що замочок існував спершу без вежі.

Останній гріб (ч. 6) не був нічим замітний.

Для церковної археології важним вислідом дослідів на делітвським цвинтарищі було ствердження факту, що так зв. підплитових гробів княжої доби, де нагробна плита була присипана землею³), уживали аж до XV ст. включно. З інших старих цвинтарищ, наприм. на Чернечій Горі в Уневі, знаємо, що від XVI ст. нагробної плити вже не присипували землею та стали класти на ній написи.

Світська археологія збагатилася при цьому рівнож цінним поміченням, а саме, що так само довго, як підплитові гроби княжої доби, себто аж до XV ст., переживалися й так зв. есоваті ковтки, про які була досі думка, що вони не бувають молодші від XIII ст.⁴)

¹) Звідси й назва „есоватий ковток“; тип цей є прикметний для усіх Словян, але стрічається частіше на заході (L. Niederle, Rukovět' slovanské archeologie, 1931, 186—188).

²) Згідно із заподаннями робітників, вони скинули її кілька днів раніше.

³) Про них більше у Я. Пастернака, Коротка археологія західно-українських земель (відбитка з „Богословія“, том X). 1932, 62—63.

⁴) L. Niederle, Život starých Slovanů I, 1913, 602; Rukovět' slovanské archeologie, 1931, 187, примітка 15.

Після прослідження деліївського цвинтарища викопали ми сонду посеред фундаментів прилягаючої вежі і в ній показалися такі верстви терену, числячи від гори у низ:

- а) 30 см. темного гумусу з корінням,
- б) 80 см. муру з дрібною опоки на мулярській вапняній заправі,
- в) 30 см. румовиська із перепалених вогнем дрібних кусків опоки; верх його темний від вугля,
- г) спалений терен,
- г) 20 см. глини з вугликами, у цьому кілька атипічних черепків глиняного посуду.
- д) цілець у виді грубої верстви ілу, що під ним лежить камінь, задля якого заложили тепер каменолом.

З цього можна відчитати, що перше замешкання городища наступило мабуть ще у княжій добі (верства „г“).

Пізніше поставили кам'яну вежу і як її знищив огонь (верства „г“), поставили на її румовищі (верства „в“) нову вежу, сильнішу, але з такого самого матеріялу (верства „б“ — це фундаменти з неї), відтак під кінець XV ст. (як кажуть вже акти) і вона була зруйнована й від того часу до нині наросла на її звалищах вже груба верства глини („а“).

У другій сонді, серед самого городища, показалася зверху 70 см. груба верства гумусу з корінням різних корчів, а під нею знов спалений зверху мур з дрібною опоки на мулярську заправу. Це мабуть останки пізнішого замочку, з XV ст., бо у княжій добі була певно лиш оборонна вежа (терем) мурована, а мешкальні будинки були рублені з грубих брусів, як це далось ствердити на багатьох городищах по всіх словянських землях.

Другу поїздку з рамени Б. А. відбув я осінню 1932 р. до Теремовлі, до чого притоку дало алярмуюче письмо одного з тамошніх міщан, що на замку відкрили „різьблений одвірок з княжої церкви“.

Теребовельський замок знав я з автопсії з попереднього року, коли їздив туди оглядати на запрошення п. Л. Чачковського реставраційні праці та розкопи, ведені там п. Міссонею з рамени „Подільського Краєзнавчого Товариства“¹⁾.

Зараз на вступі показалося, що невинний вислів ПАТ-а про усунення тільки румовища не відповідав вповні правді. Його усунено ще попередніми роками, а тепер провадив вдійсності цілі археологічні розкопи місцевий учитель руханки, п. Осип Підгайський. Воєвідського консерватора, як казали, у них ще не було.

Місцевий „археолог“ поставив був собі за мету відшукати останки попередніх укріплень, які знесено з початком XVII ст. при будові нового замку, що його руїни залишилися до нині.

¹⁾ Про них писав тоді „Kuryer Lwowski“ дня 15. VIII. 1931 (Ciekawe wykopaliska na zamku trembowelskim), подаючи не зовсім вірні інформації, які спростував потім др. Ст. Годований у нотатці „Очищення руїн теребовельського замку і польські фантазії на ту тему“ („Діло“ I. IX. 1931. Дописи з Теребовельщини).

Одначе це відшукування старших і найстарших мурів велося в той спосіб, що відкриті рештки давніх мурів годі буде колинебудь точніше хронологічно означити. А саме усувалося весь прилягаючий до них терен майже аж до споду, так що тепер можна було означити лиш релятивну хронологію мурів, але годі було найти вже терен, що відповідав би часови вживання окремих мурів і тим самим означував би точніше, бодай на століття, час їх побудовання¹⁾.

Я міг тоді ствердити лише в одній сонді, що у XV ст. була на замку велика пожежа, яка знищила певно більшу його частину. Після того піднесли терен на місці старих мурів грубою верствою насипу із згарищ, перемішаною густо з вуглями та черепям глиняного посуду XV ст. і на тім насипі вимурували нові укріплення. Але коли саме їх поставлено, годі було вже означити, бо дотичний терен був у тім місці широко відкопаний.

У тій самій сонді було також видно, як пізніше у тій самій верстві згарищ викопали рів під нові мури у 1631 р., яких руїни стоять до нині²⁾.

На всякий случай прийшлося тоді ствердити, що досі не найдено на теребовельським замку ще жадних княжих памяток (старших від XV ст.) і тому очевидно теперішня вістка про знайдення слідів із церкви нещасного князя Василька, який панував там під кінець XI ст., була незвичайно приманчивою, щоб не поїхати до Теребовлі ще раз. Нажаль показалася вона невірною, бо новонайдені архітектурні фрагменти мали виразно ренесансову барелефну орнаментику.

З багатьох дрібних нахідок заложив п. Міссона примітивну збірку старовини на простеньких поличках у кількох ніжах входової башти замку, так що з цього годі було дістати щонебудь для Музею Б. А. Тільки один з робітників передав мені крадьком орнаментоване глиняне качільце від веретена, найдене ним недавно на замку, якого вік годі ближче означити (Музей Б. А., ч. інв. 300).

При тій нагоді відвідав я вже й велике селище з мальованою керамікою (2500—2000 до Хр.) на горбі „Гуртівка“ у сусіднім Зеленьчу, яке розкопував проф. В. Деметрикевич з Кракова під кінець мин. століття та найшов там сліди многих прямокутних хат до 6|10 м. завбільшки, багато черепа мальованої кераміки та два фрагменти жіночих глиняних фігурок³⁾, які за-

¹⁾ Я. Пастернак, На теребовельським замку („Діло“ I. IX. 1931, ч. 202).

²⁾ Цей замок старости Олександра Балабана знищили татари у 1688 р. За ближчими даними до його історії відсилаємо читачів до праць А. Чоловського: *Przeszość i zabytki województwa tarnopolskiego*. Тернопіль 1926, 111—118 та *Zamek trembowelski w 1551. r.* („Ziemia Czerwieńska“, I, 1935 18—25 з пляном). З наших дослідників зацікавився був руїнами цього замку вже В. Ільницький, Стародавня Теребовля. Львів 1863. Про княжі укріплення Теребовлі писав недавно А. Чачковський („Життя і Знання“, V. 1932).

³⁾ *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*. Краків 1900, IV, 101—113.

гально вважають плястичним зображенням тодішньої богині плодovitости ¹⁾. Тепер пощастило мені найти на полі один інтересний великий фрагмент такої фігури (тулів без голови й ніг), який є прикрасою скромного ще археологічного відділу Музею Б. А. (ч. 296).

Крім того відкрив я тоді пониже „Гуртівки“, на громадському вигоні, малу культурну верству з княжої доби та добув із неї для Музею Б. А. перстенець, плетений з бронзового дроту (ч. інв. 297), та типову для княжої доби прясличку з рожевого волинського лупака (ч. інв. 301).

У третій археологічній екскурсії до Залісець взяло участь чотирьох студентів з V р. Б. А. Нашим завданням було перевести пробні розкопи на тамошньому селищі закарпатського народу гетів з так зв. липицькою культурою, ²⁾ з якого перше черепя було вже в Музею НТШ.

Вже самі поверховні оглядини терену виявили, що це селище, тепер три хвилини ходу у північно-західному напрямі від церкви, на полі „за горою“, займало колись простір біля двох моргів, бо так широко знаходяться там сьогодні порозтягані плугом сиві черепки, звірячі кістки та випалені вогнем куски колишньої глиняної обмазки стін. Нажаль власники поля нищать поволі це селище, бо перед кількома роками відкрили на ньому у глибині одного метра верству твердого лімоніту, добувають його та продають за добрі гроші на мощення дороги.

На вид цих ям у лімоніті зродилося у нас тоді мимохіть питання, чи знали колись гети про цю залізну руду під своїми ногами та чи користали якнебудь з неї. Після докладного оглянення селища прийшли ми до висновку, що на перше питання можна відповісти рішучо потакуючо, бо верства лімоніту не виступає всюди однаково глибоко під верхом, так що копаючи трохи глибше, особливо на склоні горба, вони певно нераз натрапляли на неї. Зате на друге питання відповідь покищо непевна. На перший погляд підчас розкопів взяли ми за жувелицю з гутничої печі кілька більших брил твердого, брунатного зверху матеріалу, одначе при ближчому їх розслідуванні гірничим інженером у Музею НТШ показалося, що це тільки травертин, закращаний зверху лімонітом.

Після вступного оглянення цілого селища взялися ми за пробні розкопи при самому березі великої ями, звідки вже вибраний був лімоніт, і у глибині 30 см. під нинішнім тереном відкрили ми ще більшу частину круглого, рівного місця, з проміром півтора метра, грубо вимашеного жовтою глиною, яка була сильно випалена до глибини 10—15 см. та від жару досить потріскана. У тій жовтій глині було повставлюване та зверху гли-

¹⁾ Я. Пастернак, Коротка археологія, 1932, 18.

²⁾ Липицьку культуру ранньої римської доби (I—II ст.) приписували у нас дако-гетам перші М. Смішко (Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa gzymskiego w Małopolsce wschodniej. Львів 1932, 173) та Я. Пастернак (Коротка археологія, 1932, 42).

ною замащене грубе черепа з побитих горшків¹⁾, яке теж на скрізь перепалилося і після цілковитого спалення органічних складників стало дуже легке та поровате, мов губка.

Було це без сумніву дно великої, круглої печі, подібною до цієї, що її найшли Л. Козловський, Р. Гачінсон і Й. Престон у Незвиськах²⁾. На її верхню конструкцію вказують великі, сильно випалені кусні дуже грубої глиняної обмазки, на якій є відтиски грубого, круглого галуззя. Загостреними грубшими кінцями було воно повбиване досить глибоко в землю кругом випаленого місця, як це наглядно показав перекрій одної такої ямки від встромленої в землю галузи на самому березі ями в лімоніті, а верхи галузей були згорнені разом. Через те утворилася півкуліста буда, яку відтак вимастили з обох боків грубою верствою глини.

Призначення цієї пам'ятки невідоме. Могла це бути ганчарська піч, за чим промовляла б ця обставина, що такого губчастого, перепаленого черепа, яке стрічається переважно на ганчарських оселях, є повно по залісецькому селищі — або рівнож добре кухонна піч³⁾. Цю другу можливість підтверджувало би те, що до цього випаленого дна печі був вкопаний цілий 38 см. високий горщик, ліплений вільноруч з нечищеної глини, з чотирьома наліпленими гудзами кругом черевця для кращого держання посудини в руках⁴⁾.

У віддалі двох метрів від печі була півтора метра широка а 85 см. глибока яма-землянка з рівним, заходженим дном, на якому лежало кілька грубих черепків та трохи грудок випаленої глини з обмазки стін.

Крім того назбирали ми по селищі багато черепа двох родів кераміки, типових для липицької культури: точеної із чищеної сивої глини на ганчарському колі, переважно з пластичним перстеном на дні і деколи з примітивним геометричним орнаментом, виконаним технікою гладження і другої ліпленої вільноруч з нечищеної глини, часом із скісно карбованим вінцем. На однім черепку із вільноруч ліпленої посудини є галузка смерічки, глибоко рита якимсь гострим, грубим предметом. Багато черепа є перепаленого вогнем, сильно повикручуваного та зовсім губчастого. Часто подибуються також звірячі кістки як останки їжі дако-гетських колишніх поселенців.

Найважливішим вислідом вступних розкопів у Залісцях було те, що тут перший раз від початку дослідів над липицькою культурою найшли ми попри селище також і погребіще до нього праналежне. Було воно у віддалі пів кілометра у північному

¹⁾ Це місце мильно зрозумів М. Смішко у моєму першому звідомленні з розкопів у Залісцях („Готи чи Гети“, „Діло“ II. XII. 1933, ч. 327) та подав за ним опісля, що „у щілинах сильно попуканого палениська знайдено багато перепалених фрагментів керамічних“ (Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego, I, 1934, 12).

²⁾ „Archaeology and Anthropology“, XVII, 22.

³⁾ До цієї думки прихильюється М. Смішко (l. c.).

⁴⁾ Музей Н. Т. Ш., ч. інв. 24118.

напрямі від селища, на полі „Камінь“. Колись давніше найшов був на ньому властитель поля гріб з посудиною, яка затратилася, а тепер найшли ми вже ушкоджений алябастровим каменоломом тілопальний гріб, у якому була типова високо-сива, точена на ганчарському колі кераміка: мисочка на високій пустій ніжці, мала двоуха посудина з плястичним перстеном на дні й плитка миска з таким самим дном¹⁾.

Перша з цих посудин є формою, яка зродилася у карпатській кітловині ще у молодшій кам'яній добі та вказує тепер понад усякий сумнів на південне походження липицької нашої культури, а знов остання форма (миска) була досі у цій культурі на галицькому терені мабуть ще не знана і є тим цікавіша.

У віддалі трьох метрів від гробу з мисочкою на ніжці найшли ми у глибині 22 см. під верхом нинішнього терену приблизно овальне, 85 см. довге місце, виложене круглими рінками середньої величини о невідомім ближче призначенню. Ані під ним ані біля нього ми не найшли нічого замітного.

Залісецьке селище, а з ним і погребище є датоване одною мищинкою, яка найшлася там пізніше і є сподом прикрашена трьома групами по три пружки орнаменту, зложені із трьох рівнобіжних мілких жолобків²⁾. Подібна мищина найшлася давніше на тілопальному вандальському погребіщі коло Переворська³⁾, тільки орнамент на ній трохи йнакше угрупований. За думкою шлезького дослідника К. Такенберга такі посудини зустрічаються головню у I ст. по Хр. як імітація провінційально-римських скляних виробів⁴⁾. Тим самим можна й залісецьку оселю віднести до того самого часу.

Четверта екскурсія слухачів Б. А. була спрямована на терен Перемишлянщини. Спершу удалися ми до Осталович, де за інформаціями від одного із співробітників Музею НТШ мали бути на полі доісторичні могили. Та на місці показалося, що інформації перестарілі, бо найшлося лиш поле „Могили“, на якому не було вже ні сліду з них, і на приходстві ніхто собі не пригадував, чи колинебудь вони там були.

Зате показав нам місцевий о. парох одно місце на полі „за кузнею“ (на мапі „між дорогами“), на південь від села, де плуг зачіпає за великі кам'яні плити. Вскорі далосся ствердити, що це підплитове погребіще, подібне до деліївського, тільки більше розкинене, з якого відкрили ми на початок чотири нагробні плити. Вони обтесані у досить правильної форми, противно від деліївських, що були лиш виломані із скали.

Перша плита у виді майже правильного, легко вгнутого прямокутника, 230 см. довга, 80 см. широка і 20 см. груба, ле-

¹⁾ Музей Н. Т. Ш., ч. інв. 24086—88.

²⁾ Музей Н. Т. Ш., ч. інв. 24169.

³⁾ K. Hadaczek, Album cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska, 1909, табл. Ц., ч. 56.

⁴⁾ K. Tackenberg, Die Wandalen in Niederschlesien. Берлін 1925, 84—85. Пор. також М. Смішко, І. с., 13.

жала 60 літ тому на полі Михайла Смаля, сина Луки, але як у хаті стали вмирати, він переніс її на поле Івана Кобилецького, при самій дорозі. Тепер вона зовсім на верху.

Друга плита лежала у борозні („на розплузі“) між полями Гринька Нагірного а Ониська Кирея і перший з них її розбив та забрав до хати на поріг.

Третя плита лежить на полі Ониська Кирея, при ниві Василя Іващишина. Вона 250 см. довга, але вже не має форми правильного прямокутника (ширина із західнього кінця 70 см., по середині 80 см., із східнього кінця 50 см), роги неправильні, позаокруглювані. Грубінь лише 10—15 см.

Четверта плита лежить на полі Андруха Стасюка, у віддалі 6 метрів на схід від дороги у глибині 10 см. під верхом терену. Її форма неправильно прямокутна, в ногах трохи звужена, роги заокруглені. Розміри: довжина 220 см. ширина у головах (захід) 85 см., у ногах 64 см., грубінь 10—15 см.

Під першою плитою зайвим було копати, бо вона не лежала, як вже сказано, на своєму місці й гробу під нею не було.

По усуненню з місця другої плити нашли ми у глибині 85 см. під нею випрямлений, 160 см. довгий скелет головою до заходу, сильно зітлілий, так що ні одна кість не надавалася до антропальогічних помірів. Голова лежала нормально лицем вгору, але долішній шелеп відсунувся аж на ліве рамя, руки були зложені долонями на мидниці. Ніяких прикрас ні дарів небіжчик при собі не мав, лиш у землі під плитою нашлося кілька кількох дрібних черепків, мабуть з XV ст., а на всякий случай старших від XVI ст.

Під третьою плитою лежав у глибині 86 см. випрямлений, 180 см. довгий, скелет головою рівнож до заходу, з трохи краще збереженими кістями. Спідний шелеп зісунувся на праве рамя, руки лежали долонями у мидниці. При ньому зовсім нічого не нашлося.

З огляду на обмежений час четвертий гріб лишився нерозкопаний.

Ще того самого дня вечором переїхала екскурсія до Янчина, де на фільварку п. Володимира Луцького „Яблонів“, як нам було сказано, має знаходитися стара могила. І справді нашлася на вивищеному полі „Могилки“ сильно розорана могила о промірі 26 метрів, ледви помітна вже на обрію.

Вже у глибині 16 см., майже по самій середині могили (трохи на захід від середини), прийшли ми на два випрямлені скелети, уложені у певній віддалі від себе, але майже рівнобіжно: голови були віддалені від себе на 160 см., кінці ніг на 210 см.

Лівий скелет (дивлячися від сторони ніг) був краще збережений і належав до мужчини, тільки плуг відорав йому кінці ніг від половини підстегня та ціле лице, оставляючи рівночасно лиш кусок із спіднього щелепу. Права рука, зігнена в лікти

під прямим кутом, лежала долонею на долішній партії лівих ребер, ліва спочивала долонею на сороміцьких костях.

Небіжчикови у ногах, на прямому продовженню осі тіла, у віддалі 120 см. від нинішнього кінця ніг, стояв глиняний півкулистий черпак із стоячим вінцем та довгим вистаючим понад нього вухом, осадженим внизу на вичеревку. Долішня частина черпака є на вичеревку прикрашена кругом шістьдесятьма 3 см. довгими, а приблизно 1 мм. глибокими жолобками (канелюрою), які спадають трохи скосом у низ. Дно гладке, зовсім не зазначене. Циліндрична, у горі легко звужена шийка є кругом прикрашена в цілу ширину, за виїмком самого вінчика, шістьома рівнобіжними мілкими жолобками, яких кінці з обох боків вуха опущені трохи у низ. По протилежному від вуха боці є черпак трохи закопчений в наслідок ділання вогню; служив мабуть перше до кухонного вжитку. Зроблений він вільноруч з нечищеної глини, має краску брудно-жовту з сірим відтінком та не виказує жадних слідів гладження поверхні. Його розміри: висота з вухом 95 мм., без нього 76 мм., промір вінця 80 мм., вичеревку 100 мм. (Музей Б. А., ч. інв. 608).

Другий (правий) скелет був далеко ніжнішої будови, певно жіночий, та тому й далеко гірше збережений; з нього остався лиш череп без лица, яке рівнож відоране плугом, та слабкий слід грубих костей правої ноги. Був він рівнож випрямлений.

Біля самої його голови стояла з лівого боку глиняна безука ваза у виді глибокої мищини з високою, вгорі звуженою шийкою, яка у половині висоти виразно заломлюється до середини. Вінець шийки легко розхилений, не згрубілий, дно рівне. Посудина ніяк не орнаментована, краска її така сама, як черпака. Розміри: висота 125 мм., промір вінця 85 мм., вичеревку 125 мм., дна 67 мм. (Музей Б. А., ч. інв. 607).

Оба скелети не лежали прямо на рослому терені, лиш на 40 см. грубій верстві підсипу із темного гумусу. Посередині могили була її підошва (цілець) у глибині 24 см. під нинішнім поземом терену.

Для хронологічного означення яблонівської могили міродатною є найдена у ній кераміка.

Форма черпака, а головно його понад вінець вистаюче ухо, є типова для гальштатської (старшої залізної) доби, що тривала на наших землях приблизно від 800—300 до Хр. Найближчі аналогії до нього находимо на південь від Карпат і їх мав я змогу простудіювати особисто завдяки уділеній мені Ректоратом Б. А. у 1934 р. субвенції на двотижневі студії по долішньо-австрійських музеях у Відні та на провінції.

Найбільше найближчих аналогій до яблонівського черпака найшов я у Археологічному Інституті віденського університету із тілопального ранне-гальштатського погребіща у Stillfried, пов. Gänserndorf (Дол. Австрія). Є це передусім черпак ч. 8629 з такою самою канелюрою (жолобкуванням) на вичеревку та таким самим високим вухом, відтак ще ч. 8674,8625 (лиш не канельований)

та інші. До поземої канелюри на шийці яблонівського черпака є із цього самого погребіща тільки одна анальогія на досить великим горшку тої самої форми з високим тасьмовим ухом (ч. 4835).

З цього самого погребіща найшов я у міському музею у самому Stillfried-i подібну до яблонівського черпака, але вдвоє більшу посудину (ч. 466), рівнож з канелюрою на черевці, та іншу, трохи меншу (ч. 1024).

Добрі анальогії походять з ранне-гальштатського погребіща у самому Hallstatt-i¹⁾.

Вірна канельована анальогія до яблонівського черпака найшлася також на ранне-гальштатському тілопальному погребіщі у Hadersdorf, пов. Krens (Дол. Австрія²⁾), але звідтам походить рівнож і один неорнаментований, дуже подібний кухлик³⁾.

Із такого самого погребіща у Statzendorf (Дол. Австрія) є приблизно подібний до нього великий горщик (високе вуха й канелюра) та менший канельований, але безвухий кухлик⁴⁾.

Цей тип був поширений також далеко на півдні. У південно-західній Угорщині найшовся на тілопальному ранне-гальштатському погребіщі у Kis-Köszeg (комітат Baranya) подібний до яблонівського черпака, так само орнаментований, але з низьким ухом, а попри нього такий самий другий, лиш не жолобований, зате з високим як у Яблоніві вухом⁵⁾. Також у Югославії подибується він досить часто на гальштатському селищі на полях у долині Сави біля Donja Dolina⁶⁾. Затє територіяльно найближчі анальогії, хоч не канельовані, з того самого часу є на нашім Закарпаттю. Найшов їх у більшому числі у тілопальних могилах V—IV ст. до Хр. Ярослав Бем перед кількома роками у Куштановицях, пов. Мукачев⁷⁾.

До безвухої вазі яблонівської найближчі анальогії найшлися рівнож на погребіщі у Stillfried; це передусім посудина ч. 4848, яка одначе має ще три мілкі рівчики кругом насади виразно відзначеної шиї, відтак кілька інших подібних, але з двома маленькими вушками при насаді шийки⁸⁾.

На згаданому вже погребіщі у Hadersdorf є добра анальогія до яблонівської вази із гробу ч. 41⁹⁾ та друга, переховувана у Цісарськім Музею¹⁰⁾. Приблизні анальогії найшлися у кількох гробах на тілопальному погребіщі у самому Hallstatt-i (Дол. Австрія¹¹⁾).

¹⁾ Naturhistorisches Museum у Відні (прим. гріб 118).

²⁾ Там же, ч. інв. 14736.

³⁾ Археологічний Кабінет віденського університету (з гробу ч. 38).

⁴⁾ Naturhistorisches Museum у Відні, із гробу ч. 9.

⁵⁾ Naturhistorisches Museum у Відні, ч. інв. 33717 і 37746.

⁶⁾ Truheika, Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. Відень 1904, том II.

таблиці.

⁷⁾ Першу згадку про ці розкопи подав він у ілюстрованім тижневику „Pestry Tyden“. Прага, 20. VIII. 1932.

^{8—9)} Археол. Кабінет віденського університету.

¹⁰⁾ Naturhistorisches Museum, ч. інв. 14802.

¹¹⁾ Naturhistorisches Museum (археол. відділ).

На сусідній Угорщині є подібні до яблонівської вази пошудини, відомі з Borsod-Hársány (комітат Borsod¹), Solt-Palé (біля Сегедину²) та Kis-Köszeg (комітат Варану³) — усі вони з раннегальштатської доби. Своєю профіляцією нагадує наша ваза також великі гальштатські попільниці із Ödenburg-у⁴).

Супроти всіх цих численних подібностей раннегальштатське походження (800—600) могили у Яблоніві не улягає вже жадному сумнівові. Не відповідав би цьому хиба лиш похоронний обряд — у Яблоніві могила скелетова, на заході тілопальні гроби, — але цю різницю треба взяти мабуть на рахунок відмінної етнічної приналежності: усі згадані вище тілопальні погребіща приписують австрійські археологи (E. Beninger, R. Pittioni) іллірійцям, міжтим як у яблонівській могилі похована була мабуть пара трацьких кольоністів. Трацькі скелетові гроби раннегальштатського часу на галицькім Поділлі згадує напр. проф. В. Антонович (Раківкут, Глубічок⁵). На трацьку приналежність яблонівської могили вказувала б рівнож насипана могила, як у Куштановицях, а не плоский гріб, а рівнож ця характеристична подробиця, що у Яблоніві, так само, як і у Куштановицях⁶), тлінні останки мерців не лежали прямо на землі, лиш на земляному підсипі. Ця на око маловажна риса похоронного обряду має також своє значіння при означуванні народности померлих, коли зважимо, як консервативні при різних похоронних обрядах є усі майже народи світа.

Коли вже річ про похоронний обряд траків, то слід передусім звернути увагу на це, що у яблонівській могилі найшли ми чоловіка з жінкою. Це знов підкреслює їхню трацьку етнічну приналежність, бо від Геродота знаємо, що якраз у цього народу був звичай убивати жінку після смерти чоловіка й хоронити їх разом. Про цей звичай оповідає він (V, 5) так:

„Якщо умре у них чоловік, то його жінки справді сваяються між собою, котру з них він найбільше любив. Сю, котра вкінці перемогла у цьому спорі, убивають найближчі її свояки над трупом чоловіка серед окликів на її честь і хоронять разом з ним. Прочі жінки оказують велике пригноблення, що їх стрінула така ганьба“.

Коли питання про дорогу, якою ці трацькі кольоністи дісталися із Закарпаття (мабуть з околиць Мукачева) до нас, то під увагу приходять головно Верецький провал у лісистих Карпатах, і далше знаний у доісторичних часах шлях долиною Опору і Стрия на північ у сточище Дністра⁷).

¹) J. Eisner, Slovensko v pravěku, 1933, табл. XLIX, 2.

²) Dolgozatok, XI, 1935, табл. XXX.

³) Naturhistorisches Museum, ч. інв. 37749 (з малим ушком при насаді шийки).

⁴) Там же.

⁵) Archeologja Polski, 1928, 121.

⁶) J. Böhm, Významný archeologický nález mohylového pohřebiště u Kuštanovic na Podkarpatské Rusi („Pestrý Tyden“, 20. VIII. 1932).

⁷) J. Pasternak, Ruské Karpaty v archeologii. Praha 1928, 49—50.

Менше щастя мала слідуєча екскурсія дня 30. V. 1834 у Дусанові, пов. Перемишляни. На полі „Курган“ (ч. катаст. 925/9) показали нам дві сильно зарослі корчами могили о промірі 15 метрів. Обі мали вже посередині невеликі ями, були значить вже розкопувані, але тому, що ніхто із селян не пригадував собі цього факту, виходило, що сталося це дуже давно, коли ще не розкопували, як тепер, цілих могил, тільки копали одну яму посередині аж до споду могили. При такім копанню могла неодна річ, а то й цілий гріб, остатися з боку, тому рішили ми розкопати на пробу одну могилу (західню). Одначе дійшовши до підшви ми переконалися, що вона була давніше так старанно перекопана, що не лишилося у ній ні черепочка для означення культурової її приналежности. На щастя найшовся ще один більший фрагмент бурштинового кружочка з намиста, який сповнив зовсім добре ролю культурового покажчика (Музей Б. А., ч. інв. 655). Іменно у східній Галичині бурштинові прикраси стрічаються лиш у тих могилах, що у них поховував своїх небіжчиків нарід з так зв. шнуровою керамікою¹⁾. З такого небіжчика звичайно й сліду нема у могилі, бо вспіли його вже зовсім розісти гумосові кваси і це спостереження годиться вповні з фактом, що у Дусанові не найшли ми в могилі ані кусочка цілої чи перепаленої кістки. Нестійний був би при цьому заміт, що їх могли вибрати з могили підчас першого копання, бо з практики знаю, що ніколи не дасться так докладно визбирати всіх кісток із скелетового чи тілопального гробу. Значить, могила у Дусанові належить до культури шнурової кераміки, якої нарід жив у східній Галичині під koniecь кам'яної та на самому лочатку бронзової доби, себто на початку II тисячліття до Хр.²⁾

Шоста археологічна екскурсія Б. А. вибрала собі за ціль городище у Глинську біля Жовкви, яке згадується вже у актах з XIV ст.³⁾ Воно находиться у значній віддалі на південний захід від села, на горбоватій віднозі львівсько-томашівського розточа й займає біля двох моргів простору. Від лекше доступної східньої сторони відтате воно глибоким валом і ровом. Цей вал окружував первісно ціле городище, також від сторони стрімкого природнього спаду гори, але тепер він з північної сторони сильно ушкоджений давним, тепер вже залишеним каменоломом. Цілий простір між валами порослий зрідка досить старою деревиною, але видно й сліди управи рілі, так що колись там мусіло бути парохіяльне поле, тепер запущене на ліс.

На самім початку розкопів натрапили ми у північній частині городища, у віддалі 60 метрів на захід від головного рова й валу і 12 метрів від північного, ушкодженого каменоломом краю городища, останки хати з княжої доби.

Іменно після усунення з цього місця темної верстви гумусу,

¹⁾ Я. Пастернак, Коротка археологія, 20.

²⁾ Я. Пастернак, Перша бронзова доба в Галичині (Записки Н.Т.Ш., том II, 1933, 100—101).

³⁾ Akta Grodzkie i Ziemskie, XIV, 294, 321, 433.

перемішаного з черепками, вугликами та грудками випаленої глини показалася в spodі верства жовтого лессу, а у ній темні круглі плями у промірі кількох сантиметрів. При ближчому розслідуванні виявилось, що це ямки, пересічно 10 см. глибокі, виповнені чорною верхньою землею та уложені у великий прямокутник, якого три боки (східній, північний та західний) творять майже прямі лінії, а четвертий, південний, трохи zdeформований, має дві округлаві нижі на обох кінцях. Були це очевидно сліди вбитих в землю колів чи стовпців, кругом яких облетений хворост творив стіни цієї убогої однокомнатної ліпянки, якої довжина виносила 280 см., а ширина по середині ледви 190 см.

У північній стіні цієї ліпянки були в куті колись два грубі стовпи (промір 20 см.) у віддалі 65 см. від себе, що служили певно за одвірки для дверей; ями з них були тепер 40 см. глибокі.

Вздовж західньої стіни ліпянки були у віддалі пів метра від неї в середині рядком три ямки від коліків, які підтримували може вузьку причу-леговище самітнього мешканця цієї хатини.

Її підлога, зовсім рівна, легко наклонена до півночі, була у глибині 40 см. під нинішнім поземом терену. На ній найшлося багато дрібних вугликів з попелом, досить багато черепків із глиняного посуду XIII—XIV ст., грудок випаленої глини (обмазки стін), а під колишнім ліжком найшлася залізна сокирка типу „Франціска“ та кусок чорного браслету із крученого скла.

У північно-західньому куті городища найшлася у глибині 30 см. вздовж внутрішньої стіни валу доріжка, вимощена дрібними кусками батятицького каменя, яка збереглася на довжину 20 метрів та ширину 20—70 см. Цілої ширини доріжки ніде нема, бо ця частина валу знищена каменоломом. У західній частині городища була таким дрібним камінням обложена, здається, зрідка також поверхня валу від стіни городища, очевидно для її скріплення.

Після викопання 20 сонд у різних місцях цілого городища показалося, що на ньому стрічаються сліди перебування людини тільки у північній стороні, звідки був гарний, далекий вид на широку рівнину (видно аж Добрусин у віддалі 10 кілометрів воздушньої лінії). Городище очевидно не було постійно замешкане, тільки на випадок небезпеки служило дооколичному населенню за прибіжище. Здається у його північній стороні була стала варта, що стежила за ворогом, а найдена нами ліпянка могла бути в такім разі вартівнею.

В такому випадку приналежне селище мусіло бути десь недалеко. І справді близько, на північній схід від городища в сторону села Глинська, є високо на горбі положене парохіяльне поле „цвинтар“, обведене рівнож валом і ровом, а займає трохи більшу поверхню чим городище. За народнім переказом було на ньому колись місто Тисьмениця. На найвищому місці серед цього „цвинтаря“ є посаджені у коло о промірі біля 50 кроків старі буки і там мала колись стояти церква, а кругом

неї був цвинтар. На доказ цього тепер підчас орання подибується неглибоко під землею великі кам'яні плити, під якими є певно старі гроби.

На „цвинтарі“ годі було нам копати, бо на ньому посіяли озимину; ми могли тільки назбирати поверху досить багато черепя з XV—XVI ст., а може й пізнішого, бо деякі черепки мали вже на собі сліди зеленої поливи з середини.

На південний захід від „городища“ є заросле корчами поле „Щекотин“, на якому добувають тепер кам'яне брунатне вугілля. Про нього згадаю тому, що з ним вяжеться справа льокації в терені літописного городу Щекотина, на що звернув мабуть перший увагу уроженець Глинська і його парох у рр. 1834—1839, о. Роман Ковшевич¹⁾). Він був мабуть також одним з перших священиків, що звернули у нас увагу на велику вартість топографічних назв для дослідів над старою історією батьківщини²⁾).

Від своїх парохіян о. Ковшевич записав був тоді старий переказ, що на місці „цвинтаря“ мало колись бути місто, яке знищив татарський ватажок „солодивий Боняк“. Після того міська церква стояла ще довго на „цвинтарі“, але як людям, що перенеслися жити на місце нинішнього Глинська, за тяжко стало ходити до неї на гору, вони побудували нову церкву у себе в селі, а стару продали до Старої Скваряви³⁾).

За його ж думкою нинішнє поле „Щекотин“ у Глинську — це безсумнівно город Щекотів галицько-волинського літопису, куди втік князь Ростислав Михайлович з Галича перед Данилом у 1241 р.⁴⁾ Залишаючи історикам теоретичні міркування відносно цього, думаємо, що найпростішою дорогою до досягнення заспокоюючої відповіді буде перевести на „Щекотині“ археологічні розкопки та пошукати там за слідами замешкання у XIII ст. Оскільки їх там не буде, тоді прийдеться хіба нинішній „цвинтар“ назвати цим іменем, і то тим більше, що сам о. Р. Ковшевич заявив був⁵⁾, що про назву „Тисьмениця“ говорив йому у Глинську лиш один чоловік, супроти чого він мусить відкликати своє попереднє твердження⁶⁾).

Що стара народня топографічна назва „Щекотин“ мусить більше промовляти до переконання, чим невідомо на чому оснований переказ про „Тисьменицю“, цього на нашу думку не треба зокрема доказувати⁷⁾).

Остання досі археологічна екскурсія з рамени Б. А. у половині червня 1935 мала на меті перевірити на місці твердження др. М. Драгана, що він їздив свого часу з рамени Національ-

¹⁾ „Слово“. Львів 1864, ч. 80; Науковий Сборникъ Галицко-руской Матицы. Львів 1865, 161—170.

²⁾ Науковий Сборникъ 1865, 161—162.

³⁾ Л. с., 164—165.

⁴⁾ А. Петрушевич, Волинско-галицкая летопись. Львів 1871, 65.

⁵⁾ Науковий Сборникъ 1865, 169.

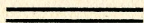
⁶⁾ „Слово“. Львів 1864, ч. 80.

⁷⁾ Екскурсію до Глинська описав один з її учасників — Данило Микитюк у „Меті“ (Львів 1935, ч. 6 з 10. II).

ного Музею до Побережжя біля Єзуполя на письмо тамошнього свідомого громадянина Гриня Лешишина та найшов там на полі „Мурованка“ сліди кам'яної будівлі з княжої доби у виді фрагментів різьб у романським стилі.

Вже у першому дні копання ствердив я, що глибоко у землі криються там незвичайно грубі (350 см.) фундаменти якоїсь кам'яної будівлі. Після того оглянув їх др. М. Драган і розкриваючи їх разом даліше, ствердили ми, що це останки ротунди, дуже рідкої у нас будівлі, мабуть з XIII ст.¹⁾ Нажаль через неприхильне відношення до справи з боку одного з властителів „Мурованки“ ми не могли відразу покінчити розкопів. Залишилася ще до прослідження пресвітеріяльна частина ротунди і тому повний опис незвичайно цінного висліду цієї останньої досі археологічної екскурсії з рамени Богословської Академії у Львові залишаємо до слідуячого разу.

Др. Ярослав Пастернак.

¹⁾ Цінне археологічне відкриття з княжих часів („Діло“, 29. VI. 1935, стор. 1).

Огляди й оцінки (*Conspectus et recensiones*)

Die Heilige Schrift für das Leben erklärt. Herders Bibelkommentar. *Edmund Kalt* (für das Alte Test.) und *Willibald Lauck* (für das Neue Test.) 16 Bände. Freiburg im Breisgau, Herder 1935. 8°.

1. Band VI: **Die Psalmen**, übersetzt und erklärt von *Dr. Edmund Kalt*. Стр. XIV + 524.

2. Band XI: **Das Evangelium des hl. Matthäus und des hl. Markus**, erklärt von *Willibald Lauck*. Erste Hälfte. Стр. XXII + 318.

Біблійний коментар Гердера появляється у зв'язку з великим біблійним рухом серед німецьких католиків. Дотеперішні коментарі св. Письма призначені головню для образованих богословів; їх стисло наукове наставлення відстрашує невгаємничених у науку екзегези читачів. Для многих, що бажали би зглибити релігійні правди св. Письма, воно було неначе замкненою книгою. Також численні переклади Біблії на різних мовах з поясненнями не вистарчають до повного розуміння св. Книги. Навіть для священика, що підчас богословських студій через науку екзегези набув змогу „відчувати“ до певної міри глибший змісл св. Письма, нині серед модерного життєвого гамору і перетяження душпастирською працею, є неможливим віддатися самостійним науковим біблійним студіям, щоби зглибити життєві правди Божого слова для власного освячення чи їх використання у веденні повірених собі душ. Всім цим труднощам хоче зарадити біблійний коментар Гердера. Він має вийти у 16 томах (10 томів для Ст. Зав., 6 томів для Нов. Завіту). Кожного року має появитися 2-3 томи.

Бібл. коментар Гердера не має за завдання пояснити тексту св. Письма науковим способом; він радше спирається на наукових біблійних дослідах, зручно використовуючи наукові здобутки біблійної екзегези, щоби віддати широким кругам читачів властивий і безпосередній змісл Божого слова, писаного 2-3 тисячі літ тому. Дальшим завданням коментаря — як вказує його наголовок — є наглядно виказати практичні, себто життєві, вартости релігійні св. Письма та зробити їх плідними, або як каже кард.

Інніцер у передмові до цього твору: „спираючись на буквальному зміслі, унагляднити це, що є понадчасове, понадсвітове, Боже в св. Письмі і вказати те, що також і нам, поколінню 20-го століття, воно сказати може“ (ст. VI).

1. „Псалми“, це перший з десяти томів Ст. Зав., що мають вийти друком. Як ніяка інша книга Ст. Зав., псалми є живим виразом пульсуючого духового життя старозавітного віруючого чоловіка. Всі релігійні настрої душі відбиваються у цих старовинних прегарних і побожних піснях, що й досі остали складовою частиною Літургії Церкви. Одначе й вони — як звісно — мають у собі багато, що під оглядом вираження і змісту є для нас чимсь чужим, що навіть разить наші християнські почування (напр. проклони ворогів). Це все треба пояснити. Е. Калт шукає в поодиноких псалмах за безпосереднім зміслом, то є зміслом наміреним через автора псалмів, ставить їх у звязь з вітчиною, народом, історією, релігійними почуваннями, звичаями, способом думання і вираження жидів, так що псалми і для нас стають зрозумілими.

Якраз спосіб пояснювання псалмів є характеристичним для цілого коментаря Гердера. Тут видно наглядно, що при всій відсутности зовнішніх наукових середників (цитатів, літератури, критичного апарату) дає він основне, при тому ляпідарне пояснення. Тут видно також, що цей коментар не має на цілі витиснути інші, стисло-наукові коментарі, а навпаки, дати товчок до дальших, основніших студій у наукових коментарях. Дуже замітним є гомілетично-аскетичне використання понадчасового зміслу псалмів: випрацювання високої релігійної ідеї Бога, оживлення віри в Боже провидіння у всіх життєвих ситуаціях і кріпкого немов скала вповання на Божу доброту.

Кожний священик, що в часослові стрічається протягом кожного тижня майже з усіма псалмами, радо повітає того роду їх пояснення.

Переклад псалмів є зладжений на основі єврейського тексту. Подекуди узгляднено також старинні переклади (особливо Вульгату), оскільки вони краще віддають первісний змісл.

Пояснення спирається на первісному безпосередньому зміслі, усталеному науковою екзегезою. Зручно є переведене примінення до християнських часів і відносин. Провідні гадки є зазначені розстріленим друком. Вони можуть добре послужити для проповіді або аскетичної науки. Характеристичними є надписи до кожного псалма. З огляду на цілі перекладу, перекладчик хотів більше видвигнути християнську основну гадку, ніж первісну старо-завітню. Напр. пс. 2 має наголовок: „Царство Христа і його противники“. Пс. 8: „Чим є чоловік.“ Пс. 22 (21): „Візія Страстної Пятниці“. Пс. 16 (15): „Молитва на горі Оливній до Отця“.

Річевий показчик на кінці книги (ст. 523 і сл.) облегує користування коментарем, як джерелом для проповідей і аскетичних викладів.

2. Оба Євангелія Матея і Марка не є пояснені окремо кожне для себе, але разом, відповідно до їх взаємної часової рівнобіжності оповідання, щоби оминути численних повторень. Текст Матея є поділений на відступи з надписами відповідно до змісту. По кожнім відступі слідує пояснення.

Для приміру подаємо пояснення Христових слів після Мат. 19, 23—4 (Мк. 10, 24—25): „Поправді кажу вам, що тяжко є вийти багатому в царство небесне. І знову кажу вам: легше є перейти велблюдюві крізь іглине вушко, ніж багатому в царство боже“. Lauck так поясняє ці слова: „Різко пробувано злагіднити ці острі слова Ісуса. І так деякі за дуже нечисленними рукописами та вірменським перекладом замість *καμηλος* хотіли читати *καμιλος*. Це слово, що в літературі не приходить, є після деяких старинних грецьких граматиків виразом діалектичним і означає „корабельну лину“. Одначе ніхто зі старинних перекладчиків чи екзегетів так не читав, ані виразу *καμηλος* так не розумів. Натомість цей образ піддавав Ісусові приповістевий спосіб говорення, що часто приходить в Талмуді — про „слоня, що проходить крізь іглине вушко“, як також власний спосіб говорення Ісуса Христа (пор. Мат. 23, 24: „Вожди сліпі, оціждающі комари, велблуди же пожирающе“).

„Інші хотіли зробити з іглиного вушка малу браму в Єрусалимі, тому що один паломник в 1422 р. мав бачити цю браму, що її так сарацени назвали. Ісус радше нарочно уживає цього сильного образу. Він не тільки не хоче нічого відняти від свого першого слова, що в учнів викликало таке здивування, але впевняє їх, що взагалі тяжко є вийти до Царства Божого, а для того, якого серце привязане до земських дібр, цілком неможливе. Так і учні це зрозуміли. Тому злякалися і сказали між собою: „то хтож може спастися?“ (Мар. 10, 26). Але і тут учні добре зрозуміли вчителя, що не багатство само в собі становить перешкоду, а внутрішнє привязання, що і при малому посіданні може бути дуже велике. Тому питають: „то хтож може взагалі спастися“. Знову Ісус глядить на них. Мусів це бути острый, проймаючий погляд. Але на дні Його ока заблиско Боже змилування: „в людей це неможливе, але в Бога ні. Бо в Бога є все можливе“. Ісус не відкликє нічого: це повне відданняся Богові, що є основною умовиною, щоби вийти до царства небесного є неможливе для природнього чоловіка, привязаного тисячними нитками до землі. Воно може статися лише через ласку...“ (Ст. 294-5).

Треба з признанням зазначити, що скупі відомості, подані в Євангеліях, автор коментаря коротко але змістовно освітлює культурно-історичними даними і в той спосіб ставить читачеві ясно перед очі стать Христа таким, яким був Він, коли жив у Палестині. Читач легко і поступенно входить у світ думок і спосіб вираження палестинських жидів за часів Христа, приходить до властивого зміслу слів Христа, що є рівночасно найглибшим зміслом. З него впливає релігійний змісл життя для наших часів: бож потреба спасення для людей, їхні слабости і гріхи, душевні терпіння, журби є в суті речі нині ті самі, що були тоді. В них пізнаємо себе самих, а в словах Христових відчуваємо, що Він і до нас промовляє. Ось і практична ціль нашого коментаря. Читач має ясно пізнати, що властиво гатіограф відчував, думав та сказав, коли писав книгу. Його думки чи слова — це думки і слова самого Бога, що проникають ціле життя людини.

Перша половина XI тому оповідає про дитячий вік Ісуса Христа та про Його галилейську діяльність після Матея (гл 1-20), при чому, як згадано, для упрощення звичайно є пояснений також Марко. Текст Марка буде поданий на кінці другої частини

тому (появиться незабаром), що буде оповідати про останні дії Ісуса в Єрусалимі, Його страсти і прославлення.

о. Др. І. Чорняк.

1. *Ks. Dr. Remigjusz Dąbrowski, Katolicka Nauka Moralności w przedstawieniu prawosławnych teologów rosyjskich.* Skład główny w księg. „Przeglądu Katolickiego“. Warszawa 1936. Стр. 151. 8°.

2. *Benoit Lavaud O. P., Le Monde moderne et le Mariage chrétien.* Desclée de Brouwer. Paris 1935. Стр. 437. 8°.

1. Це праця спеціальна, обмежена до одного відтинку. Автор подає закиди, що їх роблять російські православні богослови католицькій моральній богословії на підставі власних слів католицьких моралістів або, іншими словами, яке поняття про католицьку мораль виробили собі російські богослови. Праця цінна тим, що дає перегляд важніших моральних питань, щодо яких у православних панує незрозуміння, фальшиве ставлення квестії, перекручення, а то може й деколи свідоме викривлення католицького становища. Автор розглядає 27 таких квестій і при цьому виявляє дуже велику очитаність і повну поінформованість у православній російській богословській літературі.

Однаке праця дуже багато зискала би, коли б автор був поширив її рямці в тому напрямі, щоб не обмежувався лише на зображенню розуміння моральної кат. науки православними, але й подав їх погляд на ці самі квестії. Наукова й інформативна вартість праці сильно збільшилася б, коли б ми були разом з тим, як зазнайомились із закидами православних, пізнали теж, як вони ці квестії розв'язують, що зі свого боку їм протиставлять. Це дало б порівняльний матеріал, як основу до дальших висновків. Правда, автор подає деколи принципи, що на їх основі православні відкидають католицький погляд, та всюди цього не робить. Розуміємо добре, що й не завжди можна знайти у православних богословів позитивну розв'язку даної конкретної квестії, та всетаки можна б поспробувати дошукуватись рацій чому не хочуть розв'язувати їх або дальших принципів загальних.

У деяких випадках відповідаючи на закид православних, треба було рідше зазначити, що погляд одного-другого католицького мораліста це ще не наука Церкви, деінде знову замітити, що не є виключена з католицького становища в деяких справах і розв'язка, що її подають православні. Найчастіше автор відповідає в цей спосіб на закид, що вказує на пропущення якоїсь умовини чи застереження в цитуванні католицького богослова через православного й тому виходить сенс викривлений. — Це зрештою зовсім слухна метода й автор переводить її по всім правилам логіки. Та всетаки це не вистарчає, бо дуже часто й ця умовина, яка змінє сенс з огляду на принцип, з якого закид поставлений, його не повалить. В цім випадку треба б у відповіді йти глибше.

Щодо техніки праці, думаю, що не треба було *per extensum* цитувати титулів праць, що вже були поміщені в бібліографії (до речі дуже добрій) на початку книжки, вистарчило навести автора й сторінку, а позно цитувати праці авторів, що їх у бібліографії не поміщено. Також краще було б праці російських богословів подати принайменше в загальній бібліографії в їх оригінальній формі (російською азбукою), ніж в транскрипції. Сьогодні так роблять у працях видаваних західно європейськими мовами, тимбільше це вказане, коли праця писана словянською мовою. Теж у формулюванні закидів було б дуже вказане таки зацитувати православних авторів їх власними словами, а не обмежуватися лише до подання місця звідки закид узятий, а сам закид подавати своїми словами. Принайменше в нотках це треба було зробити.

Кінчаючи ще раз стверджуємо, що праця відповідає свому титулові, а навіть виходить поза його межі, бо мало це бути представлення російськими богословами католицької моральної науки, а автор усюди ще й відповів, якщо це зображення не було згідне з правдою. Уваги, що їх ми подали, радше відносилися до можливості іншого охоплення цих самих kwestій. Практична вартість праці в тому, що дає нам змогу пізнати, які фальшиві поняття про католицьку науку моральности мають православні, коли джерелом їх пізнання католицької етики будуть лише їх автори, а не оригінальні католицькі праці. При зустрічах і розмовах з православними на ці теми по прочитанні праці о. Домбровського відразу можна знати, в якому напрямі треба шукати перших вияснень. Накінець слід згадати, що для автора ця праця про науку православних богословів не першина. Він має вже за собою такі праці: „Cuda w prawosł. Cerkwi rosyjskiej“, „Nieomylność papieska w przedstawieniu prawosławnych teologów“, „Rozwój dogmatów według prawosł. teologów rosyjskich“, „Tradycja według prawosł. teologów rosyjskich“, „Nauka prawosł. teologów rosyjskich o Pismie św.“ (Всі праці видані у Влоцлавку 1929—33, крім „Tradycja“, що видана у Варшаві 1932).

2. Енцикліка Св. Отця Пія XI про подружжя „*Casti Connubii*“ дала новий товчок і основу до глибоких, всебічних студій про суть, цілі й умовини християнського подружжя. Від появи цієї енцикліки видано досі (йі щораз є нові видання) так багато книжок, статей, поважних наукових студій, як теж популярних брошур і опрацьовань різними мовами, що саме вичислення титулів виповнило б великий том бібліографії. Поосновувались спеціальні товариства й інституції для ширення засад енцикліки (*Association du Mariage chrétien*), повстали окремі видавництва (*Éditions „Mariage et Famille“*) виключно для тої цілі, як також ряд цілих серій чи колекцій (напр. „*Les grandes problèmes familiaux*“, „*Spiritualité familiale*“). Ця активність під цим оглядом значується у всіх народів західньої Європи, та зокрема у народів французької мови (Франція, Бельгія, Швайцарія).

До найкращих, найповніших, а притім приступних для усіх належить рецензована нами книжка. Автор, професор моральної богословії на Фрайбургському університеті в Швайцарії, спеціально був компетентний написати таку книжку, тому що нераз доводилось йому давати конференції й виклади з цієї ділянки. Праця є саме вислідом цих конференцій.

Праця появилась, як перший том нової колекції „*Moralia*“, що її зачала видавати відома католицька накладня в Парижі „*Desclée de Brouwer*“. Тло, на яким автор подає католицьку науку, широке, а наука подана повно й проглядно. Книжка ділиться на три частини. — В першій розглядає протихристиянські теорії й погляди на подружжя, відомі сьогодні широко погляди *Lindsey-a*, *V. Russel-a*, *Norman Haire'a*, а зокрема розглядає теорію й практику большевиків. Друга частина присвячена подрібному розглядові ціннощів подружжя, яких Церква безоглядно береже й нападам всіх ворогів на ці добра протиставиться. Ті ціннощі це: дитина, подружжя вірність і сакраментальний характер подружжя.

Тут автор розглядає такі актуальні справи, як неомальтузіанізм, обмеження на родин, перервання тяжі, стерилізація. В розділі про вірність широко обговорює поняття й суть любови, правдиву й фальшиву еманципацію жінок. В розділі про добро подружжя як св. Тайни боронить сакраментального характеру подружжя, обстоює права Церкви до подружжя проти лаяцистичних теорій і доказує нерозривність подружжя.

Вкінці в третій частині дає розв'язку, як зарадити кризі подружжя, а саме через примінення принципів енцикліки „*Casti Connubii*“. В додатку (appendix'i) розглядає деякі спеціальні квестії.

Вже цей короткий зміст книжки вказує, що на кожній сторінці заторкнена нова, життєва, важка в наслідки проблема. Не полишає автор і цих квестій, що нині є актуальні й широко обговорювані в католицькій науці, як напр. стосування методи Огіно-Кнавса відносно часової повздержливости. Книжка дає багато світла й кидає широкі світогляди. Тому й не диво, що наводить перекладачів на інші мови (напр. голяндську). Якщо б і в нас хотів хтось перекласти з цієї ділянки яку книжку, то нема сумніву, що з цілої повені книжок цього роду — книжка о. Lavaud з огляду на кількість порушених проблем і обговорення майже цілости подружних справ, з огляду на спосіб ставлення й розв'язування тих-же проблем, як теж на цікавий, живий, модерний стиль (не тяжкий, науковий або сучо-богословський) могла б рахувати на як найбільше поширення. З приємністю й вдволенням перечитає її не лише християнин вірний засадам Церкви, але й індиферентний, якого примусить над неодною проблемою, щодо якої має інші погляди, глибоко застановитись і зможе вагою своїх аргументів переконати. Зрештою сам титул книжки вказує обсяг і основу всіх міркувань: „Модерний світ і християнське подружжя“.

о. Др. Б. Липський.

1. S. Congregazione per la Chiesa Orientale. Codificazione Canonica Orientale. Fonti. Serie II — Fascicolo I. **Textes législatifs touchant le Cénobitisme Égyptien** par *Mgr. François Kozman*, Achidiacae et Vicaire Général Official du Patriarcat Copte Cath. d' Alexandrie, 1935. Стр. 96. 8°.

2. *Ks. Dr. Piotr Kalwa*, **Skutki adopcji cywilnej w kościelnym prawie małżeńskim** (Видавництво Наук. Т-ва Кат. Люблінського Університету). Lublin 1935. Стр. 188. 8°.

3. *Ks. Dr. Stefan Grelewski*, **Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej**. Zarys stanu prawnego wyznań religijnych w Polsce. Sandomierz 1935. Стр. 8 + 165. 8°.

1. Досі вийшло 13 томів джерел східнього церковного права (до 12 тому включно й 15 том). Призбираний для поодиноких томів матеріал порядковано так, що під поодинокими гаслами поміщувано відповідні правні тексти. Цей метод мав ту невигоду, що деякі тексти з тої самої правової проблеми треба було за-

лежно від вистилізованих гасел повтаряти або бодай на них відкликуватися під різними гаслами. Щоб усунути ту невігоду комісія для видавання джерел східнього церковного права на внесення предсідника, покійного кардинала Сінчера, рішила дальші томи джерел видати в двох серіях, а то: в I-шій — тексти правних документів Римських Папів та св. Конгрегації відносно Східньої Церкви, а в II-гій — відносні тексти правних документів поодиноких східніх Церков (напр. постанови їх синодів) та правні документи, що відносяться рівночасно до більше партикулярних східніх Церков (напр. постанови вселенських соборів). Кожний том буде зладжений у систематично-хронологічним порядку, т. зн. кожний том буде поділений на глави, в яких у хронологічним порядку будуть поміщені правні тексти, що відносяться до матерії, обнятої главою.

Першим томом джерел, згідно з новим догіднішим системом порядковання матерії, є саме том правних текстів, що відносяться до єгипетського кенобітизму, зладжений визначним коптійським каноністом Ф. Козманом. Цей том є першим томом у II серії. Основним джерельним матеріалом, поміченим у тім томі — це правила основника єгипетського кенобітизму Пахомія Великого (294—405) та його наслідника Шенудія (333—451). Для зясування ідеалу монашого життя прибирав автор ще багато висловів із творів Оригена, Климентія Олександрійського, Св. Ангонія Великого та Св. Атанасія Апостольського. Цілий том поділений на 5 глав, а то: 1) Ідеал та достоїнство монашого життя, 2) суть кенобітизму пахоміянського та шенудіянського, 3) засоби менше чи більше безпосередні для облекшення заховання євангельських рад та поступу в совершенстві, 4) внутрішня організація монашої установи і 5) відношення монахів до церковної влади та світського клиру. Кожна з тих глав ділиться ще на більше квестій, в яких поміщено відповідні правні тексти. Так упорядкований том дає добру проглядність призбираного джерельного матеріалу.

Прихильну оцінку праці автора дав предсідник кодифікаційної комісії, покійний кардинал Сінчеро, в передмові такими знаменними словами: „*Cunctis hoc et futura volumina consultoris facile patebit auctoris historico — canonica eruditio; quod honorem Orientalibus clericis affert nosque in firmam spem erigit Codificationem, utpote ab Orientalibus clericis praecipue paratam, ipsorum Ecclesiis proficuum valde et Occidentalibus utilissimum fore*“.

2. Римське цивільне та церковне законодавства в раннє християнській добі взаємно на себе впливали. Вислідом цього впливу було канонізування деяких правних інститутів римського цивільного законодавства в церковнім праві з одної сторони та схристиянізування норм поганського цивільного законодавства з другої сторони. Тому взаємному впливові цих двох законодавств завдячує своє існування в церковнім праві супружа перепона законного споріднення (*cognatio legalis*). Та перепона до проголошення Кодексу Канонічного Права Західньої Церкви, хоч базувалася на основних принципах цивільної адопції римського права, була самостійним, в середньовіччю спірним та широко дискутованим правним церковним інститутом. Від появи Кодексу

Канонічного Права супружа перепона законного споріднення на основі постанов кан. 1059 та 1080 стратила для Західньої Церкви характер самостійної супружої перепони церковного права, бо цитовані канони й існування тої перепони та її характер — забороняючої чи розриваючої супружої перепони на даній церковній області — узалежнюються відповідними нормами цивільного законодавства даної території. Постанови кан. 1059 та 1080 Код. Пр. Кан. роблять супружу перепону законного споріднення дещо складною, бо заставляють в кожному конкретному випадку шукати матеріальних норм у цивільному законодавстві. Шукання за матеріальними нормами цивільного законодавства стає тяжким тоді, якщо супружжя заключають женихи, приналежні до різних держав з різними системами цивільного законодавства та різним становищем до міжнародних конвенцій у супружних справах.

Праця о. Др. Калви є саме тим цінною, що автор крім зясування в 1-шій частині праці історичного розвою супружої перепони, розглядає в 2-ій частині чи та в якій характері існує та перепона в цивільних законодавствах так європейських, як позаєвропейських держав. Джерельний матеріал відносно норм цивільного законодавства щодо перепони законного споріднення черпає автор головню з таких праць: Бергман, Internationales Ehe und Kindschaftsrecht. Berlin 1926—1928, 3 томи, в яких зібрані в німецькій перекладі норми з кодексів та спеціальних законів цілого світа; Гайнсгаймер, Die Zivilgesetze der Gegenwart та Leske-Loewenfeld, Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr. B. IV, Das Eherecht der europäischen Staaten und ihrer Kolonien. Berlin 1932/33. В своїй праці автор обняв 28 європейських та 34 позаєвропейських держав.

Так зясуванням історичного розвою супружої перепони законного споріднення в Кат. Церкві, як також призбираними інформаціями про цивільні законодавства різних європейських і позаєвропейських держав відносно тої перепони, праця автора заслугує на прихильну увагу всіх, що цікавляться канонічним правом.

3. Автор поставив собі за завдання зясувати проблему протестантських віроісповідань та релігійних сект у нинішній Польщі. З наміреної автором праці появилася покищо тільки перша частина, в якій зясовується правне положення існуючих в Польщі віроісповідань взагалі. Автор підходить до віроісповідань та існуючих в Польщі сект як до фактичних явищ в державі і на основі їх власного устроєвого закону, відповідних артикулів польської конституції (арт. 111—116 та 120; покликуваний часто в першій частині праці арт. 126 в конституції з 1935 р. вже не існує) та актуального польського законодавства старається зясувати їх правне положення в державі.

Матеріал першої частини праці виложеной в таких п'ятьох головних розділах: Погляд на правний стан віроісповідань в Польщі із становища конституційного права; правне положення віроісповідань в Польщі; правна сторона міжвіроісповідних відносин; віроісповідний характер супружого права та актів цивільного стану; правний стан безконфесійних у Польщі. Для зясування правного положення віроісповідань в Польщі, автор розрізняє з огляду на унормовання правного положення в державі згідно з дійсним станом дві го-

ловні категорії віроісповідань в Польщі, а то: 1) віроісповідання признані державою та 2) непризнані державою. Признані державою ділить ще автор, з огляду на спосіб унормовання їх правного положення в державі, на: 1) віроісповідання, що їх відношення до держави є унормоване окремим законом; до них зачисляє автор Католицьку Церкву, Мойсееве віроісповідання та східну Церкву старообрядовців, та 2) віроісповідання, що їх відношення до держави досі не є ще унормоване окремим законом. До того роду віроісповідань зачисляє автор Автокефальну Православну Церкву, 7 автономічних протестантських віроісповідань, а то: євангелицько-авгсбурське, єван.-реформоване з консистором у Варшаві, єван.-реформоване з Консистором у Вильні, єван.-унійне в Польщі, єван.-унійне на Горішнім Шлеську, єван.-лютерське в західніх воєвідствах, авгсбурське і гельветське в полудневих воєвідствах, віроісповідання старокатоликів, віроісповідання марявітів, магомеданське та вкінці караїмське віроісповідання. Непризнані державою віроісповідання з огляду на спосіб їх існування в державі ділить автор на: 1) такі, що є толеровані Польщею на основі окремих толеранційних чи рівнозначних з такими розпорядків чи законів австрійського, пруського та російського законодавства та 2) такі, що є толеровані безпосередньо на основі арт. 111 і 112 польської конституції, які зручають громадянам свободу совісти та віроісповідання.

Перша опублікована частина наміреної автором праці є цінна так призбираним правовим матеріалом, що зясує правне положення різних віроісповідань в Польщі, як теж науковою об'єктивністю, з якою він підходить до розв'язки поодиноких питань поставленої проблеми.

о. Др. Лев Глинка.

Bagrow Leo, Die ersten Karten der Ukraine (XVII. Jh).

Beiträge zur Ukrainekunde herausgegeben vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut. V Heft. Berlin 1935. 4 стор. + 8 карт, f°.

Досліди над давньою українською картографією поставив на широкій основі покійний київський історик В. Кордт, що 1910 р. у своїх „Матеріялах по історії русскої картографії“ т. II, видав повну збірку українських карт з XVI—XVIII ст.; в українському виданні цієї праці „Матеріяли до історії картографії України“, ч. I, 1931 (видання ВУАН), появились ще нові доповнення. Ці атляси містять незвичайно багатий і ріжнородний матеріал, так що картографія України досліджена далеко краще й основніше, як напр. картографія польська. При цьому стані річей важко було сподіватися ще яких нових відкрить, — але отсе праця Л. Багрова приносить несподівано дуже цінні причинки.

Найбільш інтересне це ново відкритий „Чертежь украинскимъ и черкаскимъ городамъ от Москвы до Крыма“, мапа з 1627 р., що обіймає також східню Україну, від Дніпра по Дін. Ця карта, складена з доручення московського уряду, мала на меті зазначити головні місцевости й шляхи та дороги для практичних, комунікаційних цілей; для дослідів над тодішньою колонізацією і розвитком шляхів вона має неоцінене значіння. Пізніше таких підручних карт ставало все більше. В 1681 р. князь Голіцин підчас подорожі до Бахчисараю мав із собою таку карту вже значно доповнену новими місцевостями; а цю карту видавець щасливо купив в Німеччині, — яким способом вона туди попала, не знати.

Але ці урядові картографічні досліді не були широко відомі, може уряд ховав їх у тайні, — це видно з цього, що пов'яляються карти, складені на зовсім нових помірах, незалежних від „Чертежу“. Одну з таких карт Менгдена і Бруса з 1699 р. публікує видавець; карта мала два видання російською і латинською мовою.

Дальше знаходимо у видавництві дуже рідку карту Бопляна з 1648 р.; вона була призначена до першого видання славного „Опису України“, що вийшов тільки у 100 примірниках.

Великий інтерес має карта Є. Г. Бергена з 1680-их рр., замінна тим, що картограф рисував її незалежно від Бопляна й інших відомих джерел. Берге належав до товаришів генерала Гордона, що перебував довший час на Україні і брав участь у різних воєнних походах, — може він використав рукописні нариси з цієї кампанії.

Треба висловити вдячність видавцеві за такий цінний вклад у нашу історичну географію.

Др. І. Крипякевич.

1. *Giuseppe Ricciotti, Roma Cattolica e Oriente Cristiano.* Libreria Editrice Fiorentina. Стр. 138. 12°.

2. *Ks. Dr. Henryk Zasadowski, Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo.* Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Tom 4. Lublin 1935. Стр. 333. 8°.

1. Під впливом промов Папи Пія XI в 1934 та 1935 рр., що заохочують католиків, передусім латинського обряду, до пізнання східних Церков, бо тільки взаїмне пізнання, пошана та братня любов можуть промстити дорогу Унії східних Церков з Апостольським Престолом, редакція римського щоденника „L' Avvenire d' Italia“ („Будучність Італії“) звернулася з проханням до автора, професора Королівського Університету в Римі, щоби приготував для щоденника інформативні статті про теперішні умовини східних незєдинених Церков та взагалі про християнський Схід. Автор як католик та вчений радо перебрав на себе той обов'язок, а наведена в горі праця, це нічого іншого як збір статей, поміщених в „L' Avvenire d' Italia“ в місяцях березень—травень 1935 р.

В наведеній збірці статей обговорено в загальних начерках такі проблеми: Католицький Рим а християнський Схід — Византійці-католики та византійці незєдинені — Сиро-халдейські християни — Вірменські християни — Абїсинія та її християнство та Абїсинія і її література. Ті статті творять разом синтетичну цілість. Автор починаючи від загального питання історичного начерку відношення католицького Риму до християнського Сходу, переходить опісля поодинокі східні обрядові групи та їх відміни та подає короткі інформації про догматичні різниці, які існують між даною східною незєдиненою Церквою а католицькою Церквою, устрій даної східної Церкви, загальну статистику клиру та вірних даної східної Церкви, узгляднюючи при тім терито-

ріальне розміщення вірних, та вкінці теперішній стан Церкви. Це публіцистичні статті, без бібліографії, без цитовання джерел та авторів.

Треба почислити в заслугу авторові старання об'єктивно і приступно представити пересічному читачеві-Італійцеві, не зорієнтованому про християнський Схід, теперішній стан східних Церков так зєдинених з Апостольським Престолом, як також незєдинених. Можна мати тільки побоювання, чи змальований в досить чорних красках стан клиру византійської обрядової групи (ст. 39—41) та в чорніших ще стан клиру етіопської чи абісинської Церкви (ст. 122—123) не є переяскравлений. Ті побоювання є тим більш оправдані, що представлений в чорних красках стан клиру вище наведених східних Церков не є умотивований ані джерелами ані авторами.

Все таки праця Ricciotti-ого „Roma Cattolica e Oriente Cristiano“ є добрим загально інформативним підручником про східні Церкви для Італійця та кожного католика, що про них не є зорієнтований.

2. Автор, професор католицького університету у Любліні, розглядає у своїй праці інститути римського супружого права в різних добах його розвитку та виказує вплив християнства на зміну й розвій тих інститутів в християнській добі римського права. В праці обговорені: заручини, суть, роди й форма заключення супружжя, вимоги для заключення супружжя, правні наслідки заключення, розв'язання супружжя і його наслідки.

У кожній майже ділянці виказує автор значний вплив християнства на розвій римського супружжя. Слід підчеркнути вплив християнства на обмеження абсолютної влади мужа над жінкою, батька над дітьми, на признання супружжя невільників за правний акт, на обмеження розводів, на зрівнання прав мужа і жінки, передусім на питання супружжї вірности.

У праці слідний обильний джерельний матеріял, багата література та проглядність викладу. Автор у кожній ділянці супружого права обговорює найперше відносні постанови римського права, опісля подає засади християнства в даній матерії, а врешті розглядає питання, о скільки та з яким успіхом увійшли ті засади до римського супружого права. Це все робить працю цінною та виказує наглядно додатній вплив християнства на уздоровлення супружжя та родинних взаємин у добі римських християнських цісарів. Із повищих оглядів книжка може служити добрим підручником для усіх, що цікавляться питанням впливу християнства на культуру народів та боронять засади католицької Церкви відносно супружжя і родини.

о. Др. Лев Глинка.

Всячина — хроніка

(Varia — chronica)

Смерть кард. О. Г. М. Лепісіє. 20 травня ц. р. помер кард. Олексій Генрик Марія Lepicier. Уроджений 28 лютого 1863 р. у Франції в верденській єпархії; в заранні своєї молодости вступив до Чину Сервітів (O. S. B. M. V.). У науковому світі знаний із своїх обширних богословських праць, в яких вичерпує цілу систему догматичної теології. Зокрема знані його „Institutiones“ у 10-тьох томах, які в скороченні, як *cursus brevior*, видав недавно (1932 р.) автор в трьох томах. Передусім цінна його Маріологія, що була першою його працею. Ці праці він написав будучи професором Пропаганди в Римі, на яке-то становище покликав його ще папа Лев XIII. Від 1913—1920 р. був Генералом Чину Сервітів. 1924 р. одержав єпископську хіротонію й став Апост. Візитатором Індій, а в 1927 р. теж Етіопії й Еритреї. В цім-же році одержав кардинальську пурпуру, а в 1928 р. став Префектом Конгрегації Монахів. На переломі 1935—36 року просив о звільнення його із становища префекта з огляду на старість, що Св. Отець зробив, підчеркуючи на приватній авдієнції й окремим письмом Кард. Секретаря його заступу й складаючи йому подяку за ведені праці.

Іменовання нових кардиналів. На останній тайній Консистерії іменовано двох нових кардиналів: Mgr. Mercati й Mgr. Tisserand. Оба вони були досі: перший — Префектом, другий — Підпрефектом у Ватиканській Бібліотеці.

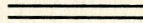
Mgr. Mercati (ур. 1866) є Префектом від 1919 р. В роках 1893—1898 співпрацював з теперішнім Св. Отцем, тоді Ахілем Ратті, в медіолянській Амброзіяні. Видав багато наукових праць.

Mgr. Tisserand працює при Ватиканській Бібліотеці від 1908 року. За його часів переведено реорганізацію і каталогізацію Ватиканської Бібліотеки. Mgr. Tisserand є визначним знавцем Сходу, тому-то вимінюють його прізвище як секретаря Конгрегації для Східньої Церкви.

Найстарший рукописний фрагмент Євангелія св. Йона відкрив минулого року у Менчестері С. Н. Roberts в книгозбірні John Rylands Library. Є це уривок одного папірусового листка величини 8·9 × 6 см. (первісно 23 × 19 см.). З тексту остало тільки 7 стрічок (первісно 18—19). Листок записаний

з обох сторін, що вказує на форму кодексу (а не звітка — *volume*), який — як показується — вже від II століття був в уживанні у християн побіч звитків (яких уживано до IV стол., а навіть довше). Не знати, чи цей кодекс обіймав тільки IV Євангеліє — чи також інші. Цей фрагмент найдено в середньому Єгипті. Він містить текст Йо. 18. 31—33 і (на оборотній стороні) 37—38 (історія Страстей і діялог Пилата з жидами та Ісусом). Текст не виказує різниць від теперішнього критичного тексту. С. Н. Roberts та інші вчені (Fr. Kenyon, W. Schubart, H. I. Bell) думають, що цей фрагмент походить з I половини II століття по Хр. і свідчить, що IV Євангеліє вже кількадесять літ по його написанні було знане й уживане в Єгипті. Є це отже найстарший фрагмент, який дотепер найдено. Цей фрагмент сильно скріплює інші свідоцтва з II стол. (св. Юстина, Таціяна—Діятессарон, Папіяса і св. Полікарпа) про Євангеліє св. Йоана. Фрагмент видав С. Н. Roberts у Менчестері 1935 п. н. „An Unpublished Fragment of the Fourth Gospel in the John Rylands Library“. Facsimile. 34 стор. 8°.

Від Редакції. Звертається увагу, що до цього числа долучується ілюстрації до статті Др. І. Шпитковського, п. з.: „Рід і герб Шептицьких“, яку продовжується печатати, як другу частину цієї рідкої на нашому геральдичному полі праці.

Богословське Наукове Товариство

(Societas Theologica)

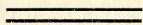
О. ДР. ВАСИЛЬ МАСЦЮХ.

В дні 12 квітня 1936 р. закінчив життя Ап. Адміністратор Лемківщини о. Др. Василь Масцюх, дійсний член-основник історично-правничої секції Богословського Наукового Т-ва.

Уродився 1873 р. у Новівсі, к. Нового Санчу, де й зложив іспит зрілості. Богословію студював у Львові й Відні. Дисертацією „De origine iuris patronatus realis in terris Polonicis“ габілітувався на приватного доцента кан. права на львівському університеті. Відбув теж практичний правничий курс при Св. Конгрегації Собору. Фахове знання поглиблював науковими поїздками по західній Європі й Малій Азії. В 1899 р. рукоположений на пресвитера перемиської епархії, займав різні церковні посади, між іншим був професором кат. права, префектом студій в Дух. Семинарії в Перемишлі та референтом супружних, віри та дисциплінарних справ при еписк. Консисторії (1903—1916 рр.). Від 1916 до 1919 р. сповняв уряд полевого духовника при війську, від 1919 до 1933 був парохом в Горожанні, пов. Рудки. В 1923 р. Богословське Наукове Т-во у Львові іменувало його своїм дійсним членом-основником.

Покійний мав викладати на Богословській Академії у Львові канонічне право, але покликання його Апостольською Столицею на становище Апостольського Адміністратора на Лемківщині цему перешкодило. На становищі Апостольського Адміністратора остав Покійний аж до смерти, що наступила скоропостижно в квітні б. р.

В. Й. П.

Книжки й часописи (I Libri et II ephemerides)

I

Ілюстрований Календар Українських Вістей. Едмонтон, Альберта, Канада 1936. Накладом Видавництва „Українських Вістей“. Ст. 154. 8°.

Звіт з діяльності Товариства й Музею „Бойківщина“ в Самборі за 1935 рік. Самбір 1935. Ст. 4. 8°.

Біланюк Петро Др.: **Добрі й лихі діти.** Львів 1936. Популярна виховна бібліотека „Рідної Школи“. Випуск ч. 2. Накладом Повітового Союзу Кружків „Р. Ш.“ у Львові. Ст. 16. 16°.

Біланюк Петро Др.: **Основні завдання виховання.** Львів 1936. Популярна виховна бібліотека „Рідної Школи“. Випуск ч. 1. Накладом Повітового Союзу Кружків Р. Ш.“ у Львові. Ст. 16. 16°.

Борис Р.: **Українські сили під Московією 1920—1935.** Львів 1935. Накладом Володимира Кунанця. Ст. 32. 12°.

Вергун Максим: **Селянство.** Львів 1935. „Дешева книжка“. Ст. 32. 12°.

о. Годуцько Осип: **Служба Божа, джерело християнського духа і святости.** Львів 1936. Накладом Марії Грегорович. Ст. 47. 24°.

о. Голиньський Петро: **Коротка історія Божого Об'явлення.** Перемишль 1936. Накладом Т-ва „Епархіяльна Поміч“. Ст. 110. 12°.

Гванцицький Б. проф.: **Ліси й лісове господарство на Україні.** Варшава 1936. Праці Українського Наукового Інституту. Том XXVII. Ст. 119. 8°.

Кузьмів Ярослав: **„Трохи серця — трохи неба“.** Львів 1936. Популярна виховна бібліотека „Рідної Школи“. Випуск ч. 4. Накладом Повітового Союзу Кружків Р. Ш. у Львові. Ст. 20. 12°.

Орелюк Сергій: **Большевизм це московський імперіялізм.** Львів 1936. „Дешева Книжка“. Ст. 32. 12°.

Паращин Петро: **Дайте дітям характер.** Львів 1936. Популярна виховна бібліотека „Рідної Школи“. Випуск ч. 3. Накладом Повітового Союзу Кружків „Р. Ш.“ у Львові. Ст. 15. 12°.

Dąbkowski Przemysław: **Szlachta zaściankowa w Korczyni i Kruzelnicy nad Stryjem.** Lwów 1936. Wschód. Wydawnictwo do dziejów i kultury ziemi wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego. Tom XIII. Ст. 122. 8°.

Giannini Amedeo: **I concordati postbellici.** Milano 1936. Societa Editrice „Vita e Pensiero“. Ст. 492. 12°.

*) Книжки й часописи зазначені зізвездкою є некатолицькими теологічними виданнями.

Gilson Etienne: Le Réalisme methodique. Paris 1936. Collection Cours et Documents de philosophie. Editeur P. Tequi. Ст. 103. 8°.

Ks. Jankowski A. Dr.: Tytuł i nazwa „ksiądz“. Włocławek 1936. Odbitka z Ateneum Kapłańskiego. Tom 37. Ст. 23. 8°.

Keilbach Wilhelm Dr.: Die Problematik der Religionen. Eine religionsphilosophische Studie mit besonderer Berücksichtigung der neuen Religionspsychologie. Paderborn 1936. Verlag Ferd. Schöningh. Ст. 221. 12°.

Lercher Ludovicus S. J.: Institutiones Theologiae Dogmaticae in usum scholarum. Oeniponte 1934—1935. Vol. III. De Verbo incarnato. De B. M. V. et cultu Sanctorum. De gratia Christi. Vol. IV. De virtutibus. De sacramentis in genere. De singulis sacramentis. De novissimis. Typis F. Rauch. Ст. 611 + 763. 8°.

Millot J. Mgr.: La mère de la divine grace. Paris 1936. Pierre Téqui, Libraire-Editeur. Ст. 238. 12°.

Nüdling Gregor: Ludwig Feuerbachs Religionsphilosophie. „Die Auflösung der Theologie in Anthropologie“. Paderborn 1936. Forschungen zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte. VII. Verlag Ferdinand Schöningh. Ст. 216. 8°.

Quenard Gervais T. R. P.: L'Évangile du Royaume de Dieu. Paris 1935. Maison de la Bonne Presse. Ст. 419. 12°.

Pascal: Pensées Choiesies. Paris 1936. P. Tequi, Libraire-Editeur. Ст. 80. 16°.

II

Вістник. Львів (Чарнецького 26).

1936. Ч. 3. *Редіярд Кіплінс*: Віліям Завойовник. *Е. Маланюк*: Шевченко і його доба. *М. Мухин*: Проф. М. Грушевський. *О. Кей*: Велитень на глиняних ногах. *Раймонд Рекюлі*: Толстой і більшовізм і т. д.

1936. Ч. 4. *Е. Маланюк*: Проф. М. Грушевський. *Степан Луцик*: По смертні вистава творів О. Новаківського і т. д.

1936. Ч. 5. *М. Мухин*: Народовці 70-их років XIX стол. супроти Драгоманова. *П. Талан*: Шевченкова „Катерина“ і коментатори. *А. Крон*: Гарматне м'ясо Комінтерну і т. д.

Дзвони. Львів (Японська 7).

1936. Ч. 3. *К. Гриневичева*: Зустріч. *Н. Королева*: Початкова дресура. *К. Подільський*: Межі населення України на давніх мапах (Україна й Окраїна). *Др. М. Гнатюшак*: Тарас Шевченко і релігія. *М. Шеремета*: Характер. Хроніка і т. д.

1936. Ч. 4. *Н. Королева*: Прогулянка. *І. Марків*: Із книги життя. *Др. М. Гнатюшак*: Тарас Шевченко й релігія. *В. Кучабський*: Консерватизм і опортунізм. *В. Кучабський*: Симон Петлюра в світлі історії. Рецензії і т. д.

Добрий Пастир. Станіславів (Перацького 11).

1936. Ч. 1. *А. О.*: На порозі п'ятнадцятого року Понтифікату Папи Пія XI. *о. Т. Галуциньський Ч. С. В. В.*: Книга Юдити — Мідраш, апокаліпса чи історія? *о. Др. Василік Василь*: Оправдання в світлі науки Кат. Церкви. *Дякон Й. Г.*: Римські катакомби. На вибрані теми і т. д.

Життя і Право. Львів.

1936. Ч. 1. *М-р. Ярослав Падох*: Грунтовий процес Гетьманщини XVIII в. *М-р. М. Лушинський*: Допустимість зновлення по постановам к. ц. п. (арт.

442). *Др. Л. Ганкевич*: На маргінесі варшавського процесу. Трагедія адвокатури. *К. Л.*: Кутик мови. *Л. Г.*: Нова Конституція і Суди присяглих. *В. Лициняк*: Нові закони й розпорядки. Бібліографія і т. д.

Літопис Бойківщини. Самбір (Тиха 1).

1936. Ч. 7. *Я. Пастернак*: Шнурова могила в Кульчицях. *Др. В. Кобільник*: З археології Бойківщини. *Мр. Я. Рудницький*: З фонетики бойківського говору. *о. Р. Лукаш Ч. С. В. В.*: Дрогобицькі українці в краківськiм університеті в XV і XVI віках. *Др. Франц Козовський*: Бойківські назвища. *Я. Фальковські*: З етнографічної збірки музею „Бойківщина“. *Др. В. Кобільник*: Матеріальна культура села Жукотина, турчанського повіту і т. д.

Наша Культура. Варшава (Сталева 25).

1936. Кн. 2. *Проф. В. Щербаківський*: Українська протоісторія. *Митрон. Діонисій*: Евхаристичний Культ в Україні. *В. Приходько*: Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі. *Др. Животко*: Українське питання в поглядах представників російської суспільної думки XIX-го ст. *Др. І. Свенцицький*: Тома Гаррік Масарик і т. д.

1936. Кн. 3. *Ол. Чернява*: Перший український Університет у м. Батурині 1760-го року. Історичний нарис із історії вищої освіти в Україні. *Доц. Б. Лисянський*: Небо й людина. Етапи історичного розвитку астрономічного знання. *Проф. Др. Д. Чижевський*: Українські друки XVIII-го ст. в Німеччині. *Проф. Др. К. Студинський*: Чехи в спогадах Анатолія Вахнянина. *Інж. О. Несторенко*: Українська архітектура. Короткий історичний нарис. Будівництво Галицько-Волинське XII—XIII ст. *Проф. В. Щербаківський*: Українська протоісторія. *Ю. Гудзій*: З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету і т. д.

1936. Кн. 4. *Гетьман О. Скоропадський*: Українська культурна праця за Гетьманщини 1918-го року. Сторінка споминів. *І. Огієнко*: Старославянська мова в вищій школі. Чергові завдання вивчення старославянської мови. *Проф. Д. Козій*: Франкові моралістичні поезії на старій основі. *Проф. А. Білецький*: „На полі крові“ Лесі Українки. До історії тексту драматичної поеми. *Проф. Др. А. Княжинський*: Психологічна метода досліду письменства. *Др. М. Гнатюк*: Українська романтична балада. *М. Мочульський*: Хведір Вовк. Жмут спогадів. *Ю. Гудзій*: З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Спомини лікарського помічника й скарбника університету (1918—1920) (з трьома знімками). *А. Животко*: Адольф Черни й Українці. *Інж. П. Донченко*: Повіря, перекази та звичаї бойків с. Широкого Лугу на Мармарошині. *Проф. Др. К. Студинський*: Із редакційної теки Ів. Франка. *Проф. Др. І. Велигорський*: Свідки нашої культури: Яворівське Молодецьке Брацтво XVIII-го ст. Рецензії й огляди і т. д.

1936. Кн. 5. *Ів. Огієнко*: Урочистий візд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок споминів. *Ол. Пащенко*: Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. *М. Мочульський*: Гошинський, Словацький і Шевченко як співці Колівищини. *Проф. Др. К. Студинський*: „В адін час“. Російська мова серед москвофілів у Галичині. *Проф. Л. Білецький*: Молодий Шевченко перед власним судом своїм на кінці життя. Історія повісти „Художник“. *Др. Ф. Козовський*: Культурний рух на Лемківщині. *Антін Луцкевич*: Відгуки творчости Гоголя в білоруському письменстві. На тлі образу взаємин Білоруси з Україною. Рецензії й огляди і т. д.

1936. Кн. 6. *І. Зіньківський*: Київ сьогодні. *Ол. Пащенко*: Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. *Проф. В. Щербаківський*: Українська протоісторія. VIII. Похід Дарія. *Проф. Др. Евг. Грицак*: Гораций в українській літературі. *Проф. Др. Ів. Огієнко*: Українська вимова богослужбних текстів. *Др. Іл. Свенцицький*: Найдавніший чин вибору ігумена й Заповіт ченцям Києво-Печерської Лаври. Хроніка і т. д.

Рідна Мова. Варшава (Сталева 25).

1936. Ч. 3. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки. *І. Свенцицький*: Назва „Русь“ в історичному розвитку до XIII-го в. *І. Огієнко*: Стилiстично-синтаксичні нариси. *Е. Грицак*: Новотвори в сучасній українській мові. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. Початкова грамати́ка української літературної мови і т. д.

1936. Ч. 4. *І. Огієнко*: Наголос іменників на-ння, акцентологічний нарис. *І. Свенцицький*: Назва „Русь“ в історичному розвитку до XII в. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний катехизис. *Е. Грицак*: Новотвори в сучасній українській літературній мові. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. *П. Кривоносюк*: Гуцул. *Ів. Зельський*: Великодні обрядові слова з Борщівського повіту. Початкова грамати́ка української літературної мови і т. д.

1936. Ч. 5. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки. *Е. Грицак*: Новотвори в сучасній українській літературній мові. *І. Огієнко*: Стилiстично-синтаксичні нариси. *І. Огієнко*: Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. *Д. Бандрівський*: З народньої етимології Самбірщини. *Я. Горди́нський*: Про мову українських колядок. Початкова грамати́ка української літературної мови і т. д.

1936. Ч. 6. *І. Огієнко*: Стилiстично-синтаксичні нариси. *І. Свенцицький*: Зарис річевого й прикметникового окреслення назви „Русь“ XI—XV вв. *І. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. *В. Виногородський*: Про мови наших молитовників. *І. Огієнко*: Наша часописна мова. *В. Дител*: Автомобілева термінологія життя слів. *І. Мойсяк*: Рідна мова. *І. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка, Початкова грамати́ка української літературної мови і т. д.

Analecta Bollandiana. Bruxelles (Société des Bollandistes 24).

1936. Fasc. 1—II. *Maurice Coens*: Anciennes litanies des saints. *Euloge Kourilas et Francois Halkin*: Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe, ermite au Mont Athos. *Paul Grosjean*: A propos du manuscrit 49 de la reine Christine. *Maurice Coens*: Le Pseutier de S. Wolbodon, écolatre d'Utrecht, évêque de Liège. *Paul Peeters*: Sur une contribution récente à l'histoire du monophysisme. Bulletin des publications hagiographiques, etc.

Angelicum. Roma (Salita del Grillo 1).

1936. Fasc. 2—3. *Lumbreras P.*: Religiosi voti sollemnitates. *Suárez E.*: De incarnatione ratione beneficium. *Keller L.*: Lehren und Lernen bei Thomas von Aquin. *Van den Oudenrijn M. A.*: Scholia in locos quosdam libri lob. Notae et textus. Recensiones-chronica, etc.

Apollinaris. Roma (Piazza S. Apollinare 49).

1935. Num. 4. Acta Apostolicae Sedis. *Kurtscheid B.*: De quibusdam Prae-latis Rom. Curiae. Auditores S. R. Rotae. *Canestri A.*: De novissima Paenitentariae Apostolicae reformatione. *Capobianco P.*: De ambitu fori interni in iure ante Codicem. Consultationes. Recensiones, etc.

Ateneum Kapłańskie. Włocławek (Seminarjum Duchowne).

1935. Tom 36. Z. 11. *I. M. Bocheński*: Dowód przyczynowy na istnienie Boga w świetle wiary katolickiej. *O. A. Gmurowski*: Umiarkowanie i powściągliwość. *Ks. J. Świrski*: Procuratio abortus w oświecieniu lekarskiem, etc.

1935. Tom 36. Z. 12. *Ks. J. Kobierski*: Stosunek Kościoła do Państwa według św. Atanazego. *I. M. Bocheński*: Dowód przyczynowy na istnienie Boga w świetle wiary katolickiej. *Ks. J. Iwanicki*: Pojęcie Boga według Durkheima, etc.

1936. Tom 37. Z. 1. *Ks. Dr. K. Kowalski*: Sakramentalizm życia chrześcijańskiego. *Ks. St. Proszak*: Nowoczesna kultura nagości i jej stosunek do wstydlivosti chrześcijańskiej. *J. Friedberg*: Mosonerja a rozbiory Polski. Sprawy pasterskie i religijno-społeczne, etc.

1936. Tom 37. Z. 2. *Ks. Fr. Korszyński*: W czterechsetną rocznicę urodzin Księdza Piotra Skargi. *Ks. J. Szkudelski*: Duszpasterstwo narodowe według Księdza Piotra Skargi. *Ks. Śt. Proszak*: Nowoczesna kultura nagości i jej stosunek do wstydlivosti chrześcijańskiej. *J. Friedberg*: MASONERJA A ROZBIORY POLSKI. Sprawy pasterskie i religijno-społeczne, etc.

1936. Tom 37. Z. 3. *Ks. F. Kwiatkowski*: Św. Albert W. obrońca św. Tomasza. *Ks. A. Jankowski*: Tytuł i nazwa „Ksiądz“. *Ks. J. Szkudelski*: Duszpasterstwo narodowe Księdza Piotra Skargi. *Ks. P. Tochowicz*: Pedagogika radykalno-społeczna. Sprawy pasterskie i religijno-społeczne, etc.

1936. Tom 37. Z. 4. *Wiktor Hahn*: Religijność Ignacego Krasickiego. *Ks. J. Piskorz*: Walka Kościoła z seksualizmem — obroną państwa i jednostki. *Ks. J. Szkudelski*: Duszpasterstwo narodowe według Księdza Piotra Skargi. Sprawy pasterskie i religijno-społeczne, etc.

1936. Tom 37. Z. 5. *Ks. J. Szkudelski*: Duszpasterstwo społeczne według Księdza Piotra Skargi. *Wiktor Hahn*: Religijność Ignacego Krasickiego. *Ks. J. Piskorz*: Walka Kościoła z seksualizmem — dobrem państwa i jednostki. Sprawy pasterskie i religijno-społeczne, etc.

Benediktinische Monatschrift. Hohenzollern.

1936. H. 1—2. *P. D. Zähringer*: Im Namen des Herrn. *Abt Reetz*: Der Priester als bleibender Christus unter den Menschen. *E. Brüning*: Vom Genie, von der Ordnung und den kleinen Dingen. *P. Ath. Miller*: Psalm 72. *P. T. Kranich*: Die acht Seligkeiten und der moderne Mensch II. *P. D. Zähringer*: Das Stundengebet im Urteil der Gegenwart. *P. B. Danzer*: Brauchtum zur Fastenzeit. Kleine Beiträge und Hinweise, etc.

1936. H. 3—4. *A. Sigisbert Mitterer*: Ehrfurcht *P. Pius Budenburg*: Zur Tagesordnung in der Benediktinerregel. *E. Bircks*: Garten Gottes. *P. Daniel Feuling*: Von Sinn und Grundweisen des mystischen Lebens. *F. A. Herzog*: Miserere. Psalm 50. *P. Timotheus Kranich*: Die acht Seligkeiten und der moderne Mensch. *P. Willibald Verkade*: Vom fließenden Licht der Gottheit. *P. Danzer Beda*: Sitte und Brauch in den Kar und Ostertagen. *P. Martin Keller*: Tod, Auferstehung, Himmelfahrt. Kleine Beiträge und Hinweise, etc.

1936. H. 5—6. *P. Hieronymus Engberding*: Pfingsten in der byzantinischen Liturgie. *† Hermann Hejela*: Brief an den heil. Benedikt. *Abt Albert Schmitt*: Apostolat des Geistes. *P. Timotheus Kranich*: Vom Gottsuchen und Gottfinden. Kind und Buch. *P. Athanasius Miller*: Stark wie der Tod ist die Liebe. Kleine Beiträge und Hinweise, etc.

Bogoslovni Vestnik. Ljubljana.

1936. Zv. I. *Potočnik*: Liturgia in liturgično gibanje. *Bren*: O poštanku Baragovega indijanskega slovarja. *Odar*: Škof in redovništvo. Praktični del. Slovstvo, etc.

1936. Zv. II. *Ušeničnik F.*: Kdaj so začeli v liturgiji moliti „očitno izpoved“ v narodnem jeziku? *Potočnik*: Liturgija in liturgično gibanje. *Odar*: Škof in redovništvo. Praktični del. Slovstvo, etc.

Bogoslovska Smotra. Zagreb (Kapitol 27).

1936. Broj 1. *Jeličić dr. Vit.*: Pavlova povlastica i povlastica vjere. *Kukolja Stjepan*: Obraćanje izabranog naroda. *Kuničić dr. Jos.*: Da li tomizam poima filozofiju adviše autonomno? *Pavić Juraj*: Staroslovenski pjesnički kanon u čast sv. Metodija i njegov autor. Prikazi, izvještaji, biljeske, etc.

Časopis Katolického Duchaovenstva. Praha IV (Hradčany 58).

1936. S. 2. *Dr. Jos. Čihák*: K 70. narozeninám J. Exc. ndp. arcibiskupa dra Leopolda Prečana. — Prováděcí nařízení k apostolske konstituci *Deus scientiarum Dominus*. *Dr. Bartol. Kutal*: Dnešní biblický Orient a současná Evropa. *Dr. Karel Bureš*: Názor 1. knihy Mojžišovy na lež. Časové články kratší. Duchovní správa, etc.

1936. S. 3. *P. Vavřinec Rabas O. Cap.*: Rád kapucinský a jeho působení v Čechách v 17. století. *P. Jaroš C. SS. R.*: Překážka vyššího svěcení u mužského právu sjednocených církví. *P. Ignaz Miklík C. SS. R.*: Úcta Najsv. Srdce Páně, její dogmatický základ a prakticky význam pro mladou inteligenci. *Dr. Karel Bureš*: Názor I. knihy Mojžišovy na lež. Casove články kratší. Duchovní správa, etc.

Collectanea Mechliniensia. Malines.

1936. Fasc. II. *L. Le Clerco*: Het Antwerpsch Seminarie. *J. De Keulenaer*: Quelques réflexions sur l'étude des premières pages de la Bible. Conferentiae Theologicae, etc.

Divus Thomas. Piacenza.

1936. Nr. 2. *E. Neveut C. M.*: La vertu d'espérance. Son caractère surnaturel. *B. Bardessono S. M.*: La vita eterna in San Giovanni. *M. Fatta*: Illeomorfismo e fisica contemporanea. *P. Glorieux*: Le „De Regimine Judaeorum“. Hypothèses et précisions. Operum iudicium, etc.

1936. Nr. 3. *M. Matthys O. P.*: Quid ratio naturalis doceat de possibilitate visionis beatae secundum S. Thomam in Summa contra Gentiles. *M. Fatta*: Illeomorfismo e fisica contemporanea. *P. Dulau*: Le repentir dans la théologie de Saint Paul. Operum iudicium, etc.

Échos d'Orient. Paris VIII (Rue Bayard 5).

1935. Nr. 180. *V. Grumel*: La politique religieuse du patriarche saint Méthode. *R. Janin*: Les sanctuaires du quartier de Pétra. *M. H. Laurent O. P.*: L'activité en Orient d'André Chrysoberges. O. P., sous le pontificat de Martin V. Etude et documents. *V. Laurent*: La „Notitia“ de Basile l'Armenien. Tradition manuscrite et date de composition. *V. Laurent*: La mission des Jésuites à Naxos de 1627 à 1643. Relation inédite. Correspondance. Bibliographie, etc.

Estudios Eclesiasticos. Madrid.

1936. Fasc. 1. *Fernández A.*: La oda triunfal de Débora. *F. Segarra*: Algunas observaciones sobre los principales textos escatológicos de Nuestro Señor: S. Mateo, XXVI, 64. *Teixidor L.*: Suárez y S. Tomás. Notas críticas. *Villoslada R. G.*: Un theologo olvidado: Yuan Mair. Notas y textos, etc.

1936. Fasc. 2. *Larrañaga V.*: Historia de la crítica en torno al misterio de la Ascension. *Dominguez D.*: El Neoscolasticismo y la Compañía Jezús. *Llorca B.*: Sobre el Proceso de Carranza. *Uria, José Ma.*: Circunstancias agravantes y atenuantes del delito. *Pérez Goyena A.*: Boletín de libros navarros censurados por la autoridad eclesiastica. Notas y textos, etc.

Estudis Franciscans. Barcelona-Sarriá.

1936. Fasc. II. *René le Picard*: L'Eglise et la separation des époux. *P. Do-rotheu de Villaalba*: Sant Llorenç de Brindis, apòlogista de l'Església Catòlica contra el Luteranisme. *P. Remigi de Papiol*: Una glòria franciscana: El. M. R. P. Ludovic de Besse, Místic i Restaurador de la Mística. Bibliografia, etc.

Franziskanische Studien. Paderborn i. W.

1936. H. 2. *P. Ottokar Bonmann O. F. M.*: Ein franziskanischer Literarkatalog des XV. Jahrhunderts. *P. Dr. Bernhard Jansen S. J.*: Zur Philosophie der Scotisten des 17. Jahrhunderts. *P. Ludger Meier O. F. M.*: Lebensgang und Lebenswerk des Erfurter Franziskanertheologen Kilianus Stetzing. Kleine Beiträge, etc.

Gregorianum. Roma (Piazza della Pilotta 35).

1936. Fasc. I. *B. Llorca*: El. P. Suárez y la Inquisición española en 1594. *L. W. Keeler*: History of the Editions of St. Thomas „De unitate intellectus“. *Fr. S. Mueller*: Die Umbefleckte Empfängnis der Gottesmutter in der griechischen Ueberlieferung. Notae et disceptationes. Recensiones, etc.

Nouvelle Revue Théologique. Louvain (Rue des Récollets 11).

1936. Nr. 3. *Henri de Lubac*: Sur la Philosophie chrétienne. Réflexions à la

suite d'un débat. *E. Rolland*: Le fondement psychologique du probabilisme. *Fr. Pa-pillon*: „Esprit d'expérience érotique“. Actes du Sain-Siège, etc.

1936. N r. 4. *E. Rolland*: Le fondement psychologique du probabilisme. Où en est l'enseignement religieux? Première partie: Langue française: I. Méthodologie. II. Doctrine. *J. Pauwels*: Consultations liturgiques. *J. Creusen*: Les „Mélanges Vermeersch“. Bibliografie, etc.

Nova Revija Vjeri i Nauci. M a k a r s k a.

1936. B r. 1. *Dr. fr. Krsto Kržanić*: Franjevački ideali i umjetnost. *Dr. o. Ante Crnica*: Autentično tumačenje crkvenih zakona. *Prof. S. VI. Štejn*: Sv. Franjo Asiški i Rusija. *Dr. fr. Bone Radonić*: Božanski Zaštinik Provincije Presv. Otkupitelja. *Dr. fr. Ante Jadrijević*: Pogled na savremeni spiritizam. Kulturni pogledi, etc.

1936. B r. 2. *Nedjejsko Subotić*: Crkvena umjetnost i kolektiv. *Dr. fr. Krsto Kržanić*: Pjesma nad pjesmama Franjinog gospodi siromaštini. *Dr. O. A. Crnica*: Autentično tumačenje crkvenih zakona. Kulturni pogledi, etc.

Periodica de re morali, canonica, liturgica. R o m a (Piazza della Pilotta).

1935. F a s c. IV—V. *S. Tromp*: S. Roberti Bellarmini Instructiones pastorales habitae in visitatione Ecclesiae Cathedralis de pastore et ovibus. *I. M. Hanssens*: De natura iurgiae ad mentem S. Thomae. *A. Vermeersch*: De moralitate sic dictae abstinentiae periodicae in matrimonio. *Hub. Beijersbergen*: Casus de matrimonio nunc ineundu cum relatione ad ius ante codicem vigens. *A. Vermeersch*: De coetu internationali mulierum catholicarum quae aegrorum curis addicuntur. Quaesita varia. Monumenta, etc.

Prąd. Lublin (Uniwersytet).

1936. M a r z e c — K w i e c i e ń. *X. Dr. Z. Goliński*: Pius XI o kapłaństwie katolickiem. *Dr. Ludwik Górski*: Uwłaszczenie pracy. *Dr. G. Rzeźniowski*: Sprawa włosko-abisyńska ze stanowiska etyki, etc.

1936. M a j. *Dr. Antoni Pastuszka*: O wartościowaniu pracy, jako czynnika ustroju społecznego. Dokumenty. Przegląd społeczny, etc.

1936. C z e r w i e c. *Dr. Stefan Świeżawski*: Uprawa intellectu. Przegląd filozoficzny. Przegląd literacki. Przegląd społeczny, etc.

Przegląd Homiletyczny. Kielce (Seminarjum Duchowne).

1936. Z. 2. Encyklika „Ad catholici sacerdotii“ o kaznodziejstwie. *Ks. Dr. I. Bobics*: Budowa kazania. *Ks. Z. Pilch*: Kazania ks. Skargi o Sakramentach. Ambona i życie. Materjały i szkice, etc.

Recherdes de Théologie ancienne et médiévale. Louvain (Abbay du Mont César).

1936. N o 1. *J. Rivière*: Le plus vieux „Transitus“ latin et son dérivé grec. *B. Smalley*: Gilbertus Universalis, Bishop of London and the Problem of the „Glossa Ordinaria“. *G. Enghardt*: Adam de Puteorumvilla. Un maitre proche d'Odon Rigaud. Sa psychologie de la foi. *J. Koch*: Neue Actenstücke zu dem gegen Wilhelm Ockham in Avignon geführten Prozess. Mediaevalia. Comptes-Rendus. Bulletin de Théologie ancienne et medievale II. nos 1048—1143.

***Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses.** Strasbourg (Bureau de Revue).

1936. N o 1. *O. Cullmann*: La signification de la Sainte-Cène dans le christianisme primitif. *R. Will*: Magie et religion. A propos d'un livre récent. *Th. Preiss*: A propos de Kierkegaard. Revue des Livres, etc.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica. Milano (Piazza S. Ambrogio 9).

1936. F a s c. I. Cronaca della Facoltà di Filosofia dell' Università Cattolica del s. Cuore. *Agostino Gemelli*: La psicologia della percezione. *Carmelo Ottaviano*: L'unica forma possibile di idealismo. *Carlo Mazzantini*: Il X. Congresso nazionale di filosofia. Note e discussioni, etc.

1936. Fasc. II. *Michele Fatta*: L'attimo fuggente. *Cornelio Fabro*, C. P. S. La difesa critica del principio di causa. *Carmelo Ottaviano*: La scuola attualista e Scoto Eriugena. *Tommaso Bartolomei*, O. S. M.: Il panteismo idealistico di B. Varisco. Riassunti degli articoli. Analisi d'opere, etc.

Der Seelsorger. Wien (Stephansplatz 3/II).

1936. Nr. 6. *Dr. Konrad Metzger*: Drängende Fragen seelsorglicher Kleinarbeit. Seelsorger und Theologie. *Albrecht Bauer*: Das Sakrament der Busse im Gefüge des christlichen Lebens. Aus der Gedankenwelt eines evangelischen Mitbruders. *Max Fuss*: Priester als Filmapostel. Aus der Praxis. Die Predigt der Zeit, etc.

1936. Nr. 7. *Dr. K. Metzger*: Die Priesterseelsorge unseres Heiligen Vaters. *Wilhelm Hünermann*: Unsere Sorge um die Schulentlassenen. *K. Franz Loidl*: Pfarr-Emigranten. *P. Beda Danzer*: Gekreuzigte Seelen. Aus der Praxis. Die Predigt der Zeit, etc.

1936. Nr. 8. *Franciscus*: Politik und Religion heute. *Dr. K. Metzger*: Die Priesterseelsorge unseres Heiligen Vaters II. *K.*: Heilige Kommunion. *Bliewis*: Das Pfarrblatt-eine uns gestellte Aufgabe der Zeit. Aus der Praxis. Die Predigt der Zeit, etc.

Slavische Rundschau. Prag I (562).

1936. Nr. 2. *D. Čyževskyj*: Wesen und Aufgaben der tschechoslovakischen Philosophiegeschichte II. *R. Jakobson*: Um den russischen Wortschatz. *Mieczysław Rulikowski*: Die polnische Frau und das Theater. Kulturchronik, etc.

1936. Nr. 3. *František Kutnar*: Die agrarische Ideologie in der Tschechoslovakie. *T. Chodot*: Das russische Empire in der heutigen Kunstwissenschaft und Kunst. *Karel Krejčí*: Der Kampf um neue Methoden in der polnischen Literaturwissenschaft. Kulturchronik, etc.

Theologie und Glaube. Paderborn.

1936. H. 2. *Petrus Mayerhofer O. S. B.*: Der Fall des Menschen. *K. Pieper*: Offene Antwort an Herrn Professor Hugo Koch in Münschen. *J. Lortzing*: Zwei Wege zum Verständnis des Mittelalters. *Dr. J. Brinktrine*: Was ist die Kirche? *Dr. Hans Eduard Hengstenberg*: Die Bedeutung der Angstneurose in der Seelsorge. Kleine Beiträge, etc.

1936. H. 3. *Dr. A. Antweiler*: Ueber den Gegenstand der Philosophie. *Dr. F. Steumetzer*: Der apokalyptische Drache. *Lortzing*: Das römische Christentum der ersten Jahrhunderts. *H. Stolte*: Die religiöse Lage als seelsorgerliche Aufgabe. *Dr. K. Pieper*: Bibelpflege in der Seelsorge von heute. Kleine Beiträge, etc.

Theologisch-praktische Quartalschrift. Linz a. d. Donau.

1936. N. 2. *O. Cohausz*: Naturhafte Kraftentfaltung oder christlicher Duldergeist? *Fr. Dander*: Der verklärte Christus. *Dr. H. Stieglecker*: Zur Frauenfrage im Islam. *Dr. J. Russmann*: Der Ständegedanke. Pastoralfälle, etc.

Tijdschrift voor Liturgie. Abdij Affligem Hekelgem.

1936. Nr. 1. *E. Mourreau*: De H. Mis. Brandpunt van de Godsdienstige Beweging. *L. Verwilt*: De Tachanoenim en de „Flectamus Genua“ Gebeden. *P. Constantinus*: Get nieuwe Bouwen. *E. Verwimp*: De Benden van het H. Hart. Mededeelingen, etc.

1936. Nr. 2. *A. Ponten*: Van Bijen, Was en Kaarsen. *R. Ghesquiere*: Liturgische geest a — liturgische Diensten. *D. A. Van Roy*: De Ochtenddiensten van het „Triduum Sacrum“. Kunstbriek Mededeelingen, etc.

1936. Nr. 3. *Mgr. C. Callewaert*: De Keuze van Epistel en Evangelie. *Dr. Willibrord Lampen*, O. F. M.: Losse Aren XI. *P. Constantinus*, O. Min. Cap.: De Mystieke Christus en de Katolieke Kunstenaar. *Dom. Cyprianus Coppens* O. S. B.: Het Wandtabernakel. *D. Eugenius Goossens* O. S. B.: De Liturgie van Lyon. *Dom. Albertus Van Roy* O. S. B.: Ite Missa est. Mededeelingen, etc.

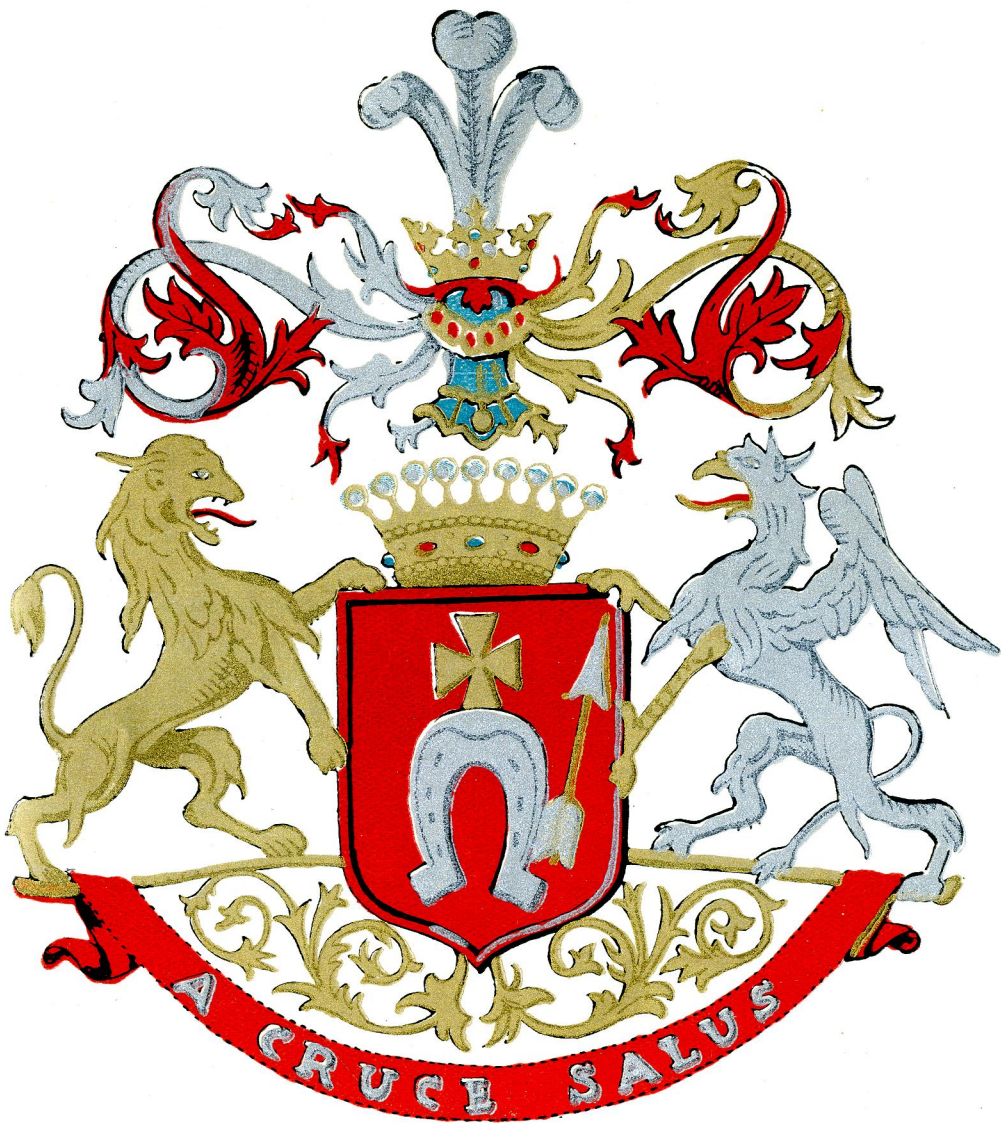
Zeitschrift für katholische Theologie. Innsbruck.

1936. H. 1. *P. Browe*: Die Sterbekommunion im Altertum und Mittelalter. *B. Jansen*: Quellenbeiträge zur Philosophie im Benediktinerorden des 16/17. Jahrhunderts. *P. Gächter*: Strophen im Johannesevangelium. *J. Perzl*: Die Einheit des Menschengeschlechtes im Lichte der neueren sprachwissenschaftlichen Forschung. Rezensionen, etc.

1936. H. 2. *P. Gächter*: Die Dolmetscher der Apostel. *I. Hofbauer*: Die Pascha — Massot — und Erstgeburtssetzung des Auszugsberichtes Ex 12 u. 13. *P. Browe*: Die Sterbekommunion im Altertum und Mittelalter. *A. Mitterer*: Profanwissenschaft als Hilfswissenschaft der Theologie. *A. Schmitt*: Väterliche Gewalt und Gelübde Minderjähriger. Rezensionen, etc.

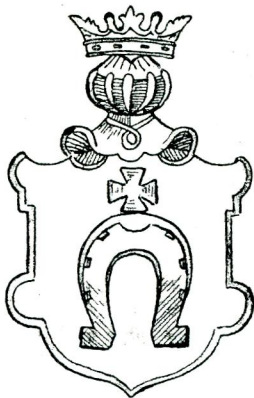

ТАБЛИЦІ

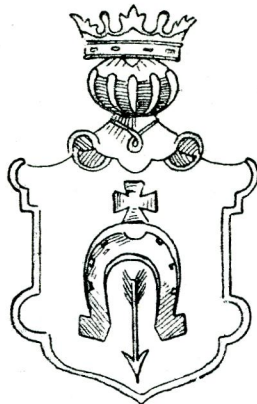

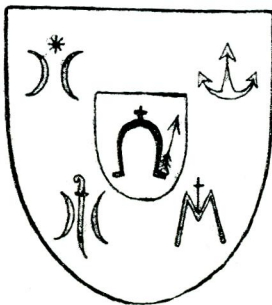
1

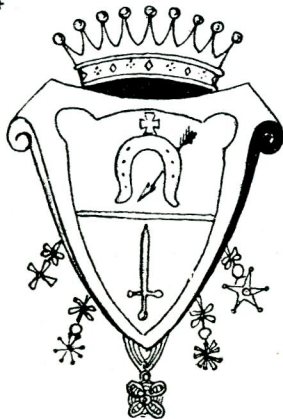
2

3.

4

$$1. \begin{array}{c} \text{ⲙⲁⲓ} \\ \text{M A I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲙⲙ} \\ \text{M M} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲙⲁ} \\ \text{M A} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array}$$

$$\text{M A I} = \text{M} + \text{A} + \text{I} = \text{M} + \text{A} + \text{I}$$

$$2. \begin{array}{c} \text{ⲡⲙⲁ} \\ \text{P M A} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲙⲙ} \\ \text{M M} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲙⲁ} \\ \text{M A} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array}$$

$$\text{P M A} = \text{P} + \text{M} + \text{A} = \text{P} + \text{M} + \text{A}$$

$$3. \begin{array}{c} \text{ⲧⲁⲓ} \\ \text{T A I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲧⲧ} \\ \text{T T} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲧⲧ} \\ \text{T T} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array}$$

$$\text{T A I} = \text{T} + \text{A} + \text{I} = \text{T} + \text{A} + \text{I}$$

$$4. \begin{array}{c} \text{ⲡⲧⲣ} \\ \text{P T P} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲧⲧ} \\ \text{T T} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲣ} \\ \text{P} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲧⲧ} \\ \text{T T} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲣ} \\ \text{P} \end{array}$$

$$\text{P T P} = \text{P} + \text{T} + \text{P} = \text{P} + \text{T} + \text{P}$$

$$5. \begin{array}{c} \text{ⲡⲃⲁⲓ} \\ \text{P B A I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲃⲃ} \\ \text{B B} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲃⲃ} \\ \text{B B} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲁⲓ} \\ \text{A I} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array}$$

$$\text{P B A I} = \text{P} + \text{B} + \text{A} + \text{I} = \text{P} + \text{B} + \text{A} + \text{I}$$

$$6. \begin{array}{c} \text{ⲃⲣⲧⲓ} \\ \text{B P T I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲃⲃ} \\ \text{B B} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲣ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲧⲧ} \\ \text{T T} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array} = \begin{array}{c} \text{ⲃⲃ} \\ \text{B B} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲣ} \\ \text{P} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲧⲧ} \\ \text{T T} \end{array} + \begin{array}{c} \text{ⲓ} \\ \text{I} \end{array}$$

$$\text{B P T I} = \text{B} + \text{P} + \text{T} + \text{I} = \text{B} + \text{P} + \text{T} + \text{I}$$

$$7. \begin{array}{c} \text{ⲡ} \\ \text{ⲧ} \end{array} \quad 8. \begin{array}{c} \text{ⲧ} \\ \text{ⲧ} \end{array} \quad 9. \begin{array}{c} \text{ⲧ} \\ \text{ⲧ} \end{array}$$

$$\text{ⲡⲧ} \quad \text{ⲧⲧ} \quad \text{ⲧⲧ}$$

1 ρ ρ 2 σσ ττ 3 ψ ψ 4 ω ω
 π π τ τ ω ω ω

5 σ ϑ 6 ω β 7 σ μ 8 σ ρ 9 ω β 10 ω ε
 τ ρ ω ρ μ α κ π ρ ε β ρ
 11 σω = σ + ρ ρ = ρ + ρ
 τ β = τ + β π ο = π + ο

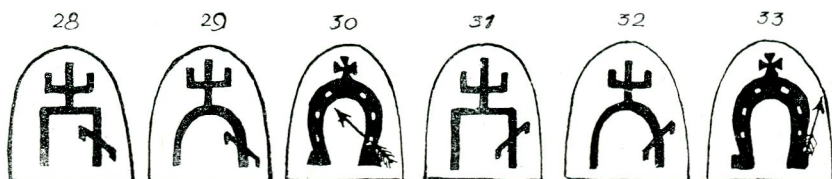
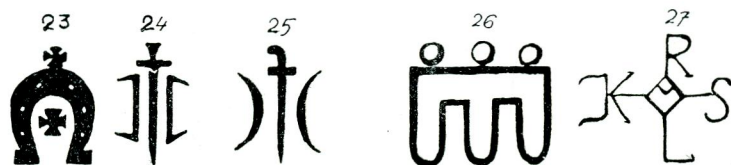
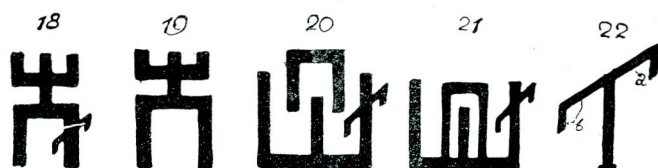
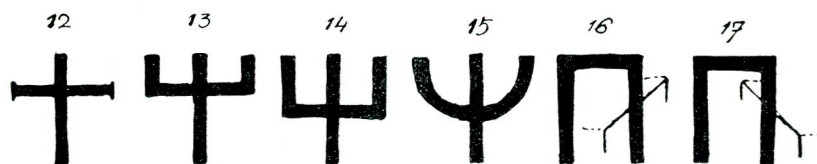
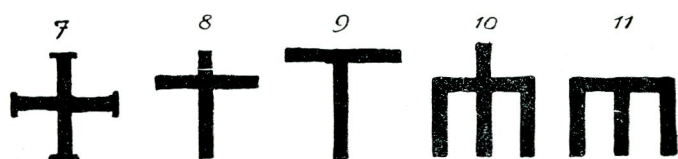
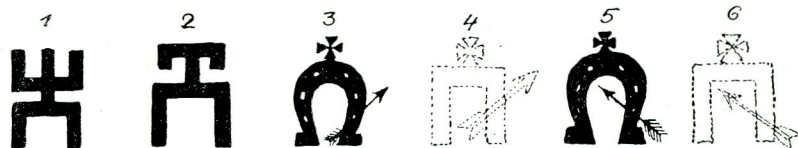
13 ρσ = ρ + σ ρσ = ρ + σ + ρ
 μ λ = μ + λ μ λ Δ = μ + λ + Δ

15 ρσ = ρ + σ σσ = σ + σ
 π λ = π + λ τ λ = τ + λ

17 ω ρ = ω + ρ ρσ = ρ + σ
 ω λ = ω + λ π τ = π + τ

19 σβ = σ + β 20 ρσ = ρ + σ
 τ ρ τ + ρ μ ω = μ + ω

1
 𐌱 = ša

𐌲 = tša

2
 𐌿 = ža

𐌾 = dža

3 4 5 6 7 8
 𐌳 𐌴 𐌵 𐌶 𐌷 𐌸

9
 𐌹

10
 𐌺

11
 𐌻

12
 𐌼

13
 𐌽

14
 𐌾

15
 𐌿

16
 𐍀

17
 𐍁 = 𐌵)31𐌶

18
 𐍂 = 𐌵)𐌶

19
 𐍃

20
 𐍄

21
 𐍅

1. 0 3 7 9 9 9 9 7 7 7

2. 7 3 7 9 9 9 9 7 7

3. x y z + + T T Y

4. 7 9 9 9 9 9 9 9

5. 9 9 9 9 9 9 9

6. 7 9 9 9 9 9 9 9

7. T 7 7 7 7 7 7 7 7

8. טאגבלאט 9. ט"נ"ת

10. 6 Σ 11. ω Ω.

В адміністрації „Богословії“ - In administratione „Bohoslovia“

(Львів, Коперника 36)

(Leopol, Kopernik 36)

можна набути:

veneunt libri:

I. „Богословія“ том I—XIII („Bohoslovia“ vol. I—XIII)

II. Видання „Богословії“ (Editiones „Bohoslovia“)

1. Dr. Jos. Slipuj: De amore mutuo et reflexo in processione Spiritus S. explicanda. P. IV + 29. 8°.
2. о. Др. Г. Костельник: Границі вселенної (Dr. G. Kostelnyk: De finibus universi). Ст. 61. 8°.
3. Dr. A. Landgraf: Partes animae norma gravitatis peccati. P. 54. 8°.
4. о. Др. Й. Сліпий: Св. Тома з Аквіну і схолястика (Dr. Jos. Slipuj: De S. Thoma Aq. atque theol. et philosophia scholastica). Ст. 76. 8°.
5. Dr. Theod. T. Haluščynskij OSBM: De ucrainis S. Scripturae versionibus. P. 22. 8°.
6. Dr. Jos. Slipuj: Num Spiritus Sanctus a Filio distinguatur, si ab eo non procederet? P. 36. 8°.
7. о. Др. Сп. Кархут: Нове видання Служебника (Dr. Sp. Karchut: Nova editio Liturgiconis slavici). Ст. 34. 8°.
8. о. Др. Гавриїл Костельник: Ordo logicus (Dr. Gabriel Kostelnyk: De ordine logico). Ст. 44. 8°.
9. P. Joseph Schrijvers CSSR: Le double Principe Moteur de la Vie Spirituelle. P. 40. 8°.
10. Dr. M. Schmaus: Kykeley, cuiusdam adhuc ignoti auctoris anglici ineunte saeculo XIV. florentis, Quaestio de cooperatione divina. P. 38. 8°.
- 11-12. Др. Ярослав Пастернак: Коротка археологія західно-українських земель (Dr. Jaroslav Pasternak: L'Archéologie des terres ouest-ukrainiennes à l'époque préhistorique, proto-historique et chrétienne). Ст. 94 + XVII таблиць. 8°.
13. Володимир Січинський: Вежа і дім Корнякта у Львові (V. Sičynskij: La tour et la Maison De Cornacte a Leopol). Ст. 20 + VI таблиць. 8°.
14. Dr. Leo Hlynka: De potestate episcoporum nec non praerogativis metropolitanae potestatis in bona Ecclesiae temporalia in Oriente novem primis saeculis. Ст. 74. 8°.
15. Др. Микола Конрад: Нарис історії старинної філософії (Dr. Nicolaus Konrad: Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus). Ст. 53. 8°.

- 16—17. Др. Микола Конрад: Нарис історії старинної філософії (Історія філософії Греків і Римлян) (Dr. Nicolaus Konrad: *Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus*). Ст. 90. 8°.
18. Є. Ю. Пеленський: Бібліографія української бібліографії (E. J. Pelenskyj: *Bibliographia ucrainicae bibliographiae*). Ст. 198. 8°.
19. Др. Микола Конрад: Нарис історії старинної філософії (Dr. Nicolaus Konrad: *Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus*). Ст. 112. 8°.
20. Dr. A. Landgraf: *Petri Abaelardi expositionis in epistolam S. Pauli ad Romanos abbreviatio*. P. 46. 8°.
21. Др. Микола Конрад: Основні напрямки новітньої соціології (Dr. Nicolaus Konrad: *Sociologia*). Ст. 78. 8°.
22. В. Січинський: Замкова церква св. Миколая у Львові (V. Sičynskyj: *De Ecclesia S. Nicolai Leopoli*). Ст. 36 + X. 8°.
23. Др. Іван Шпитковський: Рід і герб Шептицьких (Dr. I.° Sptykovskyj: *Famille et armoiries des Szeptycki*). Ст. 1 + 128 + IX 8.

III. Праці Богосл. Наук. Т-ва (Opera Theol. Societatis Ucrainorum)

(під проводом о. проф. Дра Йос. Сліпого — sub directione Prof. Dr. Jos. Slipy)

- T. I. Св. свщм. Йосафат Кунцевич (S. Josaphat Kuncevyč) — матеріали і розвідки з нагоди ювілею. Зібрав о. Др. Й. Сліпий. Ст. 261. 8°.
- T. II. Dr. Jos. Slipy: *De principio spirationis in SS. Trinitate*. P. VIII + 120. 8°.
- T. III. о. Др. Спирідон Кархут: Граматика української церковно-слов'янської мови (*Grammatica linguae ecclesiastico-slavicae ucrainicae*). Ст. XIX + 284. 8°.
- T. IV—V. Аскетичні твори св. Отця нашого Василя Вел. (Opera Ascetica S. Basilii Magni). — Пер. з грецького митроп. Андрей Шептицький. Ст. XIV + 490. 8°.
- T. VI. Др. Володимир Січинський: Архітектура Катебри Св. Юра у Львові (*L'architecture de la Cathedrale de St. Georges a Leopoli*). Ст. 97 + XXX. 8°.
- T. VII—VIII. Др. Саломія Цьорох, ЧСВВ: Погляд на історію та виховну діяльність СС. Василянок (*Conspectus historiae et opera paedagogica Sororum Ordinis Sancti Basilii M.*). Ст. 256. 8°.

о. Йосиф Сліпий: Богословське Наукове Товариство і його статuti. Ст. 19. 16°.

Богословське Наукове Товариство у Львові в першому десятилітті свого існування (1923—1933). Ст. 92. 8°.